

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за Историју

ЗАВРШНИ РАД

Тема: Херодотов лидијски логос

Ментор: доц. др. Мирко Обрадовић

Студент: Милан Влаовић ИС13/101

Београд, септембар 2018.

Садржај

Увод	2
Структура прве књиге Херодотове „Историје“	5
Стара историја Лидије до краља Гига	10
Хронологија лидијских краљева.....	10
Лидијска историја до краља Гига.....	12
Династија Мермнада до краља Креза	16
Владавина краља Гига.....	16
Владавина краља Алијата.....	21
Владавина краља Креза	28
Увод.....	28
Крезов долазак на власт и његова освајања.....	28
Сусрет Солона и Креза.....	32
Погибија Крезовог сина Атиса.....	36
Крезови односи са грчким пророчиштима.....	38
Пад Лидије под персијску власт	44
Савез између Креза и Спарте.....	44
Крезов поход у Кападокију.....	45
Битка између Персијанаца и Лиђана и пад Сарда.....	48
Крезова судбина после пада Сарда.....	51
Лидијска земља и обичаји	55
Лидија у Херодотово доба.....	55
Херодотово виђење Лидије и лидијских обичаја.....	56
Легенда о исељавању Лиђана у Италију.....	60
Закључак	64
Библиографија	66
Коришћени извори.....	66
Коришћена литература.....	67

Увод

Идеја да пишем завршни рад о Херодотовом лидијском логосу јавила се док сам учио грчки језик и преводио Херодотову прву књигу. Пошто ми се учинило да је то веома занимљива тема, која захтева детаљну анализу и тумачење текста, помислио сам да о томе могу написати завршни рад, и да ће ми знање и искуство стечено током писања овог рада сигурно помоћи у мојим даљим историјским истраживањима. У лидијском логосу налазе се теме које су веома важне за разумевање целокупног Херодотовог дела, попут описа Солоновог сусрета са Крезом, који је кључан за разумевање етичких ставова Херодота, односи лидијских краљева са грчким пророчиштима и делфијска пророчанства која су им била упућена, и утицај судбине и предодређености у људским животима. Циљ овог рада је да се анализом и тумачењем текста, као и упоређивањем са другим релевантним изворима, установи у којој мери су истинити подаци и тврдње које Херодот износи у лидијском логосу, зашто је одлучио да своје дело започне са историјом Лидије, иако то није била његова главна тема, које изворе је користио, и у чему је значај лидијског логоса у односу на остатак његовог дела.

Пошто би било готово немогуће написати рад о лидијском логосу који прати Херодотово излагање, овај рад је подељен хронолошки. У поглављу „Структура прве књиге Херодотове Историје“ говори се о карактеристикама, структури и значају Херодотове прве књиге. Поглавље „Стара историја Лидије до краља Гига“ обрађује претежно легендарне податке које Херодот износи о Лидији пре доласка на власт краља Гига. Следеће поглавље је „Династија Мермнада до краља Креза“, и у њему се говори о владавини краљева из династије Мермнада, односно Гига, Ардиса, Садијата и Алијата. Херодотов опис Крезове владавине је због своје величине обрађен у два поглавља. У поглављу „Владавина краља Креза“ обрађују се углавном главе 26-56, односно Крезова освајања, сусрет са Солоном, прича о погибији његовог сина Атиса, и његови односи са грчким пророчиштима. Наредно поглавље, „Пад Лидије под персијску власт“, као главну тему има главе 69-91, односно Крезове припреме за поход против Кира, његов пораз, и његова даља судбина. На крају, у поглављу „Лидијска земља и обичаји“ обрађују се разни подаци које Херодот износи о Лидији и обичајима Лиђана, не само у лидијском логосу, него и у целом његовом делу.

Због огромног значаја Херодота као једног од најважнијих античких историчара, његово дело је било предмет интересовања не само историчара, него и филозофа, антрополога и других научника. Пошто је он писао само о дешавањима пре Ксерксовог пораза у Хелади, његово дело је далеко најважнији извор за грчку историју у архајском периоду, и представља незаобилазан извор за овај део грчке историје. О Херодоту је написан велики број монографија, и овде ћемо навести неколико најважнијих. Велика студија о Херодоту немачког историчара Феликса Јакобија и данас је једна од најважнијих

и најјутицајнијих.¹ Француски историчар Франсоа Артог је написао важну монографију о Херодотовом приказу културних разлика између Грка и варварских народа.² Џон Гулд у својој књизи о Херодоту говори о његовим методама истраживања и писања историје, а истом темом се бавио и Доналд Латајнер у својој монографији.³ Може се споменути и студија британског историчара и политичара Џ. Е. Пауела.⁴ Два најважнија коментара су стари коментар В. В. Хауа и Џ. Велса, и новији коментар Д. Ашерија, А. Лојда и А. Корчеле, који обухвата само прве четири књиге.⁵ Постоје и коментари који обрађују појединачне Херодотове књиге, попут коментара С. Хорнблоуера и А. Лојда.⁶ У лидијском логосу налази се неколико тема којим су се научници нарочито бавили. Као најважније могу се навести сусрет Солона и Креза и њихов чувени дијалог о срећи, Крезови односи са грчким пророчиштима, његов рат против Кира и његова трагична судбина. Ове теме су најчеће обрађиване у расправама, али и у разним монографијама о Солону, Делфима, Персији и др. Нема много монографија које се баве лидијском историјом као главном темом, већ се о њој писало углавном у монографијама које се баве Анадолијом и Персијом, где је Херодот важан извор за Кирова освајање западне Мале Азије.

Херодот је рођен у малоазијском граду Халикарнасу око 484. године. Као што је случај са већином осталих античких аутора, о његовом животу немамо много података, и о његовом животу највише знамо из његовог дела. Његов отац је носио каријско име Ликсо, а његов близак рођак био је песник Панијасис. Био је принуђен да напусти свој родни Халикарнас после борбе са каријским моћником Лигдамисом, и тада се настанио на острву Саму, где је живео неко време. Међутим, тамо се није задржао дуго, већ је путовао по разним земљама, што је у то време само врло мали број људи могао да приушти. У Египту је провео четири месеца и путовао до острва Елефантине код првог катаракта, и на основу ове посете написао је своју чувену другу књигу. Од осталих најважнијих земаља које је посетио могу се навести Феникија и Месопотамија, а једно време је провео у Олбији на обали Црног мора. Осим тога, путовао је по Јонији и обишао је њено залеђе, био је у разним грчким градовима, од којих је најважније навести Атину. Он је живео у време Делског савеза и Атинског поморског царства, када је Атина била најразвијенији грчки град, и боравак у њој је пресудно утицао на Херодота; овде се ближе упознао са грчком трагедијом, а наводно је стекао и велико богатство. Мало се зна о његовим последњим годинама; учествовао је у оснивању атинске колоније Турија у јужној Италији 444/443.

¹ F. Jacoby, Herodotus, in Pauly-Wissowa-Kroll (eds.), *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, suppl. II, Stuttgart 1913, 205-520.

² F. Hartog, *Le miroir d'Hérodote. Essai sur la représentation de l'autre*, Paris 1980. Постоји и енглески превод: F. Hartog, *The Mirror of Herodotus: The Representation of the Other in the Writing of History*, trans. J. Lloyd, Berkeley, Los Angeles and London 1988.

³ J. Gould, *Herodotus*, London 1989; D. Lateiner, *The Historical Method of Herodotus*, Toronto 1989.

⁴ J. E. Powell, *The History of Herodotus*, Cambridge 1939.

⁵ W. W. How, J. Wells, *A Commentary on Herodotus*, Vol I: Books I-IV, Oxford 1912; W. W. How, J. Wells, *A Commentary on Herodotus*, Vol II: Books V-IX, Oxford 1912; D. Asheri, A. Lloyd, and A. Corcella, *A Commentary on Herodotus Books I-IV*, Oxford 2007.

⁶ A. Lloyd, *Herodotus, Book II: Commentary 1-98*, Leiden 1976; A. Lloyd, *Herodotus, Book II: Commentary 99-182*, Leiden 1988; S. Hornblower, *Herodotus: Histories Book V*, Cambridge 2013.

године, а на неколико места он помиње и догађаје из првих година Пелопонеског рата. Овде је вероватно провео остатак свог живота, и умро је око 425. године.⁷

Путовања су Херодоту пружила могућност да се ближе упозна са другим народима и њиховом историјом и традицијом, и без знања које је стекао на својим путовањима, он никако не би био у стању да напише такав приказ истраживања (ιστορίας ἀπόδειξις). Главни мотив зашто се одлучио да посети разне удаљене земље била је жеља за стицањем знања, као што он сам говори да је пре њега Солон путовао због разгледања (θεωρίη).⁸ Иако је питање Херодотових извора спорна тема, може се сасвим сигурно закључити да су писани извори били само мали део извора које је он користио; као примери могу се навести Хекатеј из Милета, делфијска и друга пророчанства, и натписи. Највећим делом се ослањао на усмене изворе, односно разговоре са другим људима, и на сопствена истраживања, односно знање које је стекао као очевитац на својим путовањима. Пошто је у разговору са другим људима често имао прилике да чује више верзија једног догађаја, Херодот повремено износи неколико различитих верзија, и оставља на читаоцима да процене која је вероватнија, а понекад оставља и своје мишљење о веродостојности. Иако он повремено наводи од кога је чуо неку информацију, понекад то чини а да заправо износи своју тврдњу, да би податак изгледао веродостојније. Такође, треба узети у обзир и чињеницу да Херодот није знао ниједан страни језик, и да се на својим путовањима морао ослањати на тумаче, који су могли да пренесу непоуздане информације.⁹

Главна тема Херодотовог дела су грчко-персијски ратови, односно Јонски устанак, Даријев поход 490. године и битка на Маратону, и Ксерксов поход на Хелату 480/479. године, али упадљиво је то што опис Јонског устанка почиње тек средином пете књиге. Прве четири књиге приказују историју и развој Персије, али у ову основну тему је уклопљено неколико логоса и бројне мање дигресије. Најбољи пример који илуструје како је Херодот уклопио дигресије у основну причу о персијским краљевима је његова друга књига. Египатски логос је уведен као дигресија на почетку описа похода персијског краља Камбиза на Египат, а слично тако је и скитски логос уклопљен у опис Даријевог похода на Ските.¹⁰

Један извор са којим ћемо повремено поредити Херодотове тврдње је Ксант из Лидије. Врло мало се зна о њему; он је био Лиђанин и највероватније савременик Херодота. Његово дело о историји Лидије (Λυδιακά) у четири књиге није сачувано, али поједини фрагменти сачувани су код Николаја из Дамаска и других писаца. Међутим, треба имати у виду да је Николај из Дамаска у сачуваним одломцима о Лидији користио и Херодота, што представља проблем зато што је понекад тешко препознати шта потиче од Ксанта. Иако се у науци често сматра да није сасвим сигурно да ли је Николај из Дамаска користио Ксанта као извор, у овом раду ћемо се држати тврдње да јесте.¹¹

⁷ A. Lesky, *Povijest grčke književnosti*, Zagreb 2001, 306-308.

⁸ Hdt. I 29.

⁹ Lesky, *Povijest grčke književnosti*, 317-320; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 74.

¹⁰ Lesky, *Povijest grčke književnosti*, 321.

¹¹ Исто, 226.

Структура прве књиге Херодотове „Историје”

Све главне карактеристике Херодотовог дела присутне су у првој књизи; већ овде се јасно види његов стил, начин излагања и размишљања, и етички ставови. Главна нит ове књиге је опис владавине лидијског краља Креза и персијског краља Кира, и све дигресије у овој књизи надовезују се на основну приповест о њиховим владавинама. Хронолошки гледано, период владавине ове две главне личности обухвата раздобље од око 560. до 530. године, односно од ступања Креза на власт, до Кирове смрти у борби са Масагетима. Међутим, делови књиге који говоре о догађајима из овог периода обухватају свега једну петину целе књиге, а остатак чини увод и велики број прича, дигресија, дијалога, и етнографских екскурса.¹² Увек постоји потреба да се објасни прошлост сваког народа који по први пут долази у додир са Персијанцима. Због тога, Херодотови описи далеке прошлости Лидије и Вавилоније сежу до XIII века, а излагање о историји Међана до VIII века. Цела прва књига може се поделити на два главна дела, односно на лидијски логос¹³ и остатак књиге, чија је основа владавина Кира. Други део се може поделити на четири главна дела: медијско-персијски логос,¹⁴ опис Јоније и персијског освајања западне Мале Азије,¹⁵ вавилонски логос,¹⁶ и Киров поход против Масагета.¹⁷ У науци постоји мишљење да су највећи логоси првобитно били самосталне целине, односно да их је Херодот састављао у време када је путовао, и да је намеравао да их објави као посебне књиге, али не постоји сагласност око овог питања.¹⁸

Дигресије су најчешће уведене путем асоцијације; Херодот је имао потребу да у своје дело уклопи велики број анегдота и детаља које је чуо током својих путовања. Неке од њих су добро уклопљене у главну причу, попут описа Јоније,¹⁹ који је повезан са персијским покоравањем Јоније. Постоје и примери где су дигресије само врло лабаво повезане са главном темом, као када помен Перијандра уводи дигресију о Ариону из Метимне, иако ова прича никако није повезана са Лидијом.²⁰

У првој реченици Херодот износи своје име и место рођења, као и разлоге зашто је одлучио да напише своје дело: да људска прошлост и дела не би била заборављена, и да би установио узрок (αίτιη) почињања сукоба између Грка и варвара. Због тога, у уводу говори о најранијим сукобима између Грка и варвара, који су почели када су Феничани отели аргејску принцезу Ију, а завршили су се Тројанским ратом.²¹ После њега, „сви Грци су

¹² Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 59-61.

¹³ Hdt. I 6-94.

¹⁴ Hdt. I 95-140.

¹⁵ Hdt. I 141-176.

¹⁶ Hdt. I 178-200.

¹⁷ Hdt. I 201-216; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 61.

¹⁸ Lesky, *Povijest grčke književnosti*, 322.

¹⁹ Hdt. I 141-152.

²⁰ Hdt. I 23, 24; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 61, 62.

²¹ Hdt. I 1-5.

били слободни" све до владавине лидијског краља Креза, који је први покорио грчке градове у Малој Азији и принудио их да плаћају данак.²² То је главни разлог зашто је Херодот одлучио да почне своје дело са лидијским логосом, иако је могао да започне са причом о Киру Великом, и да приповест о Лидији изложи приликом описа Кировог рата против Креза. Међутим, у уводу је истакао намеру да изложи најраније сукобе између Грка и варвара, а од Тројанског рата до Крезове владавине ниједан варварски краљ није одузео слободу Грцима.

Иако са поменом Креза почиње лидијски логос, постоји потреба да се изложи историја Лидије пре почетка његове владавине. О Крезовим претходницима Херодот износи углавном само основне податке, јер опис њихове владавине долази само као дигресија. Овде се налази и прича о Кандауловој жени и опис Алијатовог рата са Милетом, а помен коринтског тиранина Перијандра уводи још једну кратку дигресију о песнику Ариону из Метимне.²³ Тек после ове дигресије креће опис владавине Креза, односно његовог покорвања грчких градова, намере да нападне Грке на острвима, и величине његове државе.²⁴ Затим следи чувени опис Крезовог сусрета са Солоном и њиховог дијалога о срећи,²⁵ прича о доласку Адреста из Фригије и погибији Крезовог сина Атиса,²⁶ и опис Крезових односа са грчким пророчиштима и дарова које је тамо оставио.²⁷ Почетак описа Крезових припрема за поход на Персију и његова потрага за савезницима међу Грцима ствара потребу за још једном дигресијом. Да би објаснио зашто је Крез одабрао Спартанце као савезнике, Херодот говори о пореклу Атињана и Дораца, и дешавањима у Атини и Спарти средином VI века.²⁸ После ове дигресије следи излагање о Крезовим припремама за поход против Кира, опис две битке код Птерије и Сарда, и опис опсаде Сарда, са кратким дигресијама о доласку Скита у Медију и о победи Спартанаца над Тегећанима.²⁹ Херодот затим износи причу о Крезу на ломачи и његовом чудесном спасењу, дијалог између Креза и Кира, и одговор пророчишта у Делфима на Крезове оптужбе.³⁰ Следи неколико података о Лидији и обичајима Лиђана, као и прича о исељавању једног дела Лиђана у Италију, чиме се завршава лидијски логос.³¹

Персијска победа над Лиђанима означава крај Лидије као независне државе, и овде почиње приповест о Киру. Међутим, као и у случају Креза, јавља се потреба да се опише историја Међана, чију власт је збацио Кир. Први краљеви Медије које Херодот набраја су Дејок и Фраорт, а за време Кијаксарове власти десио се напад Скита, који се завршио

²² Hdt. I 6. Иако су Кимерци и лидијски краљеви пре Креза такође нападали и уништавали грчке градове у Малој Азији, Херодот није сматрао да ти напади представљају покоренење.

²³ Hdt. I 6-25.

²⁴ Hdt. I 26-28.

²⁵ Hdt. I 29-33.

²⁶ Hdt. I 34-45.

²⁷ Hdt. I 46-55.

²⁸ Hdt. I 56-68.

²⁹ Hdt. I 69-85.

³⁰ Hdt. I 86-92.

³¹ Hdt. I 93, 94.

успостављањем њихове власти над Међанима.³² Затим следи опис владавине Астијага, последњег краља Међана, и прича о рођењу и детињству Кира; односно о покушају Астијага да убије Кира, због сна у ком је видео да ће га он наследити на престолу.³³ Овај покушај био је неуспешан, зато што је Кир организовао побуну против Астијага и збацио власт Међана.³⁴ Затим следи опис персијских обичаја и религије, где Херодот износи своје утиске о начину живота и понашању Персијанаца.³⁵ Тек после медијско-персијског логоса Херодот се враћа тамо где је стао на крају лидијског логоса, односно на Кирове делатности после пада Лидије. Међутим, пошто после пада Лидије следи освајање грчких градова у Малој Азији, Херодот овде уводи још једну дигресију о овим градовима, где говори о њиховој историји, положају, језичким разликама и обичајима.³⁶ После ове дигресије, Херодот говори о побуни Лиђанина Пактија и Харпаговом освајању малоазијских грчких градова, са неколико дигресија унутар овог описа: Крезов савет Киру после сламања Пактијеве побуне и покушај Пактија да побегне, миграција Тејана у Абдери и Фокејаца у Алалију, и њихов сукоб са Етрурцима и Картагињанима.³⁷ Затим следи опис персијског освајања Карије, Каунијаца, Ликије, дорског града Книда, каријског града Педаса и Ксанта, највећег ликијског града, са кратким описом порекла и обичаја Караца.³⁸

Пошто су Персијанци завршили освајање Мале Азије, следећа земља коју је Кир освојио била је Вавилонија, и на овом месту почиње вавилонски логос. Херодот прво описује зидине и архитектуру Вавилона, а нарочито његове храмове и светилишта. Затим говори о грађевинским подухватима краљице Семирамиде и Нитокриде, нарочито о изградњи канала око Вавилона и насипа, као и вештачког језера и моста у Вавилону.³⁹ Затим следи опис Кирове опсаде Вавилона, односно његов прелазак преко реке Гинд, преусмеравање тока Еуфрата и заузеће града кроз исушено корито реке.⁴⁰ Последњи део вавилонског логоса доноси опис вавилонског богатства, природе, закона, и обичаја, а нарочито њиховог односа према женама и браку.⁴¹ Након вавилонског логоса, Херодот преноси причу о Кировом походу против Масагета, скитског племена које је живело у централној Азији. Најпре описује реку Аракс, Каспијско море, и планину Кавказ, а затим преговоре између Кира и краљице Томириде, и Крезов савет да пређе преко реке Аракс и сукоби се са Масагетима у њиховој земљи. Овај поход се завршио персијским поразом, и на крају Херодот износи опис Кирове смрти и обичаја Масагета, чиме се завршава прва књига.⁴²

³² Hdt. I 95-105.

³³ Hdt. I 106-122.

³⁴ Hdt. I 123-130.

³⁵ Hdt. I 131-140.

³⁶ Hdt. I 141-151.

³⁷ Hdt. I 152-170.

³⁸ Hdt. I 171-176.

³⁹ Hdt. I 178-187.

⁴⁰ Hdt. I 188-191.

⁴¹ Hdt. I 192-200.

⁴² Hdt. I 201-216.

Херодотове методе истраживања и начин на који користи своје изворе могу се јасно видети у првој књизи. Од писаних извора које је користио могу се навести четрнаест делфијских пророчанстава, од којих шест цитира у стиху, а наводи и пророчанства из Амфијарајевог пророчишта и Аполоновог пророчишта у Дидими. Најчешће су ова пророчанства састављена после самог догађаја и не могу се сматрати историјским. Херодот је веровао у пророчанства, и волео је да преноси анегдоте које показују њихову двосмисленост, нарочито ако је пророчанство погрешно протумачено, као што је био случај са чувеним пророчанством да ће Крез нападом на Персију уништити велику државу.⁴³ У првој књизи наводи три натписа, од којих је један на грчком језику, а остала два на лидијском и акадском, што значи да је морао да користи услуге тумача да би сазнао њихов садржај.⁴⁴

У састављању прве књиге, Херодот је користио и велики број говора. Сви говори које он износи су његова конструкција, и имају улогу да дочарају догађаје које описује. Важно је споменути и дидактичке дијалоге, у којима једна особа са улогом „мудрог саветника“ даје савете свом саговорнику о даљим поступцима, или у разговору покушава да докаже исправност својих ставова. Као примери могу се навести разговор између Солона и Креза о срећи и Санданисов савет Крезу да не пође у рат против Персијанаца, а на крају сам Крез постаје Киров саветник.⁴⁵ Још једна Херодотова конструкција која се често јавља су предказања у сновима; њихова улога је да обелодане шта ће се десити у будућности, и особе које су то доживеле најчешће неуспешно покушавају да избегну своју судбину. Тако је Крез сањао да ће његов син погинути од гвозденог копља, а Кир је у сну видео да ће Хистаспов син Дарије доћи на персијски престо.⁴⁶

Као што је случај и са осталим књигама, Херодот је највећи део прве књиге саставио на основу личних истраживања, односно својих путовања и разговора са другим људима.⁴⁷ Од земаља о којима највише говори у првој књизи, Херодот је посетио Лидију, Јонију, Атину, Спарту и Месопотамију, али није прелазео преко планине Загрос, и стога није видео Медију, Персију и земљу Масагета. Он често наводи од кога је чуо поједине информације, као када преноси верзије Спартанаца и Самљана о томе како је спартански врч намењен Крезу завршио у Херином храму на Саму, или када наводи две верзије о пореклу спартанског уређења.⁴⁸ При описивању Кировог рођења и младости наглашава да зна више различитих традиција, али је на основу своје процене одлучио да пренесе само једну, зато што је најмање улепшана.⁴⁹ Постоји више места где се може видети његово критичко размишљање, попут његовог одбацивања јонске традиције о Крезовом преласку преко реке Халис, или то што је приметио да је натпис на Крезовом котлићу у Делфима

⁴³ Hdt. I 53; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 64, 65.

⁴⁴ Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 63.

⁴⁵ Hdt. I 29-33, 71, 86-90, 155, 207; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 65.

⁴⁶ Hdt. I 34, 209; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 65.

⁴⁷ Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 63, 64.

⁴⁸ Hdt. I 65, 70.

⁴⁹ Hdt. I 95.

лажан.⁵⁰ Постоје и случајеви где Херодот наводи свој извор, али заправо износи своја тумачења; један такав пример налази се на самом почетку књиге, где тврди да је од персијских учењака (λόγιοι) чуо за митове о отмицама жена пре Тројанског рата.⁵¹

⁵⁰ Hdt. I 51, 75.

⁵¹ Hdt. I 1; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 69.

Стара историја Лидије до краља Гига

Хронологија лидијских краљева

Пре него што почнемо да говоримо о хронологији лидијских краљева, треба напоменути да Херодот изузетно ретко даје хронолошке податке које можемо ускладити са апсолутном хронологијом. У највећем броју случајева, он само износи непрецизне податке, листе краљева, синхронизме, рачуна време по генерацијама и истиче след догађаја, а најчешће не покушава уопште да датује догађаје које описује. То је нарочито видљиво при опису догађаја из давне прошлости, али постоје и примери важних догађаја из прошлости блиске писцу који нису датовани, попут битке код Маратона или Кировог освајања Вавилона. Као изузетак може се сматрати датовање уласка персијске војске у Атину за време архонта Калијада, за кога знамо из других извора да је вршио службу 480/479. године, и на основу тог податка можемо ускладити владавине персијских краљева са апсолутном хронологијом, зато што напомиње да је пете године владавине, односно 481. године, Ксеркс кренуо у поход против Хеладе.⁵² Међутим, Херодот не даје никакве податке који нам омогућавају да владавине лидијских краљева ускладимо са апсолутном хронологијом.

Херодот је на следећи начин описао историју Лидије: први краљ кога помиње био је Манес, његов син је био Атис, који је имао синове Лида, Тирсена, Кара и Миза.⁵³ Потомци Лида су владали све до доласка на власт Агрона, праунука Алкеја, сина Херакла, чиме је започео период владавине династије Хераклида, који је трајао 505 година, односно 22 поколења (γενεή).⁵⁴ Последњег хераклидског краља, Кандаула, односно Мирсила, збацио је Гиг, оснивач династије Мермнада. Гиг и његова четири наследника укупно су владали 170 година, све док краља Креза није победио персијски краљ Кир Велики, после чега је независна лидијска држава престала да постоји. То је први датум од кога треба кренути; у овом раду ћемо се држати 546. године као датума пада Лидије, али треба напоменути да ни овај датум није сигуран.⁵⁵

Пошто је Херодот сматрао да један век садржи три поколења, односно да једно поколење траје 33 године, његова тврдња да је Херакле живео 900 година пре његовог времена, тј. средином XIV века, уклапа се са хронологијом лидијских краљева коју износи, зато што је Агрон био чукунунук Херакла, а Хераклиди и Мермнади су укупно владали 675 година.⁵⁶ Дужина владавине династије Мермнада од 170 година добијена је рачунањем

⁵² Hdt. VII 20; VIII 51; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 31, 33, 34.

⁵³ Hdt. I 7, 94, 171.

⁵⁴ Hdt. I 7.

⁵⁵ Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 79; в. поглавље „Пад Лидије под персијску власт“.

⁵⁶ Hdt. II 142, 145.

да је сваки од пет краљева владао просечно једно поколење, односно 166/167 година, са додатне три године за колико је Аполон одложио Крезов пад.⁵⁷ По овом рачунању, Гиг је дошао на власт 716. године, и стога Херодотова хронологија мермнадских краљева изгледа овако:⁵⁸

	Херодот	Јевсевије
Гиг	38 (716-678.)	35 (687-652.)
Ардис	49 (678-629.)	37 (652-615.)
Садидат	12 (629-617.)	5 (615-610.)
Алијат	57 (617-560.)	49 (610-561.)
Крез	14 (560-546.)	15 (561-546.)

Међутим, ако се ова листа упореди са асирским изворима, јасно се види да Херодот није имао тачну представу када је Гиг дошао на власт. Пошто знамо да је Гиг био савременик асирског краља Ашурбанипала, његова владавина од 716. до 678. године је немогућа, зато што је Ашурбанипал дошао на власт 668. године. У асирским изворима сазнајемо и да се Гиг последњи пут помиње као жив на призми F из 645. године, а призма А (Расам цилиндар), која се датује 643/642. године, доноси опис његове смрти, што значи да је Гиг погинуо око 644. године.⁵⁹ Његов први помен у асирским изворима је у табlici E₁ из око 665/4. године, али обично се сматра да је дошао на власт крајем осамдесетих година VII века, зато што Херодот и Јевсевије преносе да је владао 38 или 35 година.⁶⁰

Главни узрок овог несклада је у томе што је Херодот морао да усклади своја сазнања о дужини владавине краљева из династије Мермнада са погрешном претпоставком да су они владали укупно 170 година. То се најјасније види на примеру Гиговог наследника Ардиса, коме Херодот даје 49 година владавине, што је свакако преувеличано и неускладиво са нашим другим сазнањима. Ако је Алијат заиста дошао на власт 617. године, остаје простор од само 27 година где треба сместити Ардиса и његовог наследника Садидата. Што се тиче Садидата, Херодот се слаже са Јевсевијем да је његова владавина била кратка, иако Јевсевије каже да је владао само пет година. Алијатова владавина од 57 година се не слаже са Јевсевијевом (49 година), али оба извора се слажу да је владао дуго. Међутим, недавна преиспитивања најранијег лидијског новца су установила да је Алијат вероватно кренуо да влада око 630. године.⁶¹ Херодот и Јевсевије преносе да је Крез владао 14, односно 15 година, и може се претпоставити да су ови подаци поуздани, зато што је он био добро позната личност и последњи лидијски краљ, односно најближи Херодотовом времену, али

⁵⁷ Hdt. I 91; R. Ball, *Generation Dating in Herodotus*, *CQ* 29 (1979), 277; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 79.

⁵⁸ Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 80; A. Spalinger, *The Date of the Death of Gyges and its Historical Implications*, *JAOS* 98 (1978), 403, 404.

⁵⁹ Spalinger, *The Date of the Death of Gyges*, 405.

⁶⁰ Исто, 401; САН III² 2, 645.

⁶¹ В. поглавље „Лидијска земља и обичаји.“

недавно се у науци појавило мишљење да се почетак његове владавине такође треба померити уназад.⁶²

Лидијска историја до краља Гига

Према Херодоту, први лидијски краљ звао се Манес и о њему не говори ништа осим да је отац Атиса, наредног краља. За време његове владавине у Лидији је избила глад која је трајала осамнаест година, након чега се један део Лиђана иселио у Италију под вођством Атисовог сина Тирсена.⁶³ Остали Атисови синови звали су се Лид, Кар и Миз, и по краљу Лиду су Лиђани добили своје име, а раније су се звали Меонци.⁶⁴ Не износи никакве податке о наследницима Лида пре доласка Агрона и династије Хераклида на власт.

Ову традицију о најстаријим лидијским краљевима Херодот је могао да чује у Лидији или Јонији, а преноси да Карци „говоре да су Лид и Миз браћа Кара.“⁶⁵ Ова три краља имају улогу епонима, односно оснивача по коме су Лиђани, Карци и Мизијци добили своја имена. Тешко је рећи колико је старо име Меонци, за које Херодот тврди да су Лиђани користили пре краља Лида, односно пре доласка Хераклида на власт. У хомерском каталогу бродова Лиђани се помињу само као Меонци, али у асирским изворима краљ Гиг се средином VII века јавља као *Gūgu šar māt Lūddi*, што значи да Лиђани у то време нису користили име Меонци када су се представљали другим народима.⁶⁶

О династији Хераклида Херодот износи врло мало података, иако је знао да је у овој династији било двадесет и два краља. Први краљ из ове династије, Агрон, био је син Нина, унук Бела, праунук Алкеја, који је био син Херакла и „робиње Јардана“. На овом месту Херодот реинтерпретира овај мит, зато што је у другим верзијама Херакле био продат у ропство Омфали, која је ћерка Јардана.⁶⁷ Нинос је епонимни оснивач асирског града Ниниве, а Бел (Baal) је врховно божанство Вавилона.⁶⁸ Међутим, између Агрона и последњег краља Кандаула помиње једино Кандауловог оца Мирса, о коме не говори ништа, и краља Мелета, у вези са једном лидијском традицијом о зидинама Сарда.⁶⁹ Тешко је рећи зашто Херодот није изнео више података о Хераклидима; може се претпоставити да о њима није знао више од имена и понеког детаља, па сходно томе није сматрао да су ти подаци довољно важни да би их укључио у своју приповест.

⁶² В. поглавље „Владавина краља Креза.“

⁶³ Hdt. I 94; В. поглавље „Лидијска земља и обичаји.“

⁶⁴ Hdt. I 7, 171.

⁶⁵ Hdt. I 171. Сви преводи грчких текстова који су цитирани у овом раду су моји, осим ако је наведен аутор; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 79.

⁶⁶ II, II 864; M. Cogan, H. Tadmor, Gyges and Ashurbanipal: A Study in Literary Transmission, *Orientalia* 46 (1977), 75.

⁶⁷ Hdt. I 7; T. Gantz, *Early Greek Myth. A Guide to Literary and Artistic Sources*, Baltimore-London, 1993.

⁶⁸ Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 79, 201.

⁶⁹ Hdt. I 84.

Традиција о династији Хераклида је створена да би се источне варварске династије повезале са Грцима, и да би се приказало да је хеленизација Лиђана почела много пре династије Мермнада.⁷⁰ Међутим, ако погледамо друге изворе за овај период лидијске историје, видећемо да организована и уједињена држава у Лидији вероватно није постојала пре VII века.

Асирици нису знали за постојање лидијске државе пре VII века, али треба узети у обзир да Лидија за њих није била значајна пре него што су кренули да се шире у Малој Азији. У најранијем извору који се односи на Лидију, призми E₁ из око 665/4. године, помиње се да је гласник из Лидије био први из те земље који је дошао до асирске границе, а кад су га довели у Ниниву, нису могли да га разумеју, зато што нису имали тумача за лидијски језик.⁷¹ На другим таблицама, Ашурбанипал говори да је Лидија „удаљено место, чије име краљеви, моји преци, нису никад чули“.⁷² Иако ови извори не наглашавају да лидијска држава није постојала пре него што је Асирија остварила контакт са њом, не треба занемарити чињеницу да је тадашња најмоћнија држава први пут чула за Лидију тек око 665/4. године. Археологија не може скоро ништа да каже о Лидији пре средине VIII века; иако је Сард био насељен још од позног бронзаног доба, немамо никаквих података о његовим владарима.⁷³

Сам Херодот напомиње да је „Гиг први од варвара за кога ми знамо у Делфе послао дарове после Миде сина Гордија, краља Фригије.“ То значи да је Гиг био први лидијски владар који је успоставио односе са Делфима и послао им дарове, вероватно одмах после доласка на власт.⁷⁴ Такође, Гиг је први лидијски владар за кога Херодот наводи да је нападао грчке градове у Јонији, а о Кандаулу он не износи никакве податке осим приче о његовој жени и доласку Гига на власт.⁷⁵ Све ове чињенице говоре да лидијска држава вероватно није постојала пре VII века, и да је кренула да се развија и стиче међународни значај тек за време владавине Гига.

Прича о Кандаулу и његовој жени једна је од најпознатијих коју преноси Херодот. Према његовој верзији, Кандаул је био веома заљубљен у своју жену, и о њеној лепоти је причао Гигу, сину Даскила, члану телесне гарде који му је веома близак. Од Гига је затражио да види његову жену голу, пошто је сматрао да су „људске уши неповерљивије од очију“, на шта је Гиг негодовао и молио Кандаула да од њега не захтева „незаконито“, јер „истовремено са свученом хаљином, жена скида и своје достојанство (αἰδώς)“, и зато што свако треба да „гледа своја посла.“⁷⁶ Кандаул је Гига уверавао да нема чега да се плаши, и обећао му је да ће учинити тако да га његова жена не уочи, јер ће га поставити иза отворених врата у њиховој ложници, одакле ће моћи неприметно да посматра. Гиг

⁷⁰ Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 79.

⁷¹ Spalinger, *The Date of the Death of Gyges*, 401; Cogan, Tadmor, *Gyges and Ashurbanipal*, 68.

⁷² Cogan, Tadmor, *Gyges and Ashurbanipal*, 75.

⁷³ R. Drews, Herodotus 1.94, the Drought ca. 1200 B.C., and the Origin of the Etruscans, *Historia* 41 (1992), 19; *САИ* III² 2, 644.

⁷⁴ Hdt. I 13, 14.

⁷⁵ Hdt. I 8-12, 14.

⁷⁶ Hdt. I 8.

„пошто није могао побећи", морао је да прихвати тај предлог, али Кандаулова жена га је угледала док је излазио из ложнице. Међутим, схватила је да је за то одговоран њен муж, и правила се да није приметила, „на уму имајући осветити се Кандаулу", зато што „код Лиђана, а и код осталих варвара, и мушкарца видети голог се у велику срамоту убраја."⁷⁷ Краљица је наредног дана позвала Гига, и дала му је два избора: или да убије Кандаула и добије и њу као жену и власт над Лидијом, или да сам умре. Гиг ју је молио да не захтева то од њега, али безуспешно. После оклевања прихватио је да преживи, и договорили су се о околностима извршења убиства. Она му је дала мач, и са истог места током спавања „дошуњавши се и убивши га, стекао је и жену и краљевство Гиг."⁷⁸

Немогуће је тачно установити шта је био Херодотов извор за ову причу. Његово ословљавање „Кандаул, кога Хелени називају Мирсил" указује да је постојала грчка традиција у којој се он назива Мирсил. Пошто нам Херодот говори да је Гиг после убиства Кандаула затражио признање легитимитета своје власти у Делфима, вероватно је о овој причи могао да чује и тамо.⁷⁹ У Антици, ова прича је била предмет каснијих обрада, у Оксириху су нађени фрагменти папируса на ком се налази део говора Кандаулове жене, који се слаже са Херодотовом верзијом.⁸⁰ Због сличности са верзијом коју преноси Ксант из Лидије, не треба искључити да је о Кандаулу могао да чује и у Лидији. Најзад, могуће је да је Херодот уносио своје измене. и да је покушао да рационализује ову причу, односно да уклони или измени првобитне фантастичне елементе приче, што је карактеристично за њега.⁸¹

Ксант из Лидије преноси да је Кандаул (кога он назива Садидат или Адидат) послао Гига, као члана своје телесне страже, да доведе принцезу Туду из Мизије, са којом је намеравао да се ожени. Међутим, Гиг се заљубио у њу, али га је она одбила и за то рекла краљу, који се заклео да ће убити Гига следећег дана. Када је за то сазнао од једне робиње, Гиг је одлучио да спасе свој живот, ушао је у ложницу и током спавања убио Садидата.⁸² Платон нам преноси причу у којој се после земљотреса у Лидији, у једној пукотини у земљи појавио шупљи бронзани коњ. Гиг, пастир који се ту случајно нашао је отворио коња и у њему нашао тело са златним прстеном који чини човека невидљивим, што је искористио да заведе краљеву жену и преузме краљевство.⁸³

Поредећи две најраније верзије, Херодотову и Ксантову, могу се уочити бројне сличности, али и разлике. У обе верзије Гиг је био члан телесне страже који се истицао својим способностима, а заједничко им је и то што је био постављен пред избор да или убије краља, или да сам буде убијен, као и начин на који је убио краља. Улога Кандаулове жене је другачија, зато што у Херодотовој верзији она је поставила Гига пред избор због Кандауловог несмотреног понашања, док је код Ксанта Гиг крив за то што је био

⁷⁷ Hdt. I 9, 10.

⁷⁸ Hdt. I 11, 12.

⁷⁹ Hdt. I 7, 13. K. F. Smith, *The Tale of Gyges and the King of Lydia*, *AJP* 23 (1902), 277, 280.

⁸⁰ J. A. S. Evans, *Candaules, whom the Greeks name Myrsilus...*, *GRBS* 26 (1985), 229, 230.

⁸¹ Smith, *The Tale of Gyges*, 280.

⁸² Nic. Dam. *FGrHist* 90 F 47; J. G. Pedley, *Ancient Literary Sources on Sardis*, Cambridge, Mass. 1972, 16.

⁸³ Plat. *Resp.* 2.359c-360b; Pedley, *Ancient Literary Sources on Sardis*, 16, 17.

постављен пред избор, зато што је покушао да заведе принцезу Туду.⁸⁴ Упркос сличностима, разлике су сувише велике да би се могла претпоставити директна веза. Херодотов мотив о жељи Кандаула да покаже Гигу своју жену голу никако се не може уклопити у Ксантову верзију. Што се тиче Платонове верзије, он њу преноси као пример да би доказао тврдњу да једино што спречава чак и најбоље људе да чине зло је страх од разоткривања.⁸⁵ Стога, њему није био примарни циљ да изнесе историјски тачне податке већ причу која је у то време била позната, као доказ за своју тврдњу.

Разлог зашто је Херодот користио име Κανδαύλης је вероватно зато што је мислио да је то његово лидијско име. Са друге стране, Μυρσίλος је име тиранина Митилене о коме је песник Алкеј писао, а такође има сличности са грчким именом Μυρτίλος, и може се претпоставити да је Херодот веровао да је то име које су му дали Грци.⁸⁶ Међутим, име Мирсил се можда може повезати са хетитским владарским именом Муршилиш, и стога је вероватније да нема грчко порекло. Хетитска имена се често јављају на простору где је држава Хетита раније имала утицај, а Муршилиш II је био истакнути хетитски краљ који је ратовао против Арзаве и других држава у западној Анадолији. Такође, око долине Меандра постоји неколико топонима који су можда повезани са овим именом. У неколико познијих извора срећу се места Μυρσηλοι и Μυρσιλεία, која се вероватно треба повезати са данашњим селом Mursallı, недалеко од Магнезије на Меандру. Стога, могуће је да је лидијски облик овог имена био титула или име последњег краља из династије Хераклида.⁸⁷

Порекло имена Кандаул није сигурно. Један фрагмент Хипонакта из Ефеса, песника из VI века који је користио бројне позајмљенице из лидијског језика, гласи овако: „Ερμῆ κυνάγχα, μιονιστῆ Κανδαῦλα" (Херме, давителу паса, на меонском Кандауле).⁸⁸ Овај фрагмент нам говори да је међу Лиђанима постојало божанство кога су звали Кандаул, и да су га Грци повезивали са Хермесом. Епитет κυνάγχης (давитељ паса) се не појављује нигде другде у грчким изворима, а занимљиво је да су ископавања на тргу у Сарду открила псеће кости у вазама заједно са ножевима, што указује на ритуал жртвовања паса.⁸⁹ Са друге стране, име Кандаул се можда може повезати са лувидским ḫandawat(i)-, или ликијским хḫtawat(i)-, што значи „владар" или „краљ", па се стога може претпоставити да је Кандаул била титула или престоно име, уколико је ово тумачење тачно.⁹⁰

⁸⁴ Smith, *The Tale of Gyges*, 278, 279.

⁸⁵ *Исто*, 267.

⁸⁶ Evans, *Candaules*, 230, 231.

⁸⁷ A. Dale, Alcaeus on the Career of Myrsilos: Greeks, Lydians and Luwians at the East Aegean-West Anatolian Interface, *JHS* 131 (2011), 18, 19.

⁸⁸ Hipponax, fr. 3a West.

⁸⁹ J. G. Pedley, Carians in Sardis, *JHS* 94 (1974), 98; Evans, *Candaules*, 231; *LSJ*, s.v. κυνάγχης.

⁹⁰ Dale, *Alcaeus*, 17, 18.

Династија Мермнада до краља Креза

Владавина краља Гига

Доласком на власт краља Гига почиње период владавине династије Мермнада, о коме знамо много више него о претходном периоду. Херодот нам о краљевима из ове династије износи много поузданије податке, али треба нагласити да се његово знање о њима углавном ограничава на њихове односе са Грцима, односно на слање заветних дарова у грчка пророчишта и нападе на грчке градове у Малој Азији. О односима прва три краља са другим државама не износи никакве податке, зато што пише са сувише велике временске удаљености, али износи доста података о међународним односима на Истоку у време Алијата и Креза.

Већ смо видели да се Херодотова и Ксантова верзија о доласку Гига на власт углавном слажу. Гиг је у обе верзије био истакнути члан Кандаулове, односно Садидјатове телесне страже, који је био приморан да убије свог краља како би спасао сопствени живот. После тога, према Херодоту, један део Лиђана је одбио да прихвати његову власт и побунио се, а Плутарх додаје да му је у борби за власт помогао Арселис из каријског града Миласе.⁹¹ Гигове присталице и остали Лиђани су се договорили да пророчиште у Делфима треба да донесе коначну одлуку. Питија је потврдила легитимитет његове власти, али је том приликом рекла да ће се Хераклиди осветити у петом поколењу после Гига, али „на ту реч Лиђани и њихови краљеви никакву пажњу нису обраћали, пре него што је била испуњена.“⁹² Ксант преноси исту ову причу са малим разликама: Гиг је после убиства Садидјата звао своје пријатеље и противнике под изговором да их зове владар, па је даривао присталице и убијао противнике. Затим је један део Лиђана негодовао и сукоб је решен тако што је пророчиште у Делфима изабрало Гига за владара.⁹³

Због недостатка других извора немогуће је потврдити колико је ова прича истинита, али из ње се може извући неколико закључака. Гиг је морао да буде утицајна личност за време претходног владара како би стекао подршку довољно великог дела Лиђана. Он је убио или збацио легитимног владара, чиме је сигурно изазвао незадовољство једног дела становништва и оружани сукоб, који је решен слањем делегације у Делфе. Упозорење које је добио у Делфима да ће се владавина Мермнада окончати после пет поколења је измишљено после пада Лидије, да би се објаснило пророчанство које је дало легитимитет

⁹¹ Hdt. I 8-13; Nic. Dam. *FGrHist* 90 F 47; Pedley, *Ancient Literary Sources on Sardis*, 16; Plut. *Mor.* 302a. Треба узети у обзир да је Плутархов извор за овај податак је вероватно из хеленистичке епохе. V. Parker, Ἰδραννοϛ. The Semantics of a Political Concept from Archilochus to Aristotle, *Hermes* 126 (1998), 150, n. 20.

⁹² Hdt. I 13.

⁹³ Nic. Dam. *FGrHist* 90 F 47; Pedley, *Ancient Literary Sources on Sardis*, 16.

узурпатору, а Гигов злочин је послужио као узрок за Крезов пад; τίσις (казна, освета) не мора да се деси самом починиоцу злочина, већ се може десити и његовим потомцима.⁹⁴

На крају приче о Кандауловој жени налази се напомена да је Гига „и Архилох са Пароса, који је отприлике у исто време живео, споменуо у јамбском триметру.“⁹⁵ Ова напомена се односи на Архилохов фрагмент где Харон говори следеће речи:

οὐ μοι τὰ Γύγεω τοῦ πολυχρύσου μέλει,
οὐδ' εἶλέ πώ με ζῆλος, οὐδ' ἀγαίωμα
θεῶν ἔργα, μεγάλης δ' οὐκ ἔρέω τυραννίδος·
ἀπόπροθεν γάρ ἐστιν ὀφθαλμῶν ἐμῶν.

Није ме брига за блага пребогатог Гига,
није ме никада обузела завист, нити завидим
делима богова, и не жудим за великом влашћу;
јер далеко су од очију мојих.⁹⁶

Овај чувени фрагмент је важан из неколико разлога: он нам говори да је Гигово богатство међу савременицима било пословично, као касније Крезово, и да су му други завидели. Међутим, важније је то што се у овом фрагменту по први пут у грчким изворима јавља реч τυραννίς. У овом раду нећемо улазити у сложено питање порекла ове речи, али не треба сумњати да она није грчког порекла; још су антички учењаци уочили да је страног порекла и да се не појављује код Хомера. Сам Архилох ову реч користи само са значењем „власт“, без уочљиве негативне конотације. Међутим, Солон користи глагол τυραννεύω и реч τυραννίς да означи власт стечену на нелегитиман начин.⁹⁷ Херодот за краљеве Лидије не користи реч τυραννος у овом значењу, зато што ту реч користи и за Кандаула, иако је он био легитиман владар.⁹⁸ Када говори о оријенталним владарима, он их назива и βασιλεύς и τυραννος (или ретко μούναρχος) без обзира на то да ли је њихова власт легитимна или није. Изузетак су случајеви када се неко директно обраћа владарима, или када они сами говоре о својој власти; у тим случајевима користи само βασιλεύς, пошто је био свестан негативне конотације речи τυραννος.⁹⁹ Аристотел је поделио тираниде у три основне врсте, а једна од њих је била власт оријенталних монарха; по њему „све [краљевске власти варвара] имају моћ која је веома близу тиранидама, али су законите и наследне.“¹⁰⁰ Херодот за лидијске краљеве користи реч τυραννος са истим овим значењем.¹⁰¹

Гиг је после ступања на власт послао заветне дарове (ἀναθήματα) у Делфе. Херодот је најважнији извор који говори о даровима лидијских краљева у Делфима, зато што је он једини од аутора који их описују имао прилике да их лично види. Следећи аутор који их описује био је Диодор са Сицилије, који користећи Ефора као извор говори о Трећем светом рату, када су Фокиђани 347/6. године претопили све дарове лидијских краљева

⁹⁴ Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 37, 38, 84.

⁹⁵ Hdt. I 12. Најчешће се сматра да је ово интерполација. Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 84.

⁹⁶ Archilochus fr. 19 West.

⁹⁷ Parker, *Τύραννος*, 149, 152, 155, 156.

⁹⁸ Hdt. I 7.

⁹⁹ A. Ferrill, *Herodotus on Tyranny*, *Historia* 27 (1978), 391, 393, 397.

¹⁰⁰ Arist. *Pol.* 1285a; Ferrill, *Herodotus on Tyranny*, 391, 392.

¹⁰¹ Ferrill, *Herodotus on Tyranny*, 391, 392; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 78.

ради плаћања најамника, изузев гвозденог постоља за врч од краља Алијата.¹⁰² Према Херодоту, Гиг је послао велики број сребрних и златних дарова, а нарочито издваја шест златних врчева који заједно имају тежину од тридесет талената. Делфљани су ово сребро и злато звали „Гигско“ (Γυγάδας),¹⁰³ и чували су их у коринтској ризници, поред краљевског престола фригијског краља Миде, али напомиње да „истину говорећи, није од коринтског народа та ризница, него од Кипсела, сина Еетиона.“¹⁰⁴ Иако Херодот не спомиње када је Гиг послао ове дарове, говори да је он „завладавши (τυραννεύσας) послао заветне дарове у Делфе,“¹⁰⁵ што указује да је то учинио убрзо после ступања на престо, као знак захвалности за потврду легитимитета његове власти. Пошто је Гиг ступио на престо највероватније око 680. године, ови дарови су првобитно морали бити смештени на другом месту, зато што је коринтски тиранин Кипсел дошао на власт тек око 655. године.¹⁰⁶ Такође, чињеница да су Гигови дарови били постављени у његовој ризници можда указује да су између ова два владара постојале везе, као што су касније постојале између Кипселовог сина Перијандра и Алијата.¹⁰⁷ Један део научника прихвата могућност да је Херодот имао прилику да види престо фригијског краља Миде, за кога каже да је „вредан виђења“ (ἄξιοθέτος). Везе између Фригије и Грка у другој половини VIII века су сигурно постојале, што се види по остацима грчке грнчарије и намештаја из Гордиона, а такође и по сличности између грчког и фригијског писма, и стога не треба се искључити могућност да је краљ Мида заиста успоставио везу са пророчиштем у Делфима.¹⁰⁸

Херодот нам своја сазнања о Гиговим нападима на грчке градове износи у само једној реченици: „пошто је завладао, и он је упао са војском у Милет и Смирну, и заузео је доњи град (ἄστυ) Колофона.“¹⁰⁹ Опис Гиговог напада на Смирну јавља се у још неколико извора. У једном фрагменту, Мимнермо пева о храбром ратнику из Смирне, рекавши да је о његовом борбеном духу сазнао од својих предака, „који су га видели како ремети густо збијене фаланге лидијских коњаника дуж равнице Херма.“¹¹⁰ Паусанија, позивајући се на Мимнерма, додаје да су Смирњани „својом храброшћу и бодрошћу истерали Гига, Даскиловог сина, са Лиђанима када су им заузели град“, а Ксант додаје и да је Гиг често нападао територију Магнесије на Сипилону, која је близу Смирне, и да је на крају заузео град.¹¹¹ Оснивање Сириса, колоније Колофона у јужној Италији, вероватно се треба повезати са овим нападом; један од разлога зашто су грчки градови у Малој Азији

¹⁰² Diod. Sic. XVI 56; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 111.

¹⁰³ Hdt. I 14. Херодот преноси ово име на локалном дијалекту Делфа, што показује да су му водичи давали информације. Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 86.

¹⁰⁴ Hdt. I 14.

¹⁰⁵ Hdt. I 14.

¹⁰⁶ P. Kaplan, *Dedications to Greek Sanctuaries by Foreign Kings in the Eighth through Sixth Centuries BCE*, *Historia* 55 (2006), 148; R. Drews, *The First Tyrants in Greece*, *Historia* 21 (1972), 132.

¹⁰⁷ Hdt. III 48.

¹⁰⁸ Kaplan, *Dedications to Greek Sanctuaries*, 141.

¹⁰⁹ Hdt. I 14. На овом месту М. Арсенић погрешно преводи ἄστυ као „тврђаву“.

¹¹⁰ Mimnermus fr. 14 West; Pedley, *Ancient Literary Sources on Sardis*, 19, 20.

¹¹¹ Paus. IV 21, 5. Прев. Љ. Вулићевић; IX 29, 4; Nic. Dam. *FGrHist* 90 F 62; Pedley, *Ancient Literary Sources on Sardis*, 20.

оснивали колоније у VII веку био је и притисак из залеђа.¹¹² Извори нам не говоре који су разлози за Гигове нападе на малоазијске грчке градове. Лидија је у ово време била држава у успону, видели смо да је Гигово богатство било пословично, и стога његове тежње за територијалним ширењем су сасвим очекиване. Земља коју су грчки градови у Јонији контролисали могла је да буде мета лидијских пљачкашких похода, као што се јасно види из рата Алијата са Милетом. Према Страбону, Гиг је контролисао Троаду и дао је дозволу Милећанима да оснују Абидос на обали Хелеспонта.¹¹³ Због свог веома значајног положаја, и као најближи град на обали када се путује из Сарда, Смирна је била јасна мета лидијских краљева,¹¹⁴ а у њеној близини налазили су се Колофон и Клазомена. Милет је био најразвијенији град у Јонији који је контролисао велику површину земље у свом залеђу, и стога су овај град нападали сви лидијски краљеви осим Креза.

Своју приповест о Гигу Херодот завршава овим речима: „али пошто ниједно друго велико дело он није учинио иако је владао тридесет и осам година, њега ћемо оставити толико споменувши.“¹¹⁵ Његово знање о Гигу се своди на причу о Кандауловој жени, слање дарова у Делфе и нападе на грчке градове. Он није знао за нападе Кимераца на Лидију за време његове владавине, као ни за односе између Лидије и Асирије. То је разумљиво, зато што Херодот пише са временске удаљености од око два века, а сама Асирија је нестала давно пре његовог времена.

Из асирских извора сазнајемо да Асирци нису знали за Лидију пре владавине Гига. Први извор везан за Лидију је призма E₁ из око 665/4. године, на којој пише да је посланик из Лидије стигао на границу Асирије и био спроведен до Ниниве, али нису могли да га разумеју зато што нису имали тумача који је знао његов језик.¹¹⁶ Иако се не говори о разлогу за његов долазак, изузев формуле „да пита за моје здравље“, из следећег извора, фрагментарне рецензије E₂ из око 664. године, сазнајемо да је лидијски јахач дошао на Ашурбанипалов двор да тражи помоћ за борбу против Кимераца, који нападају његову земљу. Затим се помиње да је Гиг током сна видео Ашура, који му је рекао да ће победити непријатеље ако призна врховну власт краља Ашурбанипала и ако му сваке године шаље трибут, што је Гиг учинио.¹¹⁷ Наредни извор су таблице из Харана, чији се садржај скоро неизмењено понавља на свим следећим рецензијама, све до рецензије A (Расам цилиндра) из 643/2. године. У њима се понавља мотив о сну који се указао Гигу, и додаје се да је Гиг после признања врховне власти Ашурбанипала поразио Кимерце и послао у Ниниву двојицу заробљених вођа Кимераца у оковима, заједно са даровима.¹¹⁸ Расам цилиндар доноси нове податке: Гиг је престао да шаље посланике у Асирију, и „почео је да верује у сопствену снагу; постао је поносан.“ Поред тога, „послао је трупе да помогне Псаметиху,

¹¹² Strab. VI 1, 14; *САН* III². 3, 172.

¹¹³ Strab. XIII 1, 22.

¹¹⁴ У Херодотовој причи о исељавању једног дела Лиђана, Смирна је била место где су саградили бродове и потом отпловили за Италију. В. I 94, и поглавље „Лидијска земља и обичаји.“

¹¹⁵ Hdt. I 14.

¹¹⁶ Cogan, Tadmor, *Gyges and Ashurbanipal*, 68, 82.

¹¹⁷ *Исто*, 73, 74, 82.

¹¹⁸ *Исто*, 74-77.

краљу Египта, који је збацио мој јарам." Ашурбанипал се због тога молио Ашуру и Иштар да Кимерци униште Гига, што се на крају остварило. После његове смрти на власт је дошао његов син, који је поново признао врховну власт Асирије.¹¹⁹

Херодот није знао да су Кимерци нападали Лидију и за време Гига, већ је мислио да се први напад десио за време краља Ардиса, јер говори да „док је он владао Сардом, Кимерци који су били протерани из свог завичаја од стране Скита номада, дошли су у Азију и Сард осим тврђаве заузели."¹²⁰ Према његовим сазнањима, Кимерци су дошли са простора око Меотског језера и Крима зато што су их потисли Скити, и стигавши у Малу Азију преко Кавказа, населили су се на полуострву где лежи град Синопа.¹²¹ Пошто су и они били номади, нису имали намеру да запоседају градове; Херодот каже да „када је војска Кимераца дошла у Јонију пре Крезовог времена, није се десило покорење градова, него у налету пљачка."¹²² Из асирских извора знамо за нападе на Сард из око 664/3. и 657. године, а Страбон, позивајући се на Калистена и песника Калина из VII века, преноси да је Сард био заузет два пута.¹²³ Прво освајање се треба повезати са нападом кимерског вође Лигдамиса (Tugdammē из асирских извора) из око 644. године у ком је погинуо Гиг, а друго освајање, које помиње Херодот, десило се седме године владавине Ардиса, односно око 637. године. Том приликом су га заузели Трери, једно кимерско племе, и Ликијци под вођством Кобоса.¹²⁴

Постоји још једно важно питање везано за краља Гига. Видели смо да у Расам цилиндру Ашурбанипал говори да је Гиг „послао трупе да помогне Псаметиху, краљу Египта, који је збацио мој јарам." О овим јонским и каријским најамницима Херодот говори у својој другој књизи. Према његовим сазнањима, њихов долазак представља остварење пророчанства које је добио Псаметих, да ће се осветити осталим египатским краљевима, који су га претходно протерали у мочварне пределе, „када се са мора појаве бронзани људи."¹²⁵ Затим су Јонци и Карци који су пловили ради пљачкања били принуђени да се током пловидбе искрцају у Египат, где су почели да пљачкају. Псаметих је схватио да то представља остварење пророчанства, и са њима је склопио пријатељство и убедио великим обећањима да постану његови савезници. Уз њихову помоћ је победио остале краљеве и завладао Египтом. Ове најамнике је Псаметих населио у близини града Бубастиде на Пелузијском рукавцу, а касније их је краљ Амазис преместио у Мемфис.¹²⁶

Највећи проблем у овом Херодотовом опису је то што он не повезује долазак ових најамника са Гигом, иако је био добро обавештен о историји јонских и каријских најамника, као човек из Халикарнаса који је боравио у Египту и њему посветио једну књигу свог дела. Он сам наглашава да „пошто су се они населили у Египту, ми Хелени

¹¹⁹ Исто, 79, 80.

¹²⁰ Hdt. I 15.

¹²¹ Hdt. I 103; IV 1, 11, 12.

¹²² Hdt. I 6.

¹²³ Spalinger, *The Date of the Death of Gyges*, 405; Strab. XIII 4, 8.

¹²⁴ Spalinger, *The Date of the Death of Gyges*, 406, 407; Strab. I 3, 21; XIII 4, 8; XIV 1, 40.

¹²⁵ Hdt. II 152.

¹²⁶ Hdt. II 151, 152, 154.

одржавајући односе са њима знамо тачно све догађаје у Египту почевши од краља Псаметиха и касније."¹²⁷ Разлог зашто не помиње Гигову улогу у слању ових најамника је сигурно зато што није имао информација о томе; он сам каже да је навео сва значајна дела Гига, а да је имао сазнања, сигурно би то споменуо. Могуће је да се сећање о улози Гига у овом догађају изгубило, пошто Херодот ове податке бележи око два века после самог догађаја, а Асирија је могла да има поуздане податке о делатностима околних држава. Ови најамници су стигли у Египат највероватније између 662. и 658. године, и Псаметих је искористио њихову помоћ да би победио своје ривале у Делти, и потом завршио уједињење Египта.¹²⁸ Гиг је у организацији њиховог доласка у Египат могао да има само улогу посредника, зато што Лидија у његово време није имала флоту, нити је контролисала грчке градове, и стога Гиг није имао начина да их примора, нити да организује њихов превоз. Друго објашњење може да буде да Гиг заиста није имао никакве везе са доласком ових најамника у Египат, пошто га ниједан грчки аутор не повезује са тим, већ да су га Асирци оптужили за њихово слање зато што су мислили да су Јонија и Карија биле део Гигове државе, и да стога он сноси одговорност.

Владавине два краља који су наследили Гига су Херодоту и другим грчким ауторима биле веома слабо познате. Све што Херодот износи о краљу Ардису је његово заузеће Пријене и напад на Милет, као и напад Кимераца на Сард за време његове владавине, о чему је већ било речи. О његовом наследнику Садијату нам преноси једино да је започео рат против Милета. Дужине њихових владавина од 49 и 12 година су веома преувеличане и не могу се никако ускладити са нашим другим сазнањима.¹²⁹ Код Ксанта из Лидије Ардис се појављује под именом Алијат, а о Садијату преноси само да је са две жене имао синове Атала и Адрамита, а са својом сестром сина Алијата.¹³⁰ У асирским изворима Лидија се последњи пут јавља у Расам цилиндру, где се спомиње да је Гигов син после очеве смрти обновио признање врховне власти Асирије.¹³¹ Разлог зашто извори не говоре скоро ништа о овом периоду лидијске историје је вероватно зато што је Лидија била у кризи. Видели смо да су Кимерци нападали Лидију и да је у једном нападу страдао сам Гиг, а Сард је био заузет два пута. Такође, Херодот напомиње да је Алијат био други из ове династије који је послао дарове у Делфе, што значи да Ардис и Садијат нису имали чврсте везе са овим пророчиштем.¹³² Стога, није изненађујуће то што Херодот о ова два краља спомиње само напад на Милет и Пријену, пошто су њихови односи са Грцима једино што је знао о њима.

¹²⁷ Hdt. II 154.

¹²⁸ Spalinger, *The Date of the Death of Gyges*, 402, 403.

¹²⁹ Hdt. I 16. На овом месту М. Арсенић погрешно преводи ἐνὸς δέοντα πεντήκοντα ἔτηα као „четрдесет година."

¹³⁰ Nic. Dam. *FGrHist* 90 F 63; Pedley, *Ancient Literary Sources on Sardis*, 22.

¹³¹ Cogan, Tadmor, *Gyges and Ashurbanipal*, 79, 80.

¹³² Hdt. I 25.

Владавина краља Алијата

О четвртом и претпоследњем краљу Лидије Херодот износи више података него о његовим претходницима на лидијском престолу, али значајно мање него о Крезу. Он је за време своје дуге владавине значајно ојачао своју земљу после кризе која је уследила након Гигове смрти. За време Креза, његовог сина и наследника, Лидија је доживела свој врхунац, и то је сасвим сигурно једним делом заслуга Алијата.

Херодот следећим речима уводи Алијата у своју приповест: „он је заратио са Међанима и Кијаксаром, потомком Дејока, Кимерце је протерао из Азије, заузео је Смирну која је основана од стране исељеника из Колофона,¹³³ и у Клазомену је упао. Али из ње¹³⁴ се није повукао како је желео, него претрпевши тежак пораз.“¹³⁵ Нису нам познати детаљи о Алијатовој улози у протеривању Кимераца, али то вероватно није била само његова заслуга. Херодот спомиње да су Скити под краљем Мадијом ушли у Азију преко Кавказа гонећи Кимерце, а Страбон додаје да је Мадија изгнао Трере, кимерско племе које је претходно заузело Сард око 637. године.¹³⁶

Једно од дела по којем је Алијат познат је његово освајање и уништење Смирне, иако Херодот о томе не износи никакве детаље. Археолошка истраживања су показала да су Лиђани током опсаде изградили насип и на тај начин прешли преко градских зидина на северозападном делу. Овај напад се датује око 600. године, што значи да је уследио после рата са Милетом.¹³⁷ После овог уништења, Смирна није била обновљена као полис све до раног хеленистичког периода; Страбон наглашава да „пошто су Лиђани разорили Смирну, око четири стотине година је проживела насељена по селима (κωμηδόν).“¹³⁸ Напад на Клазомену вероватно се треба повезати са нападом на Смирну, зато што је овај град лежао на улазу у залив Смирне, али се овај поход завршио неуспешно. Ксант из Лидије помиње Алијатов поход на Карију, у ком је учествовао Крез, који је тада био управник области око града Адрамитија у Мизији.¹³⁹

Судијатов и Алијатов рат против Милета је први опширан опис једног лидијског напада на грчки град. Иако је Херодот о нападима претходних лидијских краљева на грчке градове вероватно знао више од онога што је изнео, ипак се определио да их само спомене, можда зато што није био заинтересован или зато што није сматрао да су ти напади били

¹³³ *LSJ*, s.v. κτίζω 2. Ова напомена се односи на причу коју Херодот касније преноси (I 149, 150). Смирна је раније била еолски град, и једном приликом су примили Колофоњане који су протерани из свог града. Док су Смирњани после тога светковали празник у част Диониса ван градских зидина, Колофоњани су запосели Смирну и нису дали Смирњанима да се врате.

¹³⁴ На овом месту заменица τοῦτων се односи на Κλαζομεναί, а не на Смирну и Клазомену, и стога превод М. Арсенића „из ових градова“ није тачан, зато што је Алијат разорио Смирну.

¹³⁵ Hdt. I 16.

¹³⁶ Spalinger, *The Date of the Death of Gyges*, 406, 408; Hdt. I 103; Strab. I 3, 21.

¹³⁷ *САН III*², 2, 648.

¹³⁸ Strab. XIV 1, 37; C. J. Cadoux, *Ancient Smyrna: A History of the City from the Earliest Times to 324 A.D.*, Oxford 1938, 99.

¹³⁹ Nic. Dam. *FGrHist* 90 F 65; Pedley, *Ancient Literary Sources on Sardis*, 25.

довољно важни. Међутим, одлучио је да подробније опише овај рат вероватно због његове дужине и због анегдота које су везане за њега, као и због значаја споразума који је на крају рата склопљен.

Према Херодоту, овај рат је трајао једанаест година, од тога шест година за време Садидата и пет година за време Алијата, а у дванаестој години је склопљен мир.¹⁴⁰ Он тврди да су Лиђани упадали на територију Милета и уништавали њихове усеве, али намерно нису уништавали и палили њихове куће да би Милећани могли да обрађују земљу, а они да је пустоше. За ову тактику су се определили и зато што су „Милећани владали морем, и стога опсада није била од користи за војску.“¹⁴¹ Херодот наводи и неколико инструмената под којима су Лиђани вршили нападе: *σῦριγξ* је пастирска свирала од трске, *πηκτίς* је врста харфе коју су користили Лиђани, и *αὐλός* је фрула, а придеви *γυναικῆριος* и *ἀνδρῆριος* означавају распон тонова, односно са високим и дубоким гласом.¹⁴² Могуће је да Херодот истиче стратегију Лиђана као супротност ономе што су Грци имали прилике да виде у Пелопонеском рату, када су Спартанци упадали у Атику и уништавали сва насеља.¹⁴³

Током овог рата, Милећанима су помогли једино Хијани, зато што су раније Милећани њима помогли у рату против Еретрије. Херодот преноси да су Милећани претрпели два велика пораза, први пут у Лименеју, у својој земљи, а други пут у долини Меандра, што указује да су Милећани прелазили у контраофанзиву и улазили у лидијску територију.¹⁴⁴ Није сигурно шта је Алијат намеравао да постигне у овом рату. Милет је у последњим деценијама VII века био један од најмоћнијих грчких полиса, и свакако најмоћнији у Малој Азији. Пошто је био добро опасан зидинама и имао велику флоту, а Лидија није имала никакву флоту, Херодот правилно закључује да опсадом Лиђани нису могли ништа да постигну. Стога, Садидат и Алијат су вероватно намеравали да изврше притисак на Милет, и да са њима склопе мир по коме би одузели један део милетске територије.

Преломни догађај се десио у дванаестој години рата. Према Херодоту, током једног упада лидијске војске, случајно се запалио храм Атине у месту Асесу када се ватра проширила са запаљеног усева, и том приликом је изгорео до темеља. Лиђани на то нису обратили пажњу, али убрзо после повратка у Сард, Алијат се разболео. Пошто је болест дуже трајала, Алијат је одлучио да пошаље посланике у Делфе да се распитају о болести, али Питија им је одговорила да неће прорицати док не обнови храм Атине у Асесу који је изгорео.¹⁴⁵ Асес се налазио у Милетској земљи (данашњи Менгеревтепе), и археолошка истраживања су потврдила да је храм Атине био уништен крајем VII века.¹⁴⁶ Немамо

¹⁴⁰ Hdt. I 18. У *IACP*. no. 854, p. 1084 погрешно се наводи да је рат завршен у дванаестој години владавине Алијата.

¹⁴¹ Hdt. I 17, 18.

¹⁴² *LSJ*, s.v. *σῦριγξ* I, 1; *πηκτίς* I, 1; *αὐλός* I, 1; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 88.

¹⁴³ Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 88.

¹⁴⁴ Hdt. I 18; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 89.

¹⁴⁵ Hdt. I 19.

¹⁴⁶ *IACP*. no. 854, pp. 1082, 1084.

начина да потврдимо да ли се Алијат заиста разболео после овог догађаја, али пошто је Херодот за ову причу сазнао у Делфима, вероватно је ова тврдња касније измишљена да би се повећао углед пророчишта.

Херодоту су извори за опис овог рата били Милећани и Делфљани, а изгледа да су му пренели исте податке, зато што сам каже: „ја знам да се тако десило чувши од Делфљана; а Милећани њима додају ово.“¹⁴⁷ Када је Алијат сазнао да Питија одбија да му прориче зато што је одговоран за спаљивање храма у Асесу, хтео је да склопи примирје са Милећанима на неко време, да би могао да обнови храм. Међутим, коринтски тиранин Перијандар је том приликом обавестио милетског тиранина Трасибула о пророчанству које је добио Алијат, да би знао како да поступа. Трасибул је наредио Милећанима да сву храну коју имају изнесу на градски трг, и да се веселе и пију када дође гласник из Лидије. То је учинио да би гласник стекао утисак да је у Милету стање добро и да о томе јави Алијату, који је очекивао да је у Милету глад и да је стање сасвим другачије. После тога, Лиђани и Милећани су склопили споразум и постали *σύμμαχοι* и *ξεῖνοι*, а Алијат је изградио два нова храма уместо једног, и опоравио се од болести.¹⁴⁸

Перијандар је био Трасибулов *ξείνος*, а Херодот преноси и причу да је Трасибул саветовао Перијандру да уклони виђеније људе у свом граду како би учврстио своју власт. Такође, постојале су везе између Перијандра и Алијата; Перијандар је приликом заузећа Керкире послао Алијату три стотине дечака из најугледнијих породица да тамо буду ушкопљени, али су Самљани спречили остварење овог плана. Стога, не треба одбацити ни могућност да је Перијандар имао улогу посредника при склапању овог мира.¹⁴⁹ Херодот је мислио да је Трасибулова варка била једини разлог зашто је Алијат одлучио да склопи споразум са Милећанима. Међутим, треба узети у обзир и да је Алијат на почетку своје владавине имао проблема са Кимерцима, а постоји могућност да је пад Ниниве 612. године и појава нове опасности са истока био један од разлога. Према Херодотовој хронологији, Алијат је ступио на власт 617. године, а шеста година рата је била око 611. Иако је Херодотова хронологија лидијских краљева веома несигурна, не треба искључити могућност да је пад Асирије могао да утиче на Алијата, уколико се десио пре склапања мира.¹⁵⁰ Није познато шта је тачно договорено у овом споразуму, али знамо да је Кир Велики после Крезовог пораза склопио са Милећанима исти споразум какав су имали са лидијским краљевима.¹⁵¹

Алијат је после опоравка од болести као заветни дар послао велики сребрни врч и заварено гвоздено постоље за врч (*ὑλοκρητηρίδιον*), за кога Херодот тврди да је „вредно

¹⁴⁷ Hdt. I 20.

¹⁴⁸ Hdt. I 20-22.

¹⁴⁹ Hdt. I 20; III 48; V 92; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 91.

¹⁵⁰ Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 91; A. Fantalkin, Naukratis as a Contact Zone: Revealing the Lydian Connection, in R. Rollinger, K. Schwegg (eds.), *Kulturkontakte in antiken Welten: Vom Denkmodell zum Fallbeispiel. Proceedings des internationalen Kolloquiums aus Anlass des 60. Geburtstages von Christoph Ulf*, Innsbruck, 26. bis 30. Januar 2009, Leuven 2014, 39.

¹⁵¹ Hdt. I 141.

виђења више од свих заветних дарова у Делфима."¹⁵² Ово постоље био је једини дар лидијских краљева који није био претопљен током Трећег светог рата средином IV века п.н.е. Хегесандар из Делфа, кога цитира Атенеј, у II веку п.н.е. имао је прилике да види ово постоље, и потврђује Херодотове речи да је „заиста вредно виђења због малих фигура и неких других животињица и биљчица које су на њему урезане."¹⁵³ Паусанија је у II веку н.е. такође имао прилике да га види и опише: „Свака плоча сталка спојена је с другом не копчама и ексерима већ их сједињује једино лемљење које стапа гвожђе. Облик сталка је баш као код куле, од ширег дна уздиже се до уског врха. Свака страна сталка није потпуно затворена, већ постоје косе пречке од гвожђа, као степенице код мердевина. Усправне плоче од гвожђа на врху су окренуте упоље и чине лежиште за крчаг."¹⁵⁴ Херодот тврди да је ово постоље „дело Глаука са Хија, који је једини од свих људи открио заваривање гвожђа."¹⁵⁵ Глаук са Хија се појављује и у другим изворима, али ништа друго се не зна о њему. Није сигурно да ли је он први међу Грцима открио заваривање гвожђа.¹⁵⁶

Херодот такође описује и Алијатов рат са Кијаксаром и Међанима. Овај опис он износи као дигресију, објашњавајући зашто је Крез одлучио да нападне Персију. Према њему, један одред Скита се побунио и повукао у Медију, где их је Кијаксар примио и чак им предао своју децу да науче њихов језик и вештину стрељаштва. Пошто је Кијаксар једном приликом грубо поступио према њима, Скити су једног његовог сина исекли и послужили га са његовим месом. После тога, овај одред Скита је пребегао у Лидију, али је Алијат одбио да их преда Кијаксару, што је Међанима послужило као повод за покретање рата.¹⁵⁷

Тешко је проценити колико је ова прича истинита. Тврдња да су Скити убили Кијаксаровог сина и послужили га као оброк треба се одбацити, зато што је Астијаг наводно казнио Харпага на потпуно исти начин.¹⁵⁸ Међутим, могуће је да је постојала веза између Скита и Лиђана; Херодот тврди да су Скити ушли у Азију гонећи Кимерце и да је Алијат прогнао Кимерце из Азије, а преноси и да су Скити савладали Међане и једно време владали над њима, као и да их је Кијаксар на крају поразио. Стога, тврдња да су Скити на неки начин одговорни за избијање овог рата вероватно се не треба сасвим одбацити.¹⁵⁹ У сваком случају, пошто су Лидија и Медија делиле границу на реци Халису, овај рат је могао да избије због тежње за територијалним проширењем једне или обе државе, или због упада на територију супарника. Лидија је до почетка овог рата контролисала Фригију, и могла је да наследи претензије Фригије на области источно од

¹⁵² Hdt. I 25.

¹⁵³ Ath. *Deipn.* V 210b-c; Kaplan, *Dedications to Greek Sanctuaries*, 131, n. 9; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 93.

¹⁵⁴ Paus. X 16, 1-2. Прев. З. Ђорђевић.

¹⁵⁵ Hdt. I 25.

¹⁵⁶ Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 93.

¹⁵⁷ Hdt. I 73, 74

¹⁵⁸ Hdt. I 119; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 134.

¹⁵⁹ Hdt. I 16, 103-106; H. M. T. Cobbe, *Alyattes' Median War, Hermathena* 105 (1967), 26; *САН* III². 2, 649; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 134.

Халиса. Такође, један од разлога зашто је Крез касније напао Персију била је и жеља да запоседне још земље.¹⁶⁰

Према Херодотовом опису, овај рат је трајао пет година, и за то време су се једном сукобили током ноћи, али ниједна страна није успела да однесе одлучујућу победу. Међутим, у шестој години рата „док је битка трајала, догодило се да је дан изненада постао ноћ." Ово помрачење Сунца је предвидео Талес из Милета, а Лиђани и Међани су због овог догађаја прекинули битку и пожурили да што пре склопе мир. У склапању мира учествовали су владар Киликије Сијенесис и вавилонски краљ Лабинет. Они су се постарали да буде склопљена заклетва учвршћена брачним савезом; Кијаксаров син Астијаг оженио се са Аријенијом, ћерком Алијата. Том приликом Херодот објашњава да „ти народи склапају заклетве баш као и Хелени, и поред тога, када себи на рукама засеку кожу, лижу крв једни другима."¹⁶¹

Пошто је овај рат трајао неколико година, вероватно су обе стране покретале пљачкашке походе и упаде на непријатељску територију, где су се повремено дешавали окршаји, слично као у рату који је Алијат водио против Милета. Помрачење Сунца које се одиграло током једне битке се десило 28. маја 585. године, а Талесово предвиђање овог догађаја је било његово најпознатије дело.¹⁶² Посредници при склапању мира које Херодот наводи представљају проблем; изгледа да је Сијенесис било престоно име киликијских владара, а Лабинет представља грчки облик имена Набонид. Међутим, у време склапања овог мира вавилонски краљ је био Набухаднезар II, а Херодот је погрешно мислио да се Набонидов отац такође звао Лабинет. Не зна се да ли је Херодот мислио да је Набонидов отац био посредник, или је Набухаднезаров син био послат да посредује пре него што је ступио на престо 556. године.¹⁶³ Договор који је том приликом склопљен установио је границу Лидије и Медије на реци Халис, и остао је на снази све до збацивања Астијага 550. године. Из брака Аријеније и Астијага родила се Мандана, која се удала за персијског владара Камбиза I, а њихов син био је Кир Велики.¹⁶⁴ Међутим, Херодот на овом месту наглашава да су „начинили размену бракова" (γάμων ἐπαλλαγὴν ἐποίησαν), јер „без снажне принуде договори не желе остајати чврсти",¹⁶⁵ што значи да је склопљено више бракова, и због тога је холандски класични филолог К. Г. Кобет први изнео мишљење да је на овом месту у рукописима изостављен један део текста. Обично при склапању оваквих споразума долази до склапања бракова са обе стране, а Херодот тврди да је Алијат имао две жене које нису из Лидије, једну из Јоније и другу из Карије, али пошто немамо података о присуству принцезе из Медије у Лидији, ово питање остаје нерешено.¹⁶⁶

¹⁶⁰ Hdt. I 73; G. Huxley, A Lydo-Median Treaty in Herodotos (1.74.3-4), *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 12 (1997), 11; *САН* III². 2, 649.

¹⁶¹ Hdt. I 74.

¹⁶² Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 134, 135; *САН* III². 2, 649.

¹⁶³ Hdt. I 188; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 135.

¹⁶⁴ Hdt. I 103, 107; Huxley, *A Lydo-Median Treaty*, 11.

¹⁶⁵ Hdt. I 74; J. E. Powell, *A Lexicon to Herodotus*, Cambridge 1938, s.v. ἐπαλλαγή.

¹⁶⁶ Hdt. I 92; Huxley, *A Lydo-Median Treaty*, 9, 10.

Највећи проблем у вези са Херодотовим описом овог рата је чињеница да неколико познијих извора тврде да су се овај рат и помрачење Сунца десили за време владавине Астијага, а не Кијаксара. Херодот не повезује Астијага са вођењем овог рата, већ га помиње само у контексту склапања брака по завршетку рата. Ови извори су: Цицерон, Еусебије, Гај Јулије Солин, и један фрагмент коментара на Алкејеву песму, нађен у Оксиринху.¹⁶⁷ Иако су сви ови извори знали за Херодотову верзију, у којој је Кијаксар био краљ Медије за време ових догађаја, ипак су дали предност другој традицији, која се вероватно треба приписати Аполодору, а податак изнесен на папирусу из Оксиринха вероватно потиче од самог Алкеја.¹⁶⁸

Ово неслагање између Херодота и осталих извора може се објаснити на неколико начина, али не може се сигурно закључити да ли је на крају овог рата краљ Медије био Кијаксар или Астијаг. Најједноставније објашњење је да је рат започео док је Кијаксар био на власти, а да га је Астијаг наследио пре помрачења Сунца и склапања мира. Херодот тврди да је Астијаг владао 35 година, али је мислио да се његова владавина завршила када је Кир Велики почео да влада Персијанцима, односно око 559. године. То значи да је он веровао да се помрачење Сунца десило барем девет година раније, зато што наглашава да се Кијаксар борио са Лиђанима када се десило помрачење.¹⁶⁹ Пошто знамо да је Астијаг збачен 550. године, односно да је ступио на власт 585., исте године када се десила одлучујућа битка, постоји могућност да је Астијаг тада био на власти. Друго објашњење је да је Астијаг можда водио рат за време владавине Кијаксара, али за ову претпоставку не постоје докази.¹⁷⁰

Једино што можемо сигурно да закључимо је да се водио рат између Лиђана и Међана неколико година пре помрачења Сунца 28. маја 585. године, и да је ово помрачење можда утицало на зарађене стране да окончају рат и склопе мир. Том приликом је склопљен брак између Алијатове ћерке и Астијага, али остаје нејасно да ли је тада склопљен и други брак, између Алијата или Креза и принцезе из Медије.

Овим се завршава Херодотов опис лидијских краљева пре Креза.¹⁷¹ Иако је временска дистанца сигурно била главни разлог зашто он о њима не износи више података, не треба заборавити да је владавина Креза главна тема лидијског логоса. Видели смо да је Херодот изабрао да лидијски логос почиње са Крезом, зато што је он први варварски владар који је принудио Грке да плаћају данак. Такође, Крез је био далеко познатија и занимљивија личност од његових претходника. Стога, треба узети у обзир и чињеницу да Херодот није био посебно заинтересован за Крезове претходнике, и због тога њихов опис долази као дигресија, да би се укратко објаснила историја Лидије пре доласка Креза на власт.

¹⁶⁷ G. Huxley, *A War Between Astyages and Alyattes*, *GRBS* 6 (1965), 201, 202; Cobbe, *Alyattes' Median War*, 21-23.

¹⁶⁸ Cobbe, *Alyattes' Median War*, 25, 26.

¹⁶⁹ Hdt. I 103, 130, 214; Huxley, *A War Between Astyages and Alyattes*, 204; Cobbe, *Alyattes' Median War*, 29.

¹⁷⁰ Huxley, *A War Between Astyages and Alyattes*, 203, 204; Cobbe, *Alyattes' Median War*, 29.

¹⁷¹ О Алијатовој гробници и појави првог новца в. поглавље „Лидијска земља и обичаји.”

Владавина краља Креза

Увод

Пошто је Крез главна личност лидијског логоса, Херодотов опис његове владавине значајно се разликује од описа његових претходника. Главна разлика је свакако дужина описа; Херодот износи само основне податке о Крезовим претходницима, иако је сигурно могао више да напише о њима, вероватно зато што њихове владавине описује само да би као дигресију укратко објаснио историју Лидије пре доласка Креза на власт. Такође, опис Крезове владавине се не састоји из обичног набрајања података и догађаја, већ је у много већој мери стилски украшен, са бројним дијалозима и говорима, и сасвим је јасно видљиво да му је Херодот придавао велики значај. Сами подаци које износи о њему су поузданији, зато што је Крез био много познатија личност, и зато што временска дистанца није била сувише велика; Херодот је вршио своја истраживања мање од једног века после пада Лидије.

Међу Грцима, Крез је остао дубоко у сећању неколико векова после његовог пада, и то због неколико разлога. Иако је он одржавао добре односе са грчким пророчиштима и био под снажним грчким утицајем, ипак је био први варварски краљ који је потчинио грчке градове у Малој Азији, и натерао их да му плаћају данак, а намеравао је и да покори острвљане. Постојале су разне традиције о сусретима истакнутих Грка са Крезом, а најпознатији је свакако његов сусрет са Солоном. Оно по чему су Грци најбоље памтили Креза је свакако његово богатство, и бројни дарови које је оставио у грчким пророчиштима. Сећање на Крезово богатство се очувало много векова после његовог пада, оно је постало пословично и о њему се писало чак и после времена Марка Лицинија Креса. Такође, Крезов $\kappa\rho\upsilon\iota\varsigma$ је остао добро упамћен, он је веровао да је он због свог богатства најсрећнији човек на свету, и његова трагична судбина је служила као пример будућим поколењима. Крај Крезове владавине био је веома значајан догађај и за Грке, зато што су тада по први пут дошли у сукоб са Персијанцима, који ће у наредном периоду постати њихови највећи противници.

Крезов долазак на власт и његова освајања

Према Херодоту, Крез је био син Алијата и његове каријске жене, и имао је тридесет и пет година када је ступио на престо, што значи да је рођен око 595. године. Док је Алијат још био жив, Крезу се замерио један Лиђанин зато што је помагао његовом брату Панталеону, сину Алијатове жене из Јоније, да дође на власт. Пошто је по Алијатовој

одлуци завладао Лидијом, Крез је свог противника мучио на бодљикавој справи и убио га. Његово богатство је посветио различитим храмовима и пророчиштима, осим Делфа и Амфјарајевог пророчишта, као што је раније одлучио.¹⁷² Према Ксанту из Лидије, Крез је управљао облашћу око града Адрамитија и долином града око Тебе у Мизији. Када је Алијат покренуо поход у Карију, Крез је био изабран као један од војсковођа. Пошто није имао довољно новца да плати најамничке одреде, тражио је зајам од једног богатог Лиђанина који се звао Садијат. Међутим, он је одбио да му пружи помоћ, а Крез је због тога обећао да ће његово имање посветити Артемиди када завлада. Новац је позајмио од Памфаеса, сина једног богатог Ефешанина. После ступања на престо, Крез је наградио Памфаеса великом количином злата, а Садијатово имање је посветио Артемиди.¹⁷³

Иако се ове две приче разликују, у њима се налазе и одређене сличности. Херодот не износи име Крезовог противника, али он се можда треба повезати са Садијатом из Ксантове верзије. У оба случаја он се замерио Крезу, али из другачијих разлога, и у оба случаја Крез је после ступања на престо посветио његово имање, али не истим храмовима. Ксант не помиње да је Садијат помагао Крезовом брату, нити да га је Крез убио. Немогуће је установити да ли су ове две приче повезане или су све сличности случајност, али не треба искључити могућност да су у време ступања Креза на власт постојали сукоби унутар Лидије, не само око наслеђа престола него и око поседовања земље, као ни да је Крез учествовао у походима пре ступања на власт.¹⁷⁴

Недавно се у науци појавило мишљење да се почетак Крезове владавине треба померити неколико деценија уназад. Према овој теорији, дужина владавине коју Херодот даје Крезу можда није историјска, зато што се бројеви 7, „два пута по 7“, 14 и 70 јављају неколико пута током Херодотове приповести о Крезу, увек као формуле или као произвољни бројеви. Овакви и слични бројеви и изрази јављају се не само код Херодота, него и код других грчких аутора, и због тога се може закључити да Херодот није знао тачно колико дуго је владао Крез, па се стога његова тврдња да је владао четрнаест година треба довести у питање.¹⁷⁵ Такође, постоје аргументи да је његова владавина почела пре 560. године. Померањем почетка његове владавине уназад лакше се могу објаснити традиције да се Крез сусрео са Солоном, Питаком из Митилене, Алкмеоном, као и неколико других Херодотових исказа, а не постоје докази о Алијатовим делатностима после рата са Међанима, који се завршио 585. године.¹⁷⁶ Нумизматички докази такође дозвољавају могућност померања почетка његове владавине. Археолошка истраживања показују да је било значајне грађевинске активности код храма Артемиде у Ефесу око 575. године. Пошто су код овог храма нађени натписи који потврђују Херодотову тврдњу да је Крез учествовао у његовој изградњи, ово такође може послужити као аргумент да је Крез

¹⁷² Hdt. I 26, 92.

¹⁷³ Nic. Dam. *FGrHist* 90 F 65.

¹⁷⁴ Уп. Hdt. I 37, где Крезов син Атис жали што му његов отац не дозвољава да иде у ратове или лов.

¹⁷⁵ R. W. Wallace, Redating Croesus: Herodotean Chronologies, and the Dates of the Earliest Coinages, *JHS* 136 (2016), 169-172.

¹⁷⁶ Исто, 172-176.

кренуо да влада осамдесетих година VI века.¹⁷⁷ У овом раду, ми ћемо се држати традиционалног мишљења да је Крез владао четрнаест година.

За време Крезове владавине Лидија је достигла свој врхунац. Херодот преноси листу народа који су били у саставу Крезове државе: „осим Киличана и Лиқијаца, све остале покоривши под својом влашћу држаше Крез. А они су: Лиђани, Фрижани, Мизијци, Маријандини, Халиби, Пафлагонци, Трачани Тини и Битињани, Карци, Јонци, Дорци, Еолци и Памфилци.“¹⁷⁸ Ова листа није потпуна, али не треба сумњати да је Крез контролисао целу Малу Азију западно од реке Халис, изузев Лиқије и Киликије. Халиби представљају проблем, зато што их други извори најчешће стављају источно од Халиса. Тешко је утврдити које су све области биле у саставу Лидије на крају Алијатове владавине. Сигурно је да су Карија и Мизија биле под контролом Алијата, као и Фригија, зато што се борио са Међанима и са њима склопио споразум по коме је установљена граница на Халису. Пошто је Алијат дуго владао, вероватно се њему треба приписати освајање већине ових области.¹⁷⁹

Као што смо видели, Крезово освајање грчких градова у Малој Азији је главни разлог зашто је Херодот одлучио да започне своје дело са Крезом, односно лидијским логосом. Према његовим речима, „тај Крез је први од варвара за које ми знамо принудио неке од Хелена на плаћање данка (ἐς φόρου ἀπαγωγὴν), а друге је као пријатеље придобио. Покорио је Јонце, Еолце и Дорце у Азији, а као пријатеље је придобио Лакедемоњане. Пре владавине Креза пак сви Хелени били су слободни.“¹⁸⁰ Ово покораване је окарактерисао као неправедно дело (ἄδικον ἔργον), и да су том приликом Јонци били поробљени (κατεδουλώθησαν).¹⁸¹ Ефес је био први грчки град који је нападнут, и то је једина опсада коју Херодот спомиње. Том приликом су Ефешани посветили град Артемиди тако што су конопцем повезали зидине града и храм Артемиде, који је удаљен седам стадија. После тога, наставио је да осваја грчке градове, свакоме износећи разне оптужбе. Два познија извора, Елијан и Полијен, додају да је у то време тиранин Ефеса био Пиндар, унук Алијата, и да је он осмислио да посвети град Артемиди када је пала једна од градских кула, која је касније названа „издајник“. Полијен тврди и да је Крез због овога одлучио да поштеди град и склопи споразум са њим, али то није вероватно зато што би Херодот сигурно то споменуо.¹⁸² Повезивање градских зидина и храма са конопцем треба да симболизује посвећивање града Артемиди, што се може упоредити са тактиком Килонових присталица у Атини, који су се у храму Атине везали концем за богињин престо.¹⁸³

Није познато да ли се Крез мешао у унутрашња дела грчких градова, ни да ли је плаћање данка једина обавеза коју им је наметнуо. Грчки најамници су се борили заједно

¹⁷⁷ Исто, 177-178.

¹⁷⁸ Hdt. I 28.

¹⁷⁹ Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 97.

¹⁸⁰ Hdt. I 6; *LSJ*, s.v. ἀπαγωγή II; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 78, 79.

¹⁸¹ Hdt. I 5; V 32.

¹⁸² Hdt. I 26; Ael. *Var. Hist.* III 26; Polyaeus, VI 50; Pedley, *Ancient Literary Sources on Sardis*, 26, 27.

¹⁸³ Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 95; Plut. *Sol.* 12. Треба узети у обзир да се овај податак среће само у Плутарховој верзији, ни Херодот ни Тукидид не помињу ову тактику, уп. Hdt. V 71; Thuc. I 126.

са Лиђанима и пре Крезове владавине, али могуће је да им је сада служба у Лидијској војсци била наметнута као обавеза. Није јасно ни да ли је Крез принудио Милећане да плаћају данак. Херодот не спомиње Милет као изузетак међу грчким градовима, иако је он око пола века раније склопио посебан споразум са Алијатом. Пошто је Крез контролисао скоро целу западну Малу Азију, постоји вероватноћа да је и Милет био принуђен да плаћа данак.¹⁸⁴

После освајања свих области у западној Малој Азији, изузев Ликије и Киликије, следећи правац ширења су грчка острва у Егејском мору, зато што је граница на истоку била установљена на реци Халису после споразума са Међанима из 585. године. Према Херодоту, Крез је после покорвања грчких градова у Малој Азији осмислио план да изгради флоту и нападне грчке градове на острвима. Међутим, када је све било спремно за изградњу бродова, Питак из Митилене или Бијант из Пријене је дошао у Сард, и убедио је Креза да обустави изградњу бродова. Када га је Крез питао да ли има нешто ново у Хелади, одговорио му је да острвљани купују веома велику коњицу, и да намеравају да нападну Сард. Крез је желео да се то деси, како би их са својом коњицом поразио, али га је саговорник упозорио да и острвљани желе да Крез крене са флотом на њих, како би га поразили на мору и осветили се за Грке на копну које је он покорио. Тим одговором је убедио Креза, и он је потом обуставио изградњу бродова и склопио пријатељство (ξεινίη) са острвљанима.¹⁸⁵

Херодот није био сасвим сигуран ко је том приликом дошао на Крезов двор, зато што у његово време није постојала сагласност око тог питања, и због тога он преноси две верзије, по једној је то био Питак из Митилене, а по другој Бијант из Пријене. Уколико се овај сусрет заиста десио, већа је вероватноћа да се Бијант тада нашао на Крезовом двору. Пре свега, он је био савременик Креза, и после његовог пада се залагао да се Јонци преселе на Сардинију и избегну сукоб са Персијанцима. Диоген Лаертије преноси да је Бијант приликом једне опсаде Пријене успео преваром да убеди Алијата да обустави опсаду и склопи мир, а преноси и да је Питак умро 570/569. године, што значи да није могао да се сусретне са Крезом.¹⁸⁶ Иако се Бијантова улога у овој анегдоти може поредити са Солоновом или Санданисовом, он у овом случају није мудрац који саветује тиранина, он га не учи о моралним вредностима и не покушава да му помогне, већ му преноси једну вест са намером да га превари и убеди да одустане од својих намера.¹⁸⁷

Прави разлог зашто је Крез обуставио изградњу флоте можда је био почетак рата између Астијага и Кира, који је могао да доведе у питање опстанак претходног договора са Међанима. Један вавилонски извор говори да је у трећој години владавине Набонида (553.) Кир устао против Астијага, што може да се тумачи као почетак рата који се завршио 550.

¹⁸⁴ V. B. Gorman, *Miletos, the Ornament of Ionia: A History of the City to 400 B.C.E.*, Ann Arbor 2001, 123, 124.

¹⁸⁵ Hdt. I 27.

¹⁸⁶ Hdt. I 170; Diog. Laert. I 79, 83; A. Paradiso, Croesus and the Lydian navy, *Historika* 5 (2015), 171, 172; M. Обрадовић, Мудрац Бијант из Пријене: традиција о времену у којем је живео, његовом пореклу и значењу његовог имена, *Истраживања* 22 (2011), 67, 68.

¹⁸⁷ Paradiso, *Croesus and the Lydian navy*, 171.

године.¹⁸⁸ Херодот не говори када је Крез кренуо да гради флоту, али напомиње да је то уследило после покорвања грчких градова. Ако је овај рат почео док се Крез спремао за изградњу бродова, могао је да одвуче његову пажњу и утиче на њега да обустави овај подухват. Такође, Крезова намера да изгради флоту вероватно је унела узбуну међу становнике острва и ујединила их у намери да то спрече, што је могло приморати Креза да одустане. Пошто су иначе постојале приче о грчким мудрацима који су посећивали Крезов двор, грчка традиција је могла да повеже Питака из Митилене или Бијанта из Пријене са Крезовом одлуком да обустави изградњу флоте. Сама чињеница да није постојала сагласност око личности која је за то одговорна говори да је ова прича највероватније измишљена.¹⁸⁹

Сусрет Солона и Креза

Један од најважнијих, најпознатијих и најутицајнијих делова Херодотове Историје свакако је његов опис сусрета између Солона и Креза. Овај дијалог је кључан за разумевање Херодотових етичких, религијских и филозофских ставова, и није случајност то што је одлучио да га изнесе на почетку свог дела. Солон има улогу „мудрог саветника“ у овом дијалогу; овде се Крезов ὄβρις сукобљава са Солоновом умереношћу и мудрошћу. Основна тема овог дијалога је људска срећа, односно покушај Солона да научи Креза шта заиста значи срећа, и да га убеди да се нико не може сматрати срећним пре смрти. Главни Солониви аргументи су да је „свако божанство завидљиво и нестално“, и да је због „зависти богова“ људска срећа такође нестална, зато што „многима показавши срећу, бог их је потпуно упропастио.“ Стога, немогуће је рећи да ли је човек срећан док се не види како је завршио живот.¹⁹⁰ Основни појмови у овом дијалогу који се тичу људске среће су: ὄλβος, εὐτυχίη, εὐδαιμονίη, μακαρίζω и συμφορή. Од њих, најважније је истаћи разлику између ὄλβος, тј. придева ὄλβιος, и εὐτυχίη; ὄλβος означава срећу која је везана за материјално благостање, а може да значи и „богатство“, док се εὐτυχίη такође може превести као „срећа“, али означава случајност.¹⁹¹ Херодот у овом опису користи неколико речи које се обично срећу само у поезији, попут префикса ζα- и речи αἰών или ἄτη, као и пословице, попут „πάν ἐστὶ ἄνθρωπος συμφορή.“¹⁹²

¹⁸⁸ Paradiso, *Croesus and the Lydian navy*, 174; A. Kuhrt, *The Persian Empire. A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, London-New York 2007, 56, 57, n. 8.

¹⁸⁹ Paradiso, *Croesus and the Lydian navy*, 175, 176, 178, 179; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 96.

¹⁹⁰ Hdt. I 32; S. O. Shapiro, *Herodotus and Solon*, CA 15 (1996), 350, 351.

¹⁹¹ *LSJ*, s.v. ὄλβος; εὐτυχία; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 97, 98.

¹⁹² Hdt. I 32; C. Pelling, *Educating Croesus: Talking and Learning in Herodotus' Lydian Logos*, CA 25 (2006), 142, 143. Код Херодота реч ἄτη се среће само на овом месту, али се јавља неколико пута у Солонивим фрагментима. Powell, *A Lexicon to Herodotus*, s.v. ἄτη; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 104.

Још у Антици се сумњало да ли се овај сусрет заиста десио.¹⁹³ Херодот је сматрао да је Солон посетио Креза у раздобљу од десет година после његовог архонтата и доношења закона. Пошто је Солон био архонт епоним вероватно 594/593. године, ово тумачење није тачно.¹⁹⁴ Изгледа да је Херодот мислио да је Солон био архонт неколико деценија касније, зато што преноси да је Солон у атинско законодавство унео један закон по узору на египатски закон краља Амазиса, који је ступио на престо око 569. године.¹⁹⁵ Иако није немогуће да је Солон доживео време када је Крез ступио на власт, и да је био у стању да га посети, најчешће се одбацује могућност да се овај сусрет заиста десио. Као што Херодот каже, Сард је за време Креза био на свом врхунцу, и у њега су долазили разни грчки мудраци (σοφισταί). Постојале су традиције о сусрету Креза са разним истакнутим Грцима, попут Бијанта из Пријене, Питака из Митилене и Алкмеона, па стога није изненађујуће то што су га Грци повезали и са Солоном.¹⁹⁶ Традиција о овом сусрету сасвим сигурно је постојала и пре Херодотовог времена, и вероватно је настала у Атини после Крезовог пада. Херодот је био упознат са Солоновим делима, зато што је споменуо да је Солон писао песме у част Филокипра, краља Солијаца, а Плутарх је навео један одломак из тих песама.¹⁹⁷ Ставови које му он приписује у овом опису углавном се слажу са сачуваним фрагментима Солона. Међутим, Херодот приписује Солону два става који се не срећу у сачуваним фрагментима. То су ставови да се човек може сматрати срећним тек после смрти, као и да велико богатство и моћ стечено на било који начин представљају опасност за смртнике због зависти богова, јер Солон је сматрао да богови кажњавају само оне који су богатство стекли на неправедан начин.¹⁹⁸ Такође, важно је нагласити да се Херодот слагао са Солоновим ставовима, што показује на више места: као пример се може навести прича о Поликратовом прстену, и његова тврдња да „људска срећа никад на истом месту не остаје.“¹⁹⁹

Према Херодоту, Солон је одлучио да напусти своју земљу на десет година под изговором да иде да разгледа свет, али заиста да не би био принуђен да укине неке од закона које је установио у Атини, зато што су се Атињани заклели да ће се држати његових закона наредних десет година.²⁰⁰ За време свог путовања посетио је Египат и краља Амазиса, а потом је стигао у Сард. Тамо га је угостио Крез, и после неколико дана је наредио својим слугама да Солону покажу његове ризнице. Мислећи да га је његово богатство задивило, а и зато што је чуо гласине о његовој мудрости и путовањима, Крез је сматрао да је сада добра прилика да упита Солона, ко је најсрећнији (ὀλβιώτατος) човек од свих које је до сада видео. Он се надао да ће Солон изговорити његово име, али се зачудио

¹⁹³ Плутарх је у својој биографији Солона рекао да су неки аутори пре његовог времена доводили у питање веродостојност овог сусрета због хронолошког несклада, али он је ипак одлучио да га опише. *Plut. Sol.* 27.

¹⁹⁴ Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 99.

¹⁹⁵ Hdt. II 177.

¹⁹⁶ Hdt. I 27, 29; VI 125.

¹⁹⁷ Hdt. V 113; *Plut. Sol.* 26.

¹⁹⁸ Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 98; C. C. Chiasson, *The Herodotean Solon*, *GRBS* 27 (1986), 249, 257, 258, 261, 262.

¹⁹⁹ Hdt. I 5; III 40-43; Shapiro, *Herodotus and Solon*, 362.

²⁰⁰ Hdt. I 28.

када је рекао да је то Тел из Атине. Солон је објаснио да је Тел најсрећнији зато што зато што су прилике у његовом граду биле добре, зато што је имао лепу и добру децу и доживео је да види своје унуке, и зато што је доживео најславнији крај живота; погинуо је током битке против суседа у Елеусини, пошто је натерао непријатеље у бег. Атињани су га о државном трошку сахранили на месту где је пао, и указали су му велико поштовање.²⁰¹

Крезово богатство је било пословично, али његов покушај да задиви Солон са својим ризницама завршио се неуспешно, зато што је Солон сматрао да је умереност идеал коме треба стремити. Телов живот за Солон представља најсавршенији пример на кога се сви требају угледати. Он је живео у граду где су прилике биле добре, имао је здраво потомство, и доживео је најславнију смрт, борећи се у својој земљи против непријатеља, што му је донело вечну славу. Умро је пре него што му се десила несрећа, и због тога се за њега може рећи да је ὀλβιώτατος. Иако Херодот не спомиње ко су били суседи против којих се Тел борио, највероватније су то били Мегарани. Пошто је Солон живео у време сукоба са Мегаром, могуће је да је био савременик Тела. Постоји могућност и да га је Солон спомињао у својим песмама, али није сачуван ниједан такав фрагмент. Такође, могуће је и да је Херодот видео његов надгробни споменик у Елеусини.²⁰²

Крез није био задовољан одговором, па је питао Солон ко је најсрећнији после Тела, мислећи да ће он бити следећи. Међутим, Солон му је тада испричао причу о Клеобу и Битону, два Аргејца који су имали довољно средстава за живот, и истицали су се својом снагом; и један и други су били победници на атлетским такмичењима. О њима је постојала прича да када су Аргејци светковали празник посвећен Хери, њихова мајка је хитно морала да буде превезена до храма Хере, који је од града удаљен четрдесет пет стадија. Пошто волови нису на време дошли са њиве, младићи су се упрегли под јарам и вукли кола са њиховом мајком до Хериног храма. Народ окупљен око храма их је видео и славио њихов подвиг, као и њихову мајку зато што је родила такву децу. Њихова мајка је била пресрећна због поступка својих синова, и молила се пред кипом богиње да им она да „оно што је најбоље да се човеку деси.“ Међутим, када су принели жртву и заситили се, заспали су у храму и више се никад нису пробудили; „на њима је бог показао да је боље човеку умрети него живети.“ Пошто су сматрали да су они били најбољи међу људима, Аргејци су направили њихове статуе и послали их у Делфе као заветни дар.²⁰³

Као и прича о Телу, опис подвига и судбине Клеоба и Битона има за циљ да покаже да се нико не може сматрати срећним пре него што доживи свој крај. Клеоб и Битон су живели умерено, били су физички снажни, и својим подвигом су се прославили међу Аргејцима. Хера је испунила молбу њихове мајке и на њиховом примеру је показала „да је за човека боље умрети него живети“, чиме Солон жели да покаже да је боље у младом узрасту доживети „најлепши крај живота“, него доживети тежак пад после дугог периода среће, као што ће се десити Крезу.²⁰⁴ Солон их је ставио на друго место зато што њихова

²⁰¹ Hdt. I 30.

²⁰² Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 100.

²⁰³ Hdt. I 31.

²⁰⁴ Hdt. I 31.

смрт није била славна као Телова и зато што су умрли млади и без потомства.²⁰⁵ Оно што је заједничко за Тела, Клеоба и Битона је да су умрли после подвига који им је донео славу, и нису имали прилику да доживе тешку несрећу. Солон је сматрао да је најбољи крај живота када човек умре на свом врхунцу, оставивши иза себе потомство и учинивши дела по којима ће упамћен и поштован.²⁰⁶ Херодот је вероватно имао прилику да види статуе које су Аргејци послали, а у Делфима су пронађена два кипа са натписом на аргејском дијалекту, који потичу из прве половине VI века, и могуће је да они представљају Клеоба и Битона.²⁰⁷ Пausанија преноси да се код храма Аполона Ликија у Аргу може видети представа на каменом рељефу како Клеоб и Битон вуку своју мајку на колима.²⁰⁸

Према Херодоту, Крезу се није допао Солонов одговор и чињеница да га пореди са „обичним“ људима, као и то што одбија да га уврсти међу најсрећније људе које је видео, и због тога се веома наљутио. Солон је тада одржао дуг говор у коме је покушао да објасни Крезу због чега је сматрао да су „обични“ људи попут Тела, Клеоба и Битона најсрећнији. Пошто је Солон сматрао да је граница људског живота 70 година, то значи да је сваки дан другачији и доноси нове догађаје, односно да је „током дугог времена могуће видети много тога што нико не жели, а много и претрпети“, и да је због тога „човек сав срећа“ (πᾶν ἐστὶ ἄνθρωπος συμφορῆ). Иако је Крез био богат и краљ велике државе, Солон је одбијао да му одговори на питање зато што још увек није видео како је завршио живот. Солон затим прави поређење између богатог и скромног човека; богати људи могу лакше да остварују своје жеље и да подносе тешке несреће, а скроман човек „несрећу и жудњу није једнако као он способан поднети, али те ствари срећа (εὐτυχίη) од њега одбија, па не познаје болести, не доживљава зла, има добру децу и доброг је изгледа.“ Као што ниједна земља није самодовољна, тако је немогуће за једног човека да буде савршен у свему. Човек који цео живот проведе у благостању, и на крају срећно заврши живот, достојан је да буде сматран најсрећнијим. На крају, Солон саветује Креза да „треба гледати крај сваког живота, како ће се завршити; јер многим показавши срећу, бог их је потпуно упропастио.“ Због тог савета, Крез је незахвално и без иједне речи отпустио Креза, „помисливши да је веома неук“.²⁰⁹

Део овог говора у ком Солон рачуна да временски распон од 70 година садржи 26250 дана, заснива се на једном његовом фрагменту у коме говори о сваком од десет седмогодишњих делова људског живота. Солон је сматрао да је идеална дужина живота 70 година, па је потом продужио на 80 година; ови фрагменти су одговор на Мимнермов страх од старости, и његову наду да ће умрети са 60 година.²¹⁰ Иако је Солон навео неколико примера најсрећнијих људи и правио поређења, ипак није успео да убеди Креза

²⁰⁵ M. Lloyd, Cleobis and Biton (Herodotus 1.31), *Hermes* 115 (1987), 27.

²⁰⁶ Shapiro, *Herodotus and Solon*, 351, 352.

²⁰⁷ Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 101.

²⁰⁸ Paus. II 20, 3.

²⁰⁹ Hdt. I 32, 33.

²¹⁰ Solon, fr. 20, 27 West; Mimnermus, fr. 6 West; Chiasson, *The Herodotean Solon*, 252, 253; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 103.

да ако човек постигне много успеха и стекне велико богатство, не мора да значи да ће живети у таквом благостању до краја живота, зато што може да привуче пажњу „завидљивог божанства." На крају овог дијалога, Крез га је окарактерисао придевом ἀμαθής, што је потпуна супротност ономе што је рекао при првом сусрету са њим, када је хвалио његову мудрост и одлуку да путује светом.²¹¹

Погибија Крезовог сина Атиса

После завршетка описа сусрета Солона и Креза, Херодот преноси причу о доласку Фрижанина Адреста на Крезов двор и убиству Крезовог сина Атиса. Ова прича је повезана са претходном зато што Атисова смрт представља казну за Крезов ἕβρις; према Херодотовим речима, „пошто је Солон отишао, Креза је задесила страшна божја одмазда (ἐκ θεοῦ νέμεσις μεγάλη), по свој прилици зато што је помислио за себе да је од свих људи најсрећнији."²¹²

Крез је једном приликом сањао да ће се његовом сину Атису десити несрећа. Он је имао два сина, један је био глувонем (κωφός), а Атис се у свему истицао. Пошто је Крез сањао да ће Атис stradати од гвозденог копља, пожурio је да ожени свог сина, забранио му је да иде у походе са Лиђанима, и уклонио је сва копља и друга оружја из својих одаја, да не би случајно нешто пало са зидова.²¹³ Тада је у Сард дошао Адрест, Фрижанин краљевског рода, и тражио од Креза да се над њим спроведе обред прочишћења по домаћим обичајима, зато што је у својој отаџбини починио злочин. Пошто му је Крез испунио жељу, питао га је ког је порекла и како се зове, на шта му је Адрест одговорио „о краљу, син сам Гордија сина Миде, зовем се Адрест, и убивши свог брата нехотице сам овде, прогнан од стране оца и лишен свега."²¹⁴ Крез му је рекао да је потомак његових пријатеља и дозволио му је да живи у његовом двору као његов штићеник (ἐπίτιος).

После неког времена, на планини Олимп у Мизији појавио се велики вепар који је уништавао усеве Мизијаца. Пошто они нису могли да га савладају, тражили су од Креза да пошаље одред на челу са његовим сином као помоћ. Крез им је испунио жељу и пристао да пошаље један одред, али је одбио да у тај поход шаље свог сина, правдајући се да се недавно оженио.²¹⁵ Међутим, Атис је чуо разговор између Креза и посланика из Мизије, и тражио је од свог оца да каже зашто му не допушта да иде у лов, страхујући за свој углед. Крез му је саопштио да је сањао да ће он stradати од убода копља, и да не жели да га шаље у лов јер се боји да се не испуни пророчанство. Атис је одговорио Крезу да је погрешно протумачио сан, зато што вепар не може никако да држи копље, и зато је тражио да га

²¹¹ Hdt. I 30.

²¹² Hdt. I 34.

²¹³ Hdt. I 34.

²¹⁴ Hdt. I 35.

²¹⁵ Hdt. I 36.

ипак пусти у лов, што је Крез потом учинио. Тражио је од Адреста да крене у лов заједно са Атисом и да га штити, што је он морао да прихвати због ранијих Крезових добротинастава. Међутим, када су стигли на планину Олимп и сусрели се са вепром, Адрест је бацио копље и нехотице погодио Атиса, чиме се испунило пророчанство.²¹⁶

Крез је био дубоко потресен због смрти свога сина, а нарочито је жалио зато што га је убио странац кога је сам прочистио од злочина. Том приликом је позивао Зевса наводећи три различита епитета: καθάρσιος, ἐπίστιος и ἑταίριος.²¹⁷ Када је Атисово тело донесено у Лидију, Адрест је пред њим молио Креза да га убије, сматрајући да не заслужује да живи. Међутим, Крез је разумео да он није то урадио намерно и сажалио се на њега, рекавши да није он крив, већ „неки бог, који ми је и раније наговештавао шта ће се десити." Пошто су се људи разишли после Атисове сахране, Адрест „спознајући да је од људи које је сам знао најтеже погођен несрећом, убија себе над гробом."²¹⁸

Тешко је утврдити који делови ове приче могу представљати стварне догађаје, зато што је Херодот први извор који је преноси, а сви наредни извори који о њој говоре се позивају на њега. Он је за ову причу вероватно чуо у Лидији, али осим смрти Атиса, скоро све остало је највероватније измишљено или је било предмет даље обраде. Као пример се може навести Крезов сан; у Херодотовом делу често се јављају предказања у сну, и служе да упозоравају о ономе што ће се десити. Људи којима се укаже пророчанство у сну најчешће покушавају да избегну судбину, попут Астијага и Кира.²¹⁹

Адрестови преци носе иста имена као и чувени фригијски краљ Мида и његов отац Гордиј, а његово име вероватно има симболичан значај. Име Ἄδρηστος Грци су могли да повезују са епитетом богиње Немесе, Ἀδράστεια („од које се не може побећи", од глагола διδράσκω). Ово је значајно зато што је богиња Немеса повезана са овом причом, а и зато што је Адрест извршилац нечега што је неизбежно.²²⁰ Такође, у Мизији је постојао град Адрастија, где се налазио храм богиње Немесе. Име Astrastis је постојало међу Лиђанима, среће се на надгробним споменицима у Сарду од VI до IV века, а Паусанија помиње да су Лиђани дигли споменик неком Адрасту који се борио у Ламијском рату.²²¹ Пошто се сматрало да је Атисова смрт била неизбежна, можда је Адрест био измишљен као личност која има улогу извршиоца убиства, а Мизија је одабрана као место Атисове смрти због постојања култа богиње Немесе. Могуће је и да су Грци повезивали име Атис са речју ἄτη (несрећа, пропаст), иако је то лидијско име.²²² Међутим, о Адресту ништа сигурно се не може рећи.

²¹⁶ Hdt. I 37-43.

²¹⁷ Hdt. I 44.

²¹⁸ Hdt. I 45.

²¹⁹ Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 104, 105.

²²⁰ В. Hdt. I 34, где је Креза задесила ἐκ θεοῦ νέμεσις μεγάλη; *LSJ*, s.v. Ἀδράστεια. Овај епитет је такође могао да означава посебну богињу повезану са Немесом.

²²¹ Paus. VII 6, 6; M. Munn, *The Mother of the Gods, Athens, and the Tyranny of Asia: A Study of Sovereignty in Ancient Religion*, Berkeley 2006, 333, 334 n. 63, 66.

²²² Hdt. I 7; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 104.

Фригија је била део Лидије још у време Алијата, и Лиђани су сигурно имали везе са истакнутим људима из те земље. Човек који је починио убиство мора да буде прочишћен; Херодот не износи детаље о лидијском обреду прочишћења (κάθαρσις), али наглашава да је исти као код Грка.²²³ Треба уочити и да је Крез пристао да Адресту испуни молбу пре него што је сазнао ко је и какав злочин је починио. Да би се одужио за гостопримство, Крез је тражио од њега да заједно са његовим сином крене у лов што је одувек било веома популарно занимање међу владајућим слојевима, и због тога је Атис негодовао када је Крез испрва одбио да га пошаље као заповедника лидијског одреда. Као што сам Атис каже: „код нас је некада раније било нешто најлепше и најплеменитије да идући у ратове и лов стичемо славу.“²²⁴ Не треба искључити могућност да је Атис страдао због несреће током лова, али немамо начина да то потврдимо.

Придеви које Крез наводи при обраћању Зевсу заслужују посебну пажњу: καθάρσιος (који прочишћава) наводи зато што му је ову несрећу донео странац коме је претходно дозволио да се над њим спроведе обред прочишћења. Придев ἐπίστιος (ἐφέστιος) је повезан са речју ἐστία (огњиште), и означава Зевсову улогу као заштитника огњишта, односно гостопримства, а наводи га зато што му је било непознато да је примио у двор странца који ће постати убица његовог сина. Последњи придев који Крез наводи је ἐταίριος (заштитник пријатељства), зато што „пославши га као чувара нашао је највећег непријатеља.“²²⁵

Адрестов поступак пред Атисовим телом после повратка у Лидију изазвао је сажаљење код Креза, и због тога је одлучио да му опрости, пошто је разумео да Атисова смрт представља испуњење предказања које му се указало у сну. Иако ова прича долази после описа сусрета са Солоном, Херодот није сматрао да је Крез после Атисове смрти схватио његове речи о непостојаности људске среће, зато што тек после овог догађаја следи његово искушавање грчких пророчишта и слање дарова, као и поход на Персију. Крез ће се сетити Солонових речи тек када буде био на ломачи.²²⁶

Крезови односи са грчким пророчиштима

Дело по којем је Крез највише остао у сећању Грка свакако је његово слање заветних дарова у грчка пророчишта, нарочито у Делфе. Као што смо већ рекли, Херодотов опис ових дарова је најважнији, зато што је он имао прилике да их лично види, за разлику од аутора који су касније о њима писали. Пророчиште у Делфима је било његов главни извор за овај део лидијског логоса, што се јасно види по пророчанствима и подацима које наводи.

²²³ Hdt. I 35.

²²⁴ Hdt. I 37; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 106.

²²⁵ Hdt. I 44; *LSJ*, s.v. καθάρσιος I; ἐφέστιος III; ἐταίριος I; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 107.

²²⁶ Hdt. I 44; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 107.

Крез је могао да има неколико мотива за даривање грчких пророчишта. Пре свега, не треба сумњати да је он био побожан човек и да је заиста веровао у пророчанства, као што Херодот и Бакхилид наглашавају.²²⁷ Такође, слањем дарова у грчка пророчишта Крез је дизао свој углед међу Грцима, и приказивао себе као хеленофила, што је имало и дипломатски значај. Лидија се ослањала на помоћ грчких најамника, а Крез је пре похода на Персију тражио савезнике међу Грцима, и његов углед му је сигурно помогао да их нађе. Пророчишта су била места где су Лиђани могли да се распитују о дешавањима у грчким државама, што им је такође могло помоћи да изаберу савезнике. Пошто су грчки градови у Малој Азији њему плаћали данак, он је дарежљивошћу према грчким пророчиштима и храмовима могао да утиче на њих да прихвате његову власт, и самим тим да смањи могућност њиховог одметања од Лидије.²²⁸ Херодот је сматрао да је Крез већину дарова послао после пада Астијага 550. године, али неке од њих је сасвим сигурно слао и раније. Пожар који је захватио Аполонов храм у Делфима је *terminus ante quem*, зато што су неки од Крезових дарова били захваћени ватром и оштећени, а Паусанија преноси да се он десио док је епонимни архонт у Атини био Ерксихлид, односно 548/547. године. Није познато да ли је Крез сазнао за овај пожар, пошто би таква вест за њега вероватно била веома обесхрабрујућа.²²⁹

Према Херодоту, Крез је после смрти Атиса провео две године у жалости, али догађаји у Медији су натерали Креза да реагује. Наиме, у Набонидовој хроници је забележено да је 550/549. године Кир поразио Астијага и заробио га живог, што Херодот такође преноси.²³⁰ Овај догађај је био веома важан и за Лидију, и то из више разлога. Још од 585. године био је на снази споразум склопљен између Лидије и Медије о разграничењу на реци Халис, а збацивањем Астијага будућност овог договора постала је неизвесна. Нема података да је постојало било какво непријатељство између Медија и Лидије за време Креза, а не треба заборавити да је Астијаг био муж Крезове сестре Аријеније, иако је и Кир такође био у сродству са Крезом, зато што је био унук Аријеније.²³¹ Овај догађај је подстакао Креза да размишља на који начин може да спречи Персијанце пре него што постану сувише моћни.

Пошто је намеравао да тражи савет од грчких пророчишта, прво је одлучио да их искуша, како би проверио које од њих је веродостојно. Херодот набраја седам пророчишта у која је том приликом послао посланике: пророчиште у Делфима, Абе у Фокиди, Додону, пророчиште Амфијараја и Трофонија, Бранхиде и Амоново пророчиште у Либији. Крез је све посланике послао истог дана, и наредио им да на стоти дан од кад су кренули питају пророчишта шта Крез тренутно ради, и да то запишу и врате Крезу. Херодот каже да нико не зна какав одговор су дала остала пророчишта, али Питија је том приликом посланицима из Лидије рекла следеће:

²²⁷ Hdt. I 73, 86; Bacchyl. *Ode* III 60-62.

²²⁸ Kaplan, *Dedications to Greek Sanctuaries*, 143-145, 150.

²²⁹ Paus. X 5, 13; H. W. Parke, *Croesus and Delphi*, *GRBS* 25 (1984), 216.

²³⁰ Kuhrt, *The Persian Empire*, 50; Hdt. I 126-130.

²³¹ Hdt. I 107.

„Знам ја пешчаних зрнаца број и размеру мора,
и глувог разумем, и оног који не говори чујем.
Мириш ми је у мисли дошао тврдо оклопљене корњаче,
која се кува у казану скупа са овнујским месом,
под којом је бронза прострта, а бронзом је покривена.“²³²

Кад су се посланици вратили у Сард, Крез је прегледао све записе, и једино су пророчиште у Делфима и Амфијарајево пророчиште дали истинит одговор. Наиме, на стоти дан од тренутка кад је послао посланике, Крез „помисливши да је то било немогуће открити и погодити, корњачу и овна заклавши скупа је сам скувао у бронзаном казану, поставивши бронзани поклопац.“²³³

Постоји више проблема у вези са овом причом. Пре свега, чињеница да Херодот наглашава да нико не зна шта су остала пророчишта одговорила Крезу говори да је ова прича највероватније настала у Делфима. Такође, да бисмо прихватили ову причу као истиниту, морамо претпоставити да су сва пророчишта била отворена истог дана, и да су посланици успели да дођу на ред, што није могуће. Херодот наводи седам пророчишта у које је Крез послао посланике, што представља симболичан број који се јавља више пута у лидијском логосу. Иако су само два пророчишта дала одговор којим је Крез био задовољан, он је ипак слао дарове у сва пророчишта, а пророчиште Аполона Исменијског није наведено, иако је и тамо послао дарове. Недостаје неколико познатих пророчишта у које је Крез такође могао да пошаље посланике, попут малоазијских пророчишта у Клару и Патари, пророчиште Аполона Птојског у Беотији, и пророчиште Зевса у Олимпији.²³⁴ Све ово говори да је ова прича створена касније, највероватније у Делфима.

Питијино пророчанство које Херодот цитира је такође састављено касније. Прва два стиха истичу Питијино знање о свему и способност да разуме оно што просечан човек не може, зато што песак и величина мора представљају симбол бескрајности, а рекла је то због Крезовог покушаја да провери веродостојност пророчишта. Остала три стиха представљају загонетку, односно оно што је Крез наводно радио тог дана, што је свакако измишљено.²³⁵

Пошто је добио одговор, Херодот преноси да је Крез приредио велике жртве Аполону; том приликом је жртвовао око три хиљаде животиња, и наслагао на велику ломачу позлаћене и посребрене кревете, златне посуде, и пурпурна одела и хаљине, и свим Лиђанима је наредио да принесу на жртву све што има од тих ствари. Када се жртвовање

²³² Hdt. I 47.

²³³ Hdt. I 47.

²³⁴ Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 108-110; P. Funke, Herodotus and the Major Sanctuaries of the Greek World, in V. Karageorghis & I. Taifacos (eds.), *The World of Herodotus. Proceedings of an International Conference Held at the Foundation Anastasios G. Leventis, Nicosia, September 18-20, 2003 and Organized by the Foundation Anastasios G. Leventis and the Faculty of Letters, University of Cyprus, Nicosia 2004*, 164.

²³⁵ J. Kindt, Delphic Oracle Stories and the Beginning of Historiography: Herodotus' Croesus Logos, *CPh* 101 (2006), 38, 39; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 109, 110.

завршило, „изливши злато неизмерно, полуопеке из њега је направио, дуже стране правећи од шест дланова дужине, а краће од три длана дужине, и по висини један длан,²³⁶сто седамнаест по броју,²³⁷ и од тих од жежена злата четири, свака тежећи два и по таланта, а остале полуопеке од белог злата, тежећи два таланта." Такође, Крез је направио један златни кип лава од десет таланата, који је стајао у храму Аполона на овим полуопекама, али „сада се налази у ризници Коринћана, тежећи шест и по таланата, јер отопило се од њега три и по таланта."²³⁸

Иако не треба сумњати да је Херодот видео све Крезове дарове у Делфима, неки подаци које износи о њима заслужују додатну пажњу. Златне полуопеке тих димензија (око 45 цм дужине, 22,5 цм ширине, и 7,5 цм висине) тешке су око 146 кг, што је знатно више од два и по таланта које Херодот наводи. Можда је њихова величина непрецизна, или су биле шупље, или нису биле од чистог злата. Тежина полуопека од електрума („белог злата") зависи од односа између злата и сребра. Лав је био главни симбол у Лидији, и јавља се на најранијем лидијском новцу. Делфљани нису покушали да обнове овај кип после пожара, већ су га само пренели на сигурније место. Подаци које износи о тежини ових дарова су можда били сачувани као записи, или их је сазнао од директно од Делфљана.²³⁹

Од осталих дарова које је Крез послао у Делфе, Херодот набраја два веома велика врча (κρητήρες), један од злата и други од сребра; врч од злата је стајао са десне стране на улазу у храм, имао је тежину од осам и по таланата и дванаест мина, а после пожара је премештен у ризницу Клазомене. Сребрни врч је стајао са леве стране на улазу у храм, а касније у углу предворја храма, и обухватао је шест стотина амфора. Делфљани су га користили за мешање током пролећне светковине у част Аполона и других богова (θεοφάνια), а кажу и да је дело Теодора са Самоса, са чиме се Херодот слаже. Крез је послао и четири сребрна ћупа (πίθοι) који стоје у коринтској ризници, и два котлића (περιρραντήρια), од злата и сребра. На златном котлићу је било написано да је поклон Лакедемонаца, али Херодот тврди да је то написао један Делфљанин са намером да се додвори Лакедемоницима, коме зна име али не жели да спомене. Поред свих ових дарова, послао је и многе неозначене дарове, округле сребрне тањире, огрлице и појасеве своје жене, и златни кип жене висок три лакта, за кога Делфљани кажу да је кип Крезове пекарке.²⁴⁰

Сребрни врч који су Делфљани користили је по Херодотовим сазнањима имао запремину од 600 амфора, односно око 20,000 литара. Због његове религијске функције, Делфљани су десет година после Трећег светог рата направили нови врч. Вероватно је био сличне величине, пошто Плутарх помиње да је 86. године п.н.е. Сула приликом одношења блага из Делфа морао да га растави на неколико делова зато што је био превелик и

²³⁶ Херодот на овом месту преноси дужине сваке стране ових полуопека, а не да су једне полуопеке биле дуге шест дланова, а друге три длана, као што М. Арсенић преводи. Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 110.

²³⁷ М. Арсенић на овом месту погрешно преводи ἑλτακαίδεκα καὶ ἕκατόν као „сто седамдесет."

²³⁸ Hdt. I 50.

²³⁹ Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 110, 111; D. E. W. Wormell, Croesus and the Delphic Oracle's Omniscience, *Hermathena* 97 (1963), 20.

²⁴⁰ Hdt. I 51.

претежак.²⁴¹ Теодор са Самоса је био познати архитекта из VI века, коме Херодот приписује и ковање Поликратовог прстена.²⁴² Не знамо да ли је Херодот сам уочио да је натпис на златном котлићу лажан, или је тај детаљ сазнао од Делфљана, као ни разлог зашто одбија да изнесе име особе која је то написала.²⁴³ Није јасно зашто је Крез одлучио да пошаље кип своје пекарке; Плутарх говори да је Алијатова друга жена намеравала да отрује Креза, али његова пекарка је њему ту намеру саопштила, и дала хлеб са отровом синовима те жене, због чега је Крез направио њен кип од злата. Међутим, не знамо да ли је ова традиција постојала у Херодотово време, ни колико се у међувремену изменила. Постоји и мишљење да је то заправо био кип Артемиде, али у том случају остаје нејасно како су Делфљани дошли до закључка да је то Крезова пекарка.²⁴⁴

Што се тиче осталих пророчишта, Херодот наводи да је Крез „Амфијарају, сазнавши за његову храброст и несрећу, подарио штит сав од злата, као и потпуно златно чврсто копље, а дршка је исто као и шиљак златна; оба су до мог времена још били смештени у Теби, у тебанском храму Исменијског Аполона.”²⁴⁵ Истом храму је поклонио и златни треножац. У Ефесу је оставио златне краве и већину стубова на храму Артемиде, и велики златни штит у храму Атине Пронаје у Делфима. Према Херодотовим сазнањима, Крезови дарови у Бранхидима били су једнако велики као они у Делфима. Дарови које је послао у Делфе и пророчиште Амфијараја су његови лични и оно што је наследио од својих предака, а остали дарови потичу са имања човека који је помагао његовом брату Панталеону да дође на власт.²⁴⁶

Крез је овог човека победио на почетку своје владавине, што значи да је вероватно неке од својих дарова послао и пре пада Астијага. Не знамо колико је истинита Херодотова тврдња да су Крезови дарови у Дидими били једнако бројни као у Делфима, зато што их он није видео. Ово пророчиште су опљачкали Персијанци за време Јонског устанка, а до тада су још увек били у храму, зато што је Хекатеј из Милета на почетку устанка саветовао да Милећани узму ово благо и искористе га за јачање милетске флоте.²⁴⁷ Тврдња да је Крез учествовао у изградњи храма Артемиде у Ефесу потврђена је на натписима. На стубовима су нађена три фрагментарна грчка натписа, на основу којих се може реконструисати натпис Βασιλεύς Κροῖσος ἀνέθηκεν (Краљ Крез је посветио), као и један натпис на лидијском језику.²⁴⁸

Пошто су пророчиште у Делфима и Амфијарајево пророчиште дали истинит одговор, Крез је поново послао своје посланике и наредио им да ова пророчишта питају да ли Крез треба да нападне Персијанце, и да ли треба да нађе савезника. Оба пророчишта су дала исти одговор, да „ако поведе војску против Персијанаца, велику државу он ће срушити”, и

²⁴¹ Plut. *Sull.* 12; Parke, *Croesus and Delphi*, 211, n. 4; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 112.

²⁴² Hdt. III 41.

²⁴³ Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 112.

²⁴⁴ Plut. *Mor.* 401e-f; Parke, *Croesus and Delphi*, 219, 220.

²⁴⁵ Hdt. I 52.

²⁴⁶ Hdt. I 92.

²⁴⁷ Hdt. V 36.

²⁴⁸ Kaplan, *Dedications to Greek Sanctuaries*, 133, n. 17.

да нађе ко је најмоћнији међу Грцима и да са њима склопи савезништво.²⁴⁹ Крез се веома обрадовао када је сазнао за ове одговоре и поверовао је да је Питија мислила да ће он уништити Персију. Због тога је сазнао колико људи има у Делфима, и сваком становнику је подарио два златна статера. Делфљани су зауврат дали Лиђанима првенство приликом постављања питања пророчиштима (προμαντήϊη), ослобођење од дажбина за постављање питања (ἀτελείη), право да седе у првим редовима приликом свечаности (προεδρία), и дозвољено је сваком Лиђанину да ако жели постане грађанин Делфа „за сва времена.“²⁵⁰

Иако је Питијино пророчанство да ће Крез срушити велику државу једно од њених најпознатијих, Херодот ипак њега не цитира у стиху, као већину осталих. Према њему, Крез је био задивљен претходним одговором, па није посумњао да је Питија у овом „преварљивом пророчанству“ (κίβδηλος χρησμός) мислила да је Персија та држава коју ће уништити.²⁵¹

Пошто је био задовољан претходним одговорима, послао је своје посланике у Делфе по трећи пут, и наредио им је да питају да ли ће његова власт бити дуговечна. Херодот цитира пророчанство које му је том приликом речено:

„Када мазга краљ Међанима постане
тада, Лиђанине меконоги, дуж каменитог Хермоса
бежи, не остај, и не стиди се кукаван бити.“²⁵²

Крез ни ово пророчанство није протумачио на правилан начин. Мазга представља Кира Великог, зато што он по пореклу није био чист Међанин, већ је његова мајка Мандана, ћерка Астијага и Крезове сестре Аријеније, била удата за владара Персије Камбиза I.²⁵³ Према Херодоту, Крез је помислио да мазга никада неће постати краљ Међана, и да због тога не треба да се боји за своју власт. После тога је истраживао стање у најистакнутијим грчким државама, са намером да придобије најмоћнију државу као савезника.²⁵⁴ На овом месту почиње Херодотова дигресија о пореклу Дораца и Атињана, и дешавањима у Атини и Спарти средином VI века. У Атини су се у ово време одвијали унутрашњи сукоби између три странке, који су се завршили када се Писистрат по други пут вратио из прогонства и постао тиранин. Пошто су прилике у Атини биле неповољне, и они нису били у стању да му пруже помоћ, Крез је одлучио да потражи помоћ у Спарти. Прилике у овој држави су биле повољније; Спартанци су под Ликургом добили ново уређење, успели су да савладају своје ривале Тегеаћане у бици, и у време Крезовог истраживања већ су покорили већи део Пелопонеза.²⁵⁵

²⁴⁹ Hdt. I 53.

²⁵⁰ Hdt. I 54; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 114; *LSJ*, s.v. προμαντεία; ἀτελεία II; προεδρία 1.

²⁵¹ Hdt. I 75; J. Kindt, *Delphic Oracle Stories and the Beginning of Historiography: Herodotus' Croesus Logos*, *CPh* 101 (2006), 40.

²⁵² Hdt. I 55.

²⁵³ Hdt. I 91.

²⁵⁴ Hdt. I 56.

²⁵⁵ Hdt. I 56-68.

Пад Лидије под персијску власт

Савез између Креза и Спарте

Пошто је Крез сазнао да је Спарта у том тренутку најмоћнија грчка држава, упутио је тамо своје посланике да им пренесе да жели да постане њихов пријатељ и савезник „без лажи и преваре.“ Спартанци су се обрадовали доласку Лиђана зато што су већ чули за пророчанство које је Крезу било изречено, и прихватили су његов предлог да постану његови пријатељи и савезници. Пристали су и зато што је Крез раније чинио добротина према њима; када су једном приликом Спартанци послали посланике у Сард да купе злато, Крез им је дао као поклон. Ово злато им је било потребно за кип Аполона, „који сада у Лаконији на Торнаку стоји.“²⁵⁶ Поред тога што су прихватили Крезов предлог, Спартанци су одлучили и да направе бронзани врч са запремином од 300 амфора, и пошаљу у Сард као дар. Међутим, овај врч није стигао у Лидију, и Херодот наводи две верзије зашто. Спартанци говоре да су Самљани сазнали за намеру Спартанаца да пренесу овај врч у Сард, и да су га одузели док је био на путу. Са друге стране, Самљани тврде да су Спартанци закаснили, и стигли у Малу Азију после Крезовог пораза, па су одлучили да продају Самљанима овај врч, и да су после повратка у Спарту рекли да су били опљачкани.²⁵⁷

Поред Делфа, Херодот је и у Спарти имао прилике да чује за Крезов савез са Спартанцима. Његов опис пријема посланика из Лидије је вероватно скраћен, зато што у другим случајевима посланици из страних земаља обично имају потребу да дуго убеђују Спартанце када дођу да траже помоћ, као у случају Аристагоре из Милета.²⁵⁸ Такође, пошто су Спартанци ишли у Лидију да купе злато, није познато шта су они могли да понуде Крезу.

Херодот је имао прилике да види врч који су Спартанци послали Крезу, зато што говори да је стајао у Херином храму, и да је имао нацртане животињице око руба на спољној страни. Ово је један од примера где Херодот наводи две различите верзије догађаја, без остављања свог закључка. Поред овог врча, Самљани су годину дана пре тога наводно отели и оклоп који је египатски краљ Амазис послао као дар Спартанцима. Самљани су и иначе били познати по гусарству, тако да је спартанска верзија вероватнија. Крађа овог врча је око 525. године послужила Спартанцима као повод за почињање рата са Поликратом, и могуће је да су ове две верзије настале у то време.²⁵⁹

²⁵⁶ Hdt. I 69.

²⁵⁷ Hdt. I 70.

²⁵⁸ Hdt. V 49; в. и III 46.

²⁵⁹ Hdt. I 70; III 47; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 131, 132.

Крезов поход у Кападокију

Према Херодоту, пре него што је Крез кренуо у поход против Кира Великог, један лидијски мудрац који се звао Санданис га је саветовао да одустане од те намере. Он га је убеђивао да су Персијанци врло сиромашни и да носе кожну одећу, да једу не шта хоће него шта имају, да не пију вино него само воду, и да живе у кршевитој земљи. Стога, Санданис је тврдио да Крез не може ништа да добије походом против Кира, а може много тога да изгуби, зато што Персијанци „okusивши наше драгоцености, заволеће га и неће моћи да буду отерани." Међутим, он није успео да убеди Креза. На крају, Херодот додаје да „Персијанци заиста, пре него што су Лиђане покорили, нису имали ништа ни раскошно ни вредно." У вези са саветом Санданиса вреди споменути и причу коју Херодот преноси на самом крају свог дела. Један Артембар је предложио Киру да се Персијанци преселе из њихове сиромашне и кршевите земље и населе у бољој, пошто већ владају многим народима и земљама. Кир је допустио ту могућност, али им је рекао да се „припремају да више не буду владари него поданици, јер обично из благих земаља настају благи људи; наиме, из исте земље не рађа се и изванредан плод и људи добри у рату." Персијанци су затим одлучили да послушају овај савет и остали су да живе у својој земљи.²⁶⁰

Санданис у овом случају има улогу „мудрог саветника", који покушава да одврати Креза од непромишљеног поступка, али у томе није имао успеха, као што ни пре њега није имао Солон. Херодот тврди да се за њега и одраније сматрало да је мудар, али да је после тог мишљења стекао велики углед међу Лиђанима, што указује да је он био историјска личност и да је Херодот за њега и његов савет сазнао од Лиђана. Опис Персијанаца који даје Санданис треба да истакне њихову неразвијеност и сиромаштво у односу на Лиђане. Начин на који је Херодот замишљао Персијанце пре победе над Међанима углавном се слаже са нашим сазнањима о Персији у то време. Иако је Персија и пре средине VI века била под утицајем Елама, Месопотамије и Међана, она је свакако била неразвијенија и сиромашнија од Лидије.²⁶¹

Пре описа Крезовог преласка преко Халиса, Херодот износи кратак географски екскурс о централном делу Мале Азије и реци Халис. Она извире из јерменских планина, тече кроз Киликију, па између Матијена и Фрижана, и потом између Пафлагонаца и Кападочана. Поред тога што је река Халис претходно била граница између Лидије и Медије, она и „одсеца скоро цео доњи део Азије, од мора насупрот Кипра до Црног мора. Ово је врат целе те земље,²⁶² дужина пута добро опремљеном човеку пет дана одузима."²⁶³

²⁶⁰ Hdt. I 71; IX 122.

²⁶¹ P. Briant, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, Winona Lake 2002, 20, 21.

²⁶² М. Арсенић на овом месту преводи заменицу οὔτος као „Халис", а реч αὐχὴν као „кичма." Међутим, заменица οὔτος овде означава доњи део Азије (τῆς Ἀσίας τὰ κάτω), односно Малу Азију западно од реке Халис, а реч αὐχὴν значи „врат", и означава узак део земље, тј. Малу Азију у односу на остатак Азије. *LSJ*, s.v. αὐχὴν II 1.

²⁶³ Hdt. I 72.

Појам доња Азија (τῆς Ἀσίας τὰ κάτω) означава Малу Азију западно од реке Халис, насупрот горњој Азији (τῆς ἄνω Ἀσίας), што означава остатак Азије. Његова тврдња да се од обале Пафлагоније до киликијске обале може стићи за пет дана није тачна, зато што је раздаљина између Синопе и обале Средоземног мора око 550 километара, и овај део Мале Азије је претежно планински.²⁶⁴

Херодот наводи три главна разлога зашто је Крез одлучио да нападне Кира: зато што је желео да освоји још земље, зато што је веровао у пророчанство које му је изречено у Делфима, и зато што је желео да се освети Киру због збацивања Астијага.²⁶⁵ Ови разлози највероватније представљају стварне Крезове намере. Пошто је лидијска држава обухватала целу Малу Азију западно од Халиса (изузев Ликије и Киликије), сасвим је очекивано да следећи правац ширења буде преко реке Халис. Крез је по свему судећи имао добре односе са Астијагом, који је био ожењен са његовом сестром Аријенијом. Не знамо какве су биле намере Кира Великог према Лидији непосредно после збацивања Астијага, али Крез је ипак одлучио да искористи ту прилику и поведе војску у Кападокију, уместо да склопи споразум са Киrom. Херодот описује да је Крез поверовао пророчанству из Делфа да ће срушити велику државу, и да није сумњао да је та држава Персија. Поред ова три разлога, може се навести још неколико: Крез је могао имати у виду претходне сукобе са Међанима и несигурност споразума из 585. године, и могао је бити самоуверен да ће изаћи као победник због широке коалиције коју је окупио против Кира.²⁶⁶ Такође, Херодот тврди да се Крез бојао од јачања Персије, и да је желео да спречи њихову растућу моћ. То је такође могао бити један од разлога, Крез је вероватно хтео да оствари своје намере пре него што се Персијанци консолидују.²⁶⁷

Према Херодотовим речима, „када је Крез стигао на реку Халис, одавде, како ја тврдим, преко постојећих мостова је превео војску, а како често предање Хелена тврди, Талес Милећанин му је превео војску." Према овом предању, мостови на Халису још увек нису постојали, и због тога се Крез суочио са проблемом око прелажења преко ове реке. Међутим, Талес из Милета је био присутан у Крезовом војном логору и осмислио је да прокопа канал са западне стране логора и преусмери ток реке, да би на тај начин војска могла да пређе преко старог корита. Херодот је одбацио теорију да су Лиђани преусмерили ток реке, рекавши: „али то не допуштам, јер како су је прешли путујући назад?"²⁶⁸

Ово је један од примера где Херодот одбацује тврдњу других и износи своје мишљење. Грци су приписивали Талесу и предвиђање помрачења Сунца 585. године, али немамо начина да потврдимо да ли је он заиста био присутан у лидијском логору. Са друге стране, није познато ни да ли су у то време постојали мостови преко Халиса које Херодот касније описује. Према грчком схватању, преусмеравање тока реке представља ἕβρις, и може се упоредити са покушајем Книђана да претворе Книдско полуострво у острво

²⁶⁴ Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 133, 134.

²⁶⁵ Hdt. I 73.

²⁶⁶ Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 134.

²⁶⁷ Hdt. I 46.

²⁶⁸ Hdt. I 75.

приликом Харпаговог напада, или са Ксерксовим прокопавањем канала кроз Атос.²⁶⁹ Прелазак преко природне границе и напад на туђу територију (μοῖρα) је такође био ὄβρις, и може се упоредити са преласком Дарија преко Дунава и нападом на Скитију, или Ксерксовим преласком преко Хелеспонта и нападом на Грчку.²⁷⁰

Када је Крез прешао реку Халис, улогорио се код града Птерије, за кога Херодот каже да је „најјачи град те земље, који лежи управо јужно од²⁷¹ града Синопе на Црном мору.“ Потом је пустошио земљу Сиријаца (Кападочана), заузео Птерију и њене становнике поробио, заузео околна насеља „и Сиријце који ни за шта нису криви је протерао.“ Кир је окупио своју војску и кренуо у Кападокију, а пре окршаја са Лиђанима послао је посланике у Јонију да би их подстакао да се одметну од Креза, што су они одбили да ураде. Персијска војска се улогорила насупрот Крезовој, и „када се битка силна десила и када је пало много и једних и других, на крају нико није победио, и растали су се када је пала ноћ.“²⁷²

Остаје непознато где се налазила Птерија; у науци се раније најчешће сматрало да је у питању Хатуша (Boğazköy), али постоји мишљење да је то локалитет Kerkenes Dağ, и да су је саградили Међани као тврђаву после склапања мира са Лиђанима 585. године.²⁷³ Иако су Јонци били покорени од стране Креза и принуђени да му плаћају данак, они су ипак одлучили да не стану на страну Кира и да остану верни Крезу. Главни разлог за тај поступак је највероватније зато што су Лиђани одувек били суседи Јонаца и под снажним грчким утицајем, док Персијанци пре збацивања Астијага вероватно нису имали никакав контакт са Грцима и за њих су били потпуни странци. Због тога, Грци нису могли да очекују да ће њихов положај бити бољи под персијском влашћу; видели смо да је Херодот сматрао да су Персијанци у ово време били веома сиромашни и нецивилизовани. После пада Лидије, малоазијски Грци су тражили од Кира да прихвати његову власт под истим условима као за време Креза, али Кир одбио је да то прихвати, са изузетком Милета, зато што су одбили да се одметну од Креза када је први пут то тражио.²⁷⁴

Према Херодоту, Крез је био незадовољан величином своје војске, зато што је била мања од Кирове војске, и због тога је одвео војску у Сард. Намеравао је пошаље гласнике у Египат, Вавилон и Спарту, зато што је претходно са Амазисом и Лабинетом (Набонидом) склопио споразум исто као са Спартанцима. Његов план је био да сачека да прође зима и да на пролеће поново нападне Персију. Када је стигао у Сард, послао је гласнике својим савезницима, да их позове да се за пет месеци окупе у Сарду, а своју „најамничку“ (ξεινικός) војску је распустио, зато што није мислио да ће Кир после нерешене борбе кренути на Сард.²⁷⁵

²⁶⁹ Hdt. I 174; VII 22-24.

²⁷⁰ Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 136.

²⁷¹ *LSJ*, s.v. κατά Β Ι 3. Херодот под κατά Σινώπην πόλιν вероватно мисли да се Птерија налазила у истој линији јужно од Синопе.

²⁷² Hdt. I 76.

²⁷³ Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 136; G. D. Summers, The Identification of the Iron Age City on Kerkenes Dağ in Central Anatolia, *JNES* 56 (1997), 88, 89, 94.

²⁷⁴ Hdt. I 141.

²⁷⁵ Hdt. I 78.

Тешко је установити да ли је Крез заиста склопио споразуме са Египтом и Вавилоном. Не треба сумњати да је Крез имао контакте са Египтом, нарочито посредством малоазијских Грка, који су имали чврсте везе са Наукратисом, грчким градом у египатској Делти.²⁷⁶ О везама са Вавилоном имамо мање података, али видели смо да је Лабинет из Вавилона био један од посредника при склапању споразума између Лиђана и Међана 585. године.²⁷⁷ Херодот не спомиње ко су били најамници у Крезовој војсци, али сасвим сигурно су грчки хоплити тамо служили, зато што је Кир тражио од јонских градова да се од њега одметну, као и припадници осталих народа који су били поданици Лидије. Ксенофонт тврди да је Кир населио Египћане који су се борили заједно са Лиђанима у неколико градова у унутрашњости, као и у Лариси и Килени у Еолији, где су њихови потомци живели до његовог времена.²⁷⁸

Пре описа Кировог напада на Лидију, Херодот описује један предзнак који се наводно десио у Лидији непосредно пре персијског напада. Наиме, цео простор око Сарда постао је испуњен змијама, а коњи су напуштали своје пашњаке и јели их. Када је Крез ово видео, помислио је да је то знамење (τέρας), и послао је гласнике у град Телмес, познат по својим тумачима знамења (ἔξηρηται). Телмешани су закључили следеће: „страну војску мора Крез очекивати у својој земљи, а она дошавши покориће домаће становнике, говорећи да је змија дете земље, а коњ непријатељ и странац." Међутим, Крез није успео да сазна значење овог знамења, зато што су посланици допловили у Сард када је он већ био заузет.²⁷⁹

Битка између Персијанаца и Лиђана и пад Сарда

Према Херодоту, Кир је сазнао да Крез намерава да распусти своју војску после повратка у Лидију, и због тога је пожурио да нападне Креза, „пре него што се по други пут окупи војска Лиђана." Крез није очекивао овај напад, али је ипак извео Лиђане у битку; Херодот додаје да „у то време није постојао ниједан народ у Азији храбрији или јачи од лидијског. Борба њихова била је са коња, носили су дуга копља, и сами су били добри коњаници."²⁸⁰ Две војске су се састале у равници испред Сарда, а пошто се Кир уплашио лидијске коњице, његов војсковођа Харпаг га је саветовао да скину терет са камила, и да на њих постави људе са коњаничком опремом, затим да ове камиле стави у први бојни ред, пешадију иза њих, а коњицу у последњи ред. На ову тактику се одлучио зато што се коњи боје камиле, односно „да би Крезу била бескорисна коњица, којом се истицао Лиђанин." Кир је наредио да убијају све Лиђане који се нађу на путу, али да не убију Креза, чак иако се буде бранио при заробљавању. Харпагова тактика је успела, и коњи у лидијској војсци

²⁷⁶ Fantalkin, *Naukratis as a Contact Zone*, 41-43, 45.

²⁷⁷ Hdt. I 74.

²⁷⁸ Fantalkin, *Naukratis as a Contact Zone*, 40, n. 61; Xen. *Hell.* III 1, 7; Cyr. VII 1, 45.

²⁷⁹ Hdt. I 78.

²⁸⁰ Hdt. I 79.

су почели да беже од камила, али Лиђани су тада сишли са својих коња и наставили да се боре против Персијанаца. Међутим, лидијска војска је на крају била натерана у бег, и повукли су се иза зидина Сарда, после чега је започела опсада.²⁸¹

Херодот много подробије описује ову битку него битку код Птерије, вероватно зато што је имала много већи значај, и због занимљиве Кирове тактике. На путу до Лидије, Персијанци су освојили и Гордиј у Фригији; археолошка истраживања су открила да је средином VI века дошло до разарања и спаљивања једног дела града.²⁸² Лидијска коњица је била чувена међу Грцима, као пример могу се навести Бакхилид, који Лидију описује придевом *δαμάσιπλος* („која кроти коње“), или Мимнермо, који пева о храбром ратнику из Смирне који је „пореметио густо збијене фаланге лидијских коњаника дуж равнице Херма.“²⁸³ Херодот је о овој бици могао да чује и од Лиђана и од Персијанаца, али истиче храброст Лиђана напоменувши да „нису били кукавни“ када су били принуђени да сјашу са коња и боре се као пешаци.

Крез је сматрао да ће опсада трајати дуго, и због тога је послао гласнике својим савезницима са поруком да што му брже помогну, зато што се претходно договорио са њима да дођу после пет месеци.²⁸⁴ Овде Херодот прави дигресију да би описао прилике у Спарту, односно разлог зашто Спартанци нису успели да помогну Крезу. У то време су се Спартанци сукобљавали са Аргејцима око Тиреје, земље коју су Спартанци отели од Аргоса. Овај рат се завршио тако што су се обе стране договориле да се на бојном пољу састану по триста најбољих бораца са обе стране, али због спора око питања ко је победио, на крају се се обе војске сукобиле и Спартанци су изашли као победници.²⁸⁵ Када је лидијски посланик стигао у Спарту и пренео вест о опсади Сарда, Спартанци су кренули да спремају бродове, али је убрзо стигла и вест да је Сард пао, што су Спартанци доживели као „велику несрећу.“²⁸⁶

Херодот тврди да је опсада Сарда трајала четрнаест дана, и да је последњег дана Кир преко коњаника поручио својој војсци да ће дати дарове првом који се попне на зид. Војска је безуспешно покушавала да пређе преко зидина, али један Мард који се звао Хирејад покушао је да пређе зид на делу тврђаве где нису били постављени стражари, зато што су сматрали да је тај део зида сувише стрм и неосвојив. Овде Херодот преноси једну локалну традицију, по којој је митски краљ Мелет око зидина Сарда носио лава ког му је родила иноча, зато што су му Телмешани рекли да ће Сард бити неосвојив ако пронесе лава око његових зидина. Мелет је то урадио, али је занемарио део зида који је окренут према Тмолу, зато што је тај део несавладив и стрм. Међутим, Хирејад је претходног дана на том делу утврђења видео неког Лиђанина који је морао да сиђе доле да узме свој шлем.

²⁸¹ Hdt. I 80.

²⁸² *САН* III² 2, 653.

²⁸³ Bacchyl. *Ode* III 23-24; Mimnermus, fr. 14 West.

²⁸⁴ Hdt. I 81.

²⁸⁵ Hdt. I 82.

²⁸⁶ Hdt. I 83.

Он је то запамтио и заједно са другим Персијанцима попео се на том делу зида, и „када се попео велики број њих, Сард је тако био заузет и цео град је био пустошен.“²⁸⁷

Дужина опсаде од четрнаест дана коју помиње Херодот представља симболичан број. Традицију о краљу Мелету вероватно је чуо од Лиђана; лав је био главни симбол Лидије, а Ксант из Лидије помиње два краља из династије Хераклида са овим именом, али не помиње традицију о ношењу лава око зидина.²⁸⁸ Херодот је за причу о Хирејадовом подвигу вероватно сазнао од Персијанца који су живели у Сарду у његово време, пошто помиње да је он био припадник персијског племена (γένος) Марди, за које каже да су били номади.²⁸⁹ У опису ове опсаде Херодот се ограничава само на тврђаву (ἀκρόπολις) Сарда, и не помиње утврђења око доњег града. Археолошка истраживања су установила да је доњи град Сарда такође био окружен великим зидинама које су широке око 20 метара. Један део зида на северозападној страни је средном VI века био срушен, и неколико кућа поред зида биле су затрпане остацима, а пронађени су и трагови пожара.²⁹⁰

Пре описа разговора између Креза и Кира, Херодот цитира последње делфијско пророчанство упућено Крезу. Наиме, он се веома старао за свог немог сина, чије име не знамо, и једном приликом је питао пророчиште у Делфима о њему. Питија му је одговорила да он не треба да жели да чује његов глас у свом двору, „јер проговориће први пут на несрећан дан.“ Док су Персијанци улазили у тврђаву, један од њих је кренуо да убије Креза, који је безнадежно посматрао шта се дешава и није бринуо да ли ће умрети. Међутим, његов неми син је тада по први пут пустио глас и рекао: „о човече, не убијај Креза!“ После тога, целог живота је могао да говори.²⁹¹

Ово пророчанство је такође највероватније састављено после пада Лидије, иако треба оставити могућност да се Крез заиста распитивао у Делфима о свом сину. Херодотова тврдња да је „Крез за њега све учинио“ и да се старао за њега представља супротност ономе што је раније тврдио, када је Крез у разговору са Атисом рекао: „ти си ми једини син, јер за другог који је упропашћен сматрам да ми није син.“²⁹² Могуће је да је Херодот мислио да је после Атисове смрти Крез променио однос према свом другом сину, и да се распитивао о њему у Делфима зато што је он тада остао једини који је могао да га наследи на престолу.

²⁸⁷ Hdt. I 84.

²⁸⁸ Nic. Dam. *FGrHist* 90 F 16, 45.

²⁸⁹ Hdt. I 125.

²⁹⁰ C. H. Greenewalt Jr., *When a Mighty Empire Was Destroyed: The Common Man at the Fall of Sardis, ca. 546 B. C.*, *PAPS* 136 (1992), 252, 254, 257.

²⁹¹ Hdt. I 85.

²⁹² Hdt. I 38.

Крезова судбина после пада Сарда

Један од најпознатијих и најважнијих делова Херодотове прве књиге свакако је његов опис сусрета између Креза и Кира Великог. Пад Лидије према Херодотовом схватању представља испуњење пророчанства које је речено Гигу када је дошао на власт, да ће τίσις задесити његовог наследника после пет поколења, зато што је убио Кандаула, последњег краља династије Хераклида.²⁹³ Опис разговора између Креза и Кира је Херодотова конструкција, и тесно је повезана са његовим описом сусрета Солона и Креза. Овај опис има за циљ да покаже истинитост Солонових ставова о људској срећи, односно да се чак и најбогатији човек не може сматрати срећним пре него што се види како се завршио његов живот, зато што ни велико богатство не може да спаси човека од тешке несреће. Крезова судбина је била одличан пример тога, пошто је он претходно веровао да је најсрећнији на свету, а потом је изненада доживео пад коме се није надао.

Према Херодотовој верзији, када су Персијанци заробили Креза, извели су га у оковима на велику ломачу „и поред њега два пута по седам лидијских синова." Херодот наводи три могућа разлога зашто је Кир одлучио да овако поступи према њему: зато што је намеравао да га посвети боговима као прву жртву (ἄκροθίνια), зато што је желео да испуни завет, или зато што је сазнао да је Крез побожан човек, и хтео је да види „да ли ће га неко од божанстава спасити да не буде жив спаљен." Док је стајао на ломачи, Крез се сетио речи Солона да нико ко је жив не може да се сматра срећним (ὄλβιος). Тада је три пута повикао Солоново име, а Кир је наредио својим тумачима да га питају кога то дозива. Крез им је после неког времена одговорио: „оног за кога сам ја могао пожелети више од великог блага да са свим владарима поразговара." Пошто га нису разумели, питали су га поново, и тада им је испричао како је Солон дошао на његов двор, „и како му се све догодило баш као што је он рекао." Кир се због ових речи покајао и схватио да „другог човека, по срећи не горег од себе, живог ватри даје", и „уплашивши се освете и размисливши како ништа од онога што је у људима није постојано, наређује да што брже гасе распирену ватру и да скидају Креза и оне са њим." Међутим, ватра се већ сувише раширила и нису више могли да је савладају.²⁹⁴

Херодот тврди да се међу Лиђанима прича да је Крез затим позвао у помоћ Аполона, и да су се тада из ведре неба скупили облаци и да је почела јака киша која је угасила ломачу. Кир је тиме схватио да је Крез „боговима драг и добар човек", и упитао га је: „који човек те је наговорио да на земљу моју повевши војску непријатељ уместо пријатеља мени постанеш?" Крез му је одговорио да га је „хеленски бог" навео да ратује, додавши да „нико није тако безуман као онај који рат пре мира бира; јер у миру синови очеве сахрањују, а у рату очеви синове. Али божанствима је по свој прилици било драго да се то тако деси."²⁹⁵

²⁹³ Hdt. I 13.

²⁹⁴ Hdt. I 86.

²⁹⁵ Hdt. I 87.

После силаска Креза са ломаче Кир је према њему поступао са великим поштовањем, и дозволио му је да постави питање. Креза је занимало шта персијска војска ради у његовом граду, а Кир му је одговорио да пљачка његов град и односи његова блага. Тада му је Крез одговорио: „нити мој град нити моја блага пљачка, јер ништа од тога мени више не припада; већ односе твоја блага.“²⁹⁶ Кир је желео да му Крез да савет о томе како треба даље да поступа, а Крез му је одговорио да су Персијанци по природи обесни и сиромашни, и да ако их он пусти да пљачкају без ограничења, онај који стекне највеће богатство ће се побунити против њега. Киру је дао савет да на сва врата постави стражаре, који ће да одузимају опљачкана блага и да говоре да се десети део тог блага мора посветити Зевсу, јер ће на тај начин Персијанци добровољно предати новац, и Кир неће постати омрзнут.²⁹⁷

Кир је био веома задовољан овим саветом, и рекао му је да може од њега да затражи шта хоће. Крез је тада највише желео да упита хеленског бога „да ли му је обичај да вара оне који му чине добро“, пославши у Делфе окове у којима је био везан. Кир је одобрио овај захтев, и лидијски посланици су се упутили у Делфе са наређењем да поставе ове окове на праг храма, и да питају да ли се бог стиди што је пророчанствима навео Креза да зарати против Кира, „као и да ли је хеленским боговима обичај да буду незахвални.“²⁹⁸

Када су Лиђани дошли у Делфе, Питија им је одговорила да „предодређену судбину (τὴν περὸ μέρην μοῖραν) није могуће избећи чак ни богу“, и да је Крез платио за грех који је починио Гиг пет поколења раније. Иако је Аполон желео да се ова несрећа деси за време Крезових синова, ипак није могао да одврати Судбине (Μοῖραι), али је одложио пад Сарда за три године, и помогао је Крезу по други пут када је био на ломачи. Такође, Питија му је рекла да нема право да буде љут због пророчанства које му је рекло да ће срушити велику државу, зато што је он морао да пита поново да ли се тиме мисли на његову или Кирову државу. Крез није разумео ни пророчанство по ком ће крај његове власти доћи када краљ Персијанаца буде мазга, зато што је Кир та мазга због свог порекла; његова мајка је Међанка, а отац Персијанац. Лидијски посланици су се вратили у Сард са овим одговорима, и Крез „чувши то, спознао је да је грешка његова, а не божја.“²⁹⁹

Да бисмо могли прецизније да одредимо истинитост овог описа, морамо да га упоредимо са другим релевантним изворима који говоре о овим догађајима. Најранији сачувани приказ је једна Мисонова ваза из око 490. године нађена у Етрурији, на којој је насликан Крез на ломачи и слуга са натписом ΕΥΘΥΜΟΣ који приноси ватру, а то име нам говори да није био Персијанац.³⁰⁰

Најранији сачувани писани опис Крезове судбине после пада Сарда налази се у трећој оди Бакхилида, посвећеној Хијерону, тиранину Сиракузе, која је састављена 468. године

²⁹⁶ Hdt. I 88.

²⁹⁷ Hdt. I 89.

²⁹⁸ Hdt. I 90.

²⁹⁹ Hdt. I 91.

³⁰⁰ S. West, Croesus' Second Reprieve and Other Tales of the Persian Court, *CQ* 53 (2003), 418, 419; J. A. S. Evans, What Happened to Croesus?, *CJ* 74 (1978), 34.

приликом његове победе у трци двоколица на Олимпијским играма, односно неколико деценија пре Херодотовог дела. Он је већ 470. године био тешко болестан, и умро је годину дана после писања оде.³⁰¹ У њој, Бакхилид саветује Хијерону да не сакрива своје богатство и злато, већ да га троши на даривање богова, зато што ће на тај начин повећати свој углед међу људима, а богови му могу помоћи у тешком тренутку. У том контексту Бакхилид износи причу о Крезу после пада Сарда, да би указао Хијерону пример да бог заиста спасава људе који су побожни и не штеде своје благо.

Према овој верзији, заузеће Сарда представља испуњење предодређене одлуке (τὸν πεπρωμένον κρίσιν). Када су Персијанци заузели Сард и кренули да га уништавају, Крез није намеравао да дочека ропство, већ се попео на велику ломачу заједно са женом и ћеркама, питајући се због чега му Аполон не узвраћа захвалност, и наредио је својим слугама да запале ватру. Тада је Зевс донео облак и кишом угасио ватру, а Аполон је однео Креза и његове ћерке у земљу Хиперборејаца „због његове побожности; јер од смртника највеће дарове он је послао у свету Питу.“³⁰²

Постоји још једна мање важна верзија ове приче, сачувана код Николаја из Дамаска. Иако је он углавном користио Ксанта из Лидије као свој главни извор за историју Лидије, његов опис догађаја непосредно после пада Сарда углавном се подудара са Херодотовим. У овој верзији, главне разлике у односу на Херодотову су следеће: јавља се дијалог између Креза и његовог сина, који жели да погине заједно са својим оцем на ломачи, али Крез га је убедио да то не чини. Када се Крез попео на ломачу, појавила се Сибила, и опоменула Персијанце да не чине такво дело. Осим тога, Персијанци су се сетили речи Заратустре, да не смеју да пале људе и да на друге начине скрнавe ватру.³⁰³

Није познато да ли је Херодот знао за Бакхилидову верзију о Крезовој судбини. У његовом опису јавља се неколико истих речи, попут πεπρωμένη, θεοσεβής и εὐσέβεια, Аполоновог придева Λοξίης, као и често коришћење речи ὄλβος, али то све може бити случајност. Такође, оба аутора, као и приказ на Мисоновој вази, преносе да је Крез завршио на ломачи, што представља највероватнији елемент ове приче, као и да му је Аполон том приликом помогао тако што је учинио да падне снажна киша, због његове побожности. Међутим, разлике између ове две верзије су такође упадљиве. Пре свега, тврдња Бакхилида, и вероватно Мисонове вазе, да је Крез одлучио да почини самоубиство не подудара се са Херодотовом верзијом, јер је његов опис везан за традицију о разговору Креза са Солоном, и он је свој опис Крезове судбине после пада Сарда саставио са намером да прикаже Крезово покајање и признавање истинитости Солонових речи. Бакхилидова верзија се не поклапа са Херодотовом по овом питању, зато што Крезов одлазак у земљу Хиперборејаца значи да није могао да разговара са Киrom или да шаље посланике у Делфе.

Једини источни извор који нам може помоћи је Набонидова хроника. У њој је остало записано да је у деветој години Набонидове владавине (547/546. године) Кир окупио своју

³⁰¹ West, *Croesus' Second Reprieve*, 419.

³⁰² Bacchyl. *Ode* III 24-62.

³⁰³ Nic. Dam. *FGrHist* 90 F 68.

војску и прешао реку Тигар јужно од Арбеле и напао земљу Lu-. Њеног краља је убио или поразио, и тамо је поставио свој гарнизон.³⁰⁴ Овај кратак опис садржи неколико контроверзних података. Као прво, није сачувано пуно име земље коју је Кир том приликом освојио, а у науци не постоји сагласност да ли се Lu- односи на Лидију.³⁰⁵ Други проблем је напомена да је прешао Тигар јужно од Арбеле, што се не налази на путу до западне Мале Азије, а та територија је била под контролом Вавилона.³⁰⁶ Најзад, у науци се спорило да ли се текст треба протумачити као да је Кир убио или само поразио краља, али данас постоји сагласност да се ово место може превести на оба начина.³⁰⁷ Стога, остаје нејасно да ли се овде говори о Кировом походу на Лидију.

Ако упоредимо Кирово поступање према другим владарима које је поразио, видећемо да није вероватно да је он ставио Креза на ломачу. Наиме, неколико година раније Кир је поразио Астијага; Херодот спомиње да га је Кир заробио живог и држао код себе, а у Набонидовој хроници је записано да је војска заробила Астијага и предала га Киру.³⁰⁸ У верзији Николаја из Дамаска наглашено је да је у религији Персијанаца забрањено спаљивање људи, што треба узети у обзир. Такође, треба уочити да ни сам Херодот није био сигуран зашто је Кир тако поступио, па наводи три могућа разлога.³⁰⁹ Са друге стране, постоје примери владара и заповедника који су извршили самоубиство спаљивањем, попут картагинског војсковође Хамилкара, или Бога из Ејона.³¹⁰ Међутим, остаје немогуће утврдити шта се десило са Крезом после пада Сарда, зато што ни сами Грци највероватније нису знали, што објашњава чињеницу да постоји више различитих верзија.

Према Херодоту, Крез је после пада Лидије постао Киров саветник, и јавља се још три пута. Први пут је дао савет Киру како да поступи према Лиђанима после Пактијеве побуне. Том приликом га је саветовао да забрани Лиђанима да носе убојито оружје и да им нареди да облаче кошуље испод хаљина, да обувају дубоке чизме, да уче своју децу да свирају цитру и харфу, и да тргују, зато што ће на тај начин да умањи могућност да се поново побуне против њега.³¹¹ Други пут се јавља као саветник када је Кир кренуо у поход против Масагета, и том приликом га је посаветовао да се сукоби са краљицом Томиридом у њеној земљи, и та одлука је довела до Кировог пораза.³¹² Херодот тврди и да је Крез био у Камбизовој пратњи током похода у Египат. Једном приликом је опоменуо Камбиза да се обузда и да не убија невинне људе, зато што ће се Персијанци побунити против њега. То је Камбиза наљутило и покушао је да га убије, али је Крез успео да побегне и да се сакрије, и Камбиз се потом покајао и поново прихватио Креза.³¹³

³⁰⁴ Kuhrt, *The Persian Empire*, 50, 53 n. 5.

³⁰⁵ Исто, 53, n. 5; Evans, *What Happened to Croesus?*, 38.

³⁰⁶ R. Rollinger, *The Median "Empire", the End of Urartu and Cyrus' the Great Campaign in 547 BC (Nabonidus Chronicle II 16)*, *AWE* 7 (2008), 57.

³⁰⁷ Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 141, 142.

³⁰⁸ Hdt. I 30; Kuhrt, *The Persian Empire*, 50.

³⁰⁹ Hdt. I 86.

³¹⁰ Hdt. VII 107, 167; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 142.

³¹¹ Hdt. I 155. О овом савету в. поглавље „Лидијска земља и обичаји.”

³¹² Hdt. I 207.

³¹³ Hdt. III 36.

Лидијска земља и обичаји

Лидија у Херодотово доба

Пошто Херодот није био савременик догађаја које описује у лидијском логосу, потребно је рећи нешто о Лидији средином V века, у доба када је он вршио своја истраживања. У то време, Лидија је већ скоро један век била под персијском влашћу. Према Херодоту, западна Мала Азија је била подељена на три сатрапије: прва је обухватала Јонце, Магнећане, Еолце, Карце, Ликијце, Милијце и Памфилце, друга је обухватала Мизијце, Лићане, Ласонце, Кабаљане и Хитењане, а трећа Хелеспонћане и Трачане у Азији, Фрижане, Пафлагонце, Маријандине и Сиријце (Кападочане).³¹⁴ Сард је био не само главни град сатрапије Спарда, већ је био и главно упориште персијске власти и најзначајнији град у западној Малој Азији. Његов значај нарочито потврђује чињеница да је чувени краљевски пут спајао Сузу и Сард.³¹⁵ Грчки градови су такође пали под персијску власт, али после Ксерксовог пораза у Грчкој 480/479. године Атињани су их постепено ставили под своју власт. Међутим, њихов утицај био је мањи него један век раније; нарочито је Милет изгубио на значају зато што је био уништен после слома Јонског устанка.³¹⁶

Лидија се није значајно изменила под персијском влашћу, Лићани су и даље чинили већину становништва, а лидијски језик је остао најраспрострањенији, иако су посведочени и грчки и арамејски, језик администрације Персијског царства.³¹⁷ Персијанци се нису масовно досељавали у Лидију; Херодот преноси да је Орет, сатрап Јоније, Фригије и Лидије, имао „велику силу“ од хиљаду Персијанаца приликом низа побуна које су захватиле Персију 522. године.³¹⁸ Највећи утицај оставили су у Сарду, али већи утицај остварили су Лићани на Персијанце; као пример се може навести чињеница да су градитељи из Сарда забележени на таблицама Даријеве палате у Сузи, а сигурно су учествовали у градитељским подухватима и на другим местима.³¹⁹ Нема података да су Лићани дизали побуне против персијске власти после Пактијеве побуне око 545. године, а изгледа да нису стали на Оретову страну када је он отказао послушност Дарију. После Пактијеве побуне, Лићани су највећим делом уклоњени из администрације Персије и замењени са персијским или медијским званичницима. На почетку Јонског устанка Грци

³¹⁴ Hdt. III 90.

³¹⁵ *CAH IV*², 217; Hdt. V 52.

³¹⁶ Hdt. VI 18, 19.

³¹⁷ *CAH IV*², 213.

³¹⁸ Hdt. III 127.

³¹⁹ *CAH IV*², 217-219.

су напали Сард и том приликом је избио пожар који је захватио цео град. Учествовали су у Ксерксовом походу на Грчку 480/479. године под командом Артафрена.³²⁰

Херодотово виђење Лидије и лидијских обичаја

Херодот не износи много података о Лидији, зато што она као земља са само једним значајним насељеним местом није оставила снажан утисак на њега; према његовим речима, „земља Лидија нема особито чуда (θώματα) за описивање, каква друге земље имају, осим златног песка који се из Тмола наноси.“³²¹ Слично мишљење имао је и о Скитији, за коју каже да нема чуда (θωμάσια), осим великих и многобројних река.³²² Он описује да се испред Сарда налази велика и пуста равница, кроз коју протиче река Хермос. Она извире „из планине свете мајке Диндимене“ и улива се у море близу Фокеје. Планина Диндимон се налази на граници између Фригије и Лидије, а света мајка Диндимена је богиња Кибела, коју су штовали на овој планини.³²³ Река Пактол, која извире на планини Тмол и пролази поред Сарда, била је позната по наносима златног песка, односно електрума, одакле је потекао највећи део богатства лидијских краљева.³²⁴ Када је Аристагора тражио помоћ од спартанског краља Клеомена пред почетак јонског устанка, рекао му је да Лиђани живе у дивној земљи и да имају много сребра, покушавајући да га наговори да му помогне.³²⁵ Границе Лидије су према Херодоту биле следеће: сматрао је да је на северу река Каикос била граница са Мизијом, а на југу да је граница са Каријом била река Меандар, зато што наглашава да се Милет, Мијунт и Пријена налазе у Карији, а Ефес у Лидији.³²⁶ Што се тиче источне границе, он спомиње да се на граници између Лидије и Фригије код града Кидраре налази стела коју је поставио Крез, са натписом који указује на границу.³²⁷

Највећи утисак на Херодота оставила је Алијатова гробница, која се налази северно од Сарда, као део великог комплекса гробница који се данас зове Бинтепе. Он говори да Лидија „једно дело далеко највеће има, изузев дела Египћана и Вавилонца: овде је гробница Алијата, оца Креза, чија је основа³²⁸ од великих камених блокова, а остатак

³²⁰ E. Rung, *The End of the Lydian Kingdom and the Lydians after Croesus*, in J. M. Silverman and C. Waerzeggers (eds.), *Political Memory in and After the Persian Empire*, Atlanta 2015, 18, 21, 22; Hdt. III 126-128; V 100, 101; VII 74.

³²¹ Hdt. I 93. Херодот под „чудима“ овде мисли на природна чуда, за разлику од људских дела (ἔργα). Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 144.

³²² Hdt. IV 82.

³²³ Hdt. I 80; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 138.

³²⁴ Hdt. I 93.

³²⁵ Hdt. V 49.

³²⁶ Hdt. I 142; VII 42.

³²⁷ Hdt. VII 30; S. West, *Herodotus' Epigraphical Interests*, *CQ* 35 (1985), 295.

³²⁸ М. Арсенић на овом месту преводи реч κρητὶς као „плоча“, али та реч се овде односи на основу од камених блокова која је раније окруживала хумку. *LSJ*, s.v. κρητὶς II, 1; *САН* III² 2, 650, 651.

гробнице земљана хумка."³²⁹ Херодот није могао да види унутрашњи део гробнице, који се налазио под хумком. Он је такође био саграђен од камених блокова, али је био опљачкан пре првих ископавања средином XIX века.³³⁰ Обим³³¹ гробнице према Херодоту износи шест стадија и два плетра, а ширина је тринаест плетара, што је мало више од стварне величине и висока је више од 60 метара.³³² Саградили су је трговци, занатлије и блуднице, а на њеном врху је било постављено пет камених стубова (οὔροι), на којима је било написано колики је био удео у изградњи сваке групе, и блуднице су имале највећи удео. Два оваква стуба су сачувана, али без натписа. Страбон преноси да „неки говоре и да је ова гробница споменик проститутке (πόρνης μνῆμα)."³³³

Одмах северно од ове гробнице налази се језеро „за кога Лиђани говоре да увек отиче; а оно се зове Гигско (Γυγαίη)."³³⁴ Ово језеро се данас зове Мармара, а његово лидијско име не потиче од Гига, првог владара династије Мермнада, зато што је под тим именом посведочено и у Каталогу бродова у Илијади.³³⁵ Страбон преноси да се ово језеро касније звало Κολόη и да се поред њега налазио храм Артемиде, где су Лиђани славили веома значајан празник.³³⁶

Изгледа да Сард није оставио снажан утисак на Херодота, пошто о њему не износи много података, иако је то био најзначајнији град у том делу Персијског царства. Поред описа зидина Сарда, о чему је већ било речи, једини већи опис Сарда Херодот износи приликом описивања напада Грка на почетку Јонског устанка. Они су тада прешли преко Тмола и заузели цео град осим тврђаве, а пошто су куће биле већином од трске и опеке, цео град је изгорео, заједно са храмом Кибеле, што су Персијанци потом искористили као повод да спале грчке храмове. Кроз средину трга тече река Пактол, а храм Кибеле се налазио са њене источне стране.³³⁷

У својој другој књизи, Херодот је оставио један веома занимљив опис који заслужује пажњу. Он тврди да је египатски фараон Сезострис пловио са великом војском и покорио разне народе, и у њиховим земљама остављао споменике са натписима. Два његова споменика који су уклесани у стени налазе се у Јонији, један на путу из Ефеса у Фокеју, а други на путу између Сарда и Смирне. Оба ова споменика представљају краља Сезостриса са копљем у десној и луком у левој руци, са египатском и етиопском опремом и оружјем, и „од једног до другог рамена преко груди протежу се уклесана света египатска слова, која говоре ово: „ја ову земљу својим раменима стекох." Херодот тврди да овде није објашњено

³²⁹ Hdt. I 93.

³³⁰ *САН III*² 2, 650, 651.

³³¹ М. Арсенић на овом месту погрешно преводи реч περίοδος као „у дужину", в. *LSJ*, s.v. περίοδος II, 1.

³³² Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 145.

³³³ Hdt. I 93; Strab. XIII 4, 7; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 145.

³³⁴ Hdt. I 93.

³³⁵ II, II 865.

³³⁶ Strab. XIII 4, 5-7. На лидијским натписима посведочено је име Artimuś Kulumsis. Munn, *The Mother of the Gods*, 204, 205 n. 95.

³³⁷ Hdt. V 100-102; *САН IV*², 217.

ко је он и одакле је, али да јесте на другим местима. Многи у његово време су мислили да је то Мемнонов кип, али „они су веома далеко од истине.“³³⁸

Постоји много проблема у вези са овим описом. Ова два споменика, наравно, немају никакве везе са Египтом, већ су у питању хетитски споменици из XIII века, који се налазе у пролазу Карабел. Сама њихова локација је нетачна, зато што се они налазе са обе стране једног пута, а не на два различита места. Такође, они се не налазе ни на путу између Сарда и Смирне, ни између Ефеса и Фокеје. Херодотов опис се не слаже сасвим са главним сачуваним спомеником; други споменик је сувише оштећен, али он не наглашава да су по било чему различити. Он држи копље у левој и лук у десној руци, а натпис се налази између главе и копља.³³⁹ Висина ових споменика износи 2,30 и 2,08 м, али Херодот тврди да су високи пет педаља, односно око 1,30 м.³⁴⁰ Текст који он цитира потпуно је измишљен, зато што су то лувијски хијероглифи, који говоре да је личност уклесана на стени био Таркаснава, краљ земље Мира. Пошто овај споменик и натпис никако не подсећају на египатску уметност и хијероглифе, а Херодот износи веома непрецизне податке о њима, може се закључити да он сам највероватније није видео ове споменике. Да их је заиста видео, мало је вероватно да би он помислио да су их Египћани направили, пошто је сам био у Египту. Ипак, он је био убеђен да је ово тумачење исправно, пошто чврсто одбацује тврдње његових савременика да је у питању кип Мемнона.³⁴¹

Херодот не говори много о обичајима Лиђана, пре свега зато што је сматрао да Лиђани имају „готово исте“ обичаје као и Грци. Он то неколико пута наглашава на примерима; тврди да је обред прочишћења код Лиђана скоро исти као код Грка, да је обред склапања заклетве код Лиђана и Међана исти као код Грка, осим што том приликом лижу крв једни другима, и да су Лиђани били наоружани скоро исто као Грци приликом Ксерксовог похода на Грчку.³⁴² Описивање обичаја других народа била је једна од Херодотових омиљених тема, и стога је сличност са грчким обичајима сигурно главни разлог зашто не износи много података о обичајима Лиђана. Они су свакако били под најјачим грчким утицајем од свих варварских народа у то време; видели смо да су краљеви Лидије одржавали врло блиске односе са Грцима, нарочито за време владавине Креза, и да је то вероватно био главни разлог зашто нису прешли на страну Кира када је он то од њих тражио током рата са Крезом.

Једно од лидијских достигнућа које Херодот спомиње је да су они први били ситни трговци (κάλπηλοι), и да су први ковали новац од злата и сребра. Ова тврдња је данас прихваћена, али изгледа да Херодот није знао да су Лиђани најпре ковали новац од електрума, мешавине злата и сребра, а раздвајање на златни и сребрни новац приписује се

³³⁸ Hdt. II 102, 103, 106.

³³⁹ S. West, *Herodotus' Epigraphical Interests*, CQ 35 (1985), 301.

³⁴⁰ Реч *σπιθαμῆ* означава раздаљину између палца и малог прста, и први пут се јавља у грчким изворима на овом месту, *LSJ*, s.v. *σπιθαμῆ*. Диодор тврди да је висина ових споменика четири лакта и четири длана, односно око 2,40 м., што је много прецизније. *Diod. Sic. I 55, 9*; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 316.

³⁴¹ West, *Herodotus' Epigraphical Interests*, 301, 302; A. Dale, WALWET and KUKALIM: Lydian Coin Legends, *Dynastic Succession, and the Chronology of Mermnad Kings*, *Kadmos* 54 (2015), 158.

³⁴² Hdt. I 36, 74, 94; VII 74.

Крезу. Најстарији лидијски новац је нађен код храма Артемиде у Ефесу, и сматра се да је настао између 640. и 630. године.³⁴³ Главни симбол који се јавља на њима је лавља глава, са натписима WALWET и KUKALIM. Раније су се ове две речи тумачиле на различите начине, али научници се данас углавном слажу да walwet представља скраћени облик од walweteś или walwetaś, односно Ἀλώατης на грчком, и да је повезана са лувијском речју walwa/i-, што значи „лав.“ Чињеница да је лав главни симбол Лидије и да је Алијат као краљ једини могао оставља своје име на новцу говори да је ово највероватније тумачење.³⁴⁴ Друга реч посведочена на најранијем новцу је донекле тежа за тумачење. Највероватније kukalim потиче од имена kukaś, односно Γύης на грчком, и значи „Гигов (потомак) сам,“ а само име kukaś је повезано са лувијским ḫūḫa-, што значи „деда.“³⁴⁵ Уколико су ова тумачења тачна, види се да се Алијат позивао на Гига, а не на свог оца Садидата или деду Ардису. То се може објаснити чињеницом да је Гиг био оснивач династије Мермнада и сигурно много значајнији владар од Ардиси и Садидата. Међутим, највећи проблем представља то што су недавна преиспитивања утврдила да се најранији лидијски новац треба датовати око 630. године. То значи да је Алијат ступио на власт око петнаест година раније него што Херодот тврди, и да су Ардис и Садидат заједно владали само око петнаест година, пошто знамо из асирских извора да је Гиг страдао око 644. године. Пошто није вероватно да је Алијат био на власти око 70 година, почетак Крезове владавине у том случају такође треба померити уназад, о чему је већ било речи.³⁴⁶

Херодот преноси да је Крез после Пактијеве побуне саветовао Киру да забрани Лиђанима да носе убојито оружје, да им нареди да облаче кошуље испод хаљина, да обувају дубоке чизме, да уче своју децу да свирају цитру и харфу и да тргују, зато што ће на тај начин постати жене уместо мушкараца. Кир је овај предлог прихватио и наредио Мазару да га оствари, после чега су Лиђани „потпуно променили начин живота.“³⁴⁷ Из овога се може закључити да је Херодот сматрао да су Лиђани у његово време били веома другачији него што су били у време постојања лидијске државе. Приликом описа рата против Кира, наглашава да „није постојао у то време ниједан народ у Азији храбрији или јачи од лидијског.“³⁴⁸ Сигурно је да Лиђани као персијски поданици нису могли да буду једнако ратоборни као раније, али учествовали су у Ксерксовом походу на Грчку. Остало што он наводи вероватно није сасвим тачно; њему је било познато да су Лиђани први били ситни трговци (κάπηλοι), а персијска власт је можда утицала да се повећа број трговаца међу Лиђанима, пошто нису учествовали у администрацији и живели су у много већој држави. Лиђани су одраније били познати по богатству и луксузу, што су Грци повезивали са феминизираношћу, али није вероватно да их је персијска власт значајно променила по том питању.³⁴⁹ Што се тиче савета да више времена посвете музици, треба напоменути да

³⁴³ Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 145.

³⁴⁴ Dale, *WALWET*, 151, 152, 162, 163.

³⁴⁵ Исто, 154, 155, 156, n. 18; Dale, *Alcaeus on the Career of Myrsilos*, 17, n. 13.

³⁴⁶ Dale, *WALWET*, 158-161. В. поглавље „Владавина краља Креза.“

³⁴⁷ Hdt. I 155-157.

³⁴⁸ Hdt. I 79.

³⁴⁹ Rung, *The End of the Lydian Kingdom*, 19, 20, n. 34.

су Лиђани и у доба постојања независне Лидије били познати међу Грцима по свирању лире, харфе и других инструмената; чак и сам Херодот набраја неколико различитих инструмената под којим су Лиђани нападали Милет на почетку Алијатове владавине.³⁵⁰ Стога, можемо закључити да је Херодот вероватно замишљао Лиђане у доба пре пада Лидије као храбрије, ратоборније и мање „феминизирани“ него што су то заиста били, иако није спорно да их је персијска окупација донекле променила.

Херодот је сматрао да је главна разлика између Грка и Лиђана то што су се жене у Лидији бавиле блудом. Према његовим речима „све ћерке лидијског народа се баве блудом, сакупљајући себи мираз, и чине то док се не удају; наиме, оне удају саме себе.“³⁵¹ Може се навести неколико разлога зашто Херодот износи овај податак. Пре свега, треба узети у обзир да је тема промискуитета међу варварским народима чест мотив у Херодотовом делу, и да Лиђани по том питању не представљају изузетак, као и да овакво понашање међу варварским женама представља јасну супротност устаљеним односима према женама код Грка. То је вероватно један од разлога зашто је споменуо овај детаљ; овакво понашање било би незамисливо међу Грцима, и овакви детаљи су сигурно били занимљиви његовој грчкој публици. Са друге стране, тврдња да мушкарци допуштају својим ћеркама и женама овакво понашање се код Грка тумачило као знак слабости, „исфеминизирани“, недостатка самоконтроле (σωφροσύνη) и ауторитета над женама, што се слаже са његовом тврдњом да су Лиђани после пада под персијску власт потпуно променили начин живота. Ово се такође може протумачити као Херодотова жеља да истакне супериорност Грка над варварским народима. Међутим, тврдња да су се све ћерке Лиђана бавиле блудом и на тај начин сакупљале мираз је сигурно преувеличано. Иако се може допустити могућност да су жене у Лидији уживале већу слободу него у Грчкој, није вероватно да је такво понашање било дозвољено у друштву где се већина становништва бавила земљорадњом. У таквим друштвима тенденција је да очеви бирају за кога ће се њихове ћерке удавати, обично имајућу у виду побољшавање односа између породица и финансијске интересе.³⁵²

Легенда о исељавању Лиђана у Италију

Последња прича коју Херодот износи у лидијском логосу је прича о исељавању Етрураца (Тирсена) из Мале Азије у Италију. Он је био први антички аутор који је изнео

³⁵⁰ Hdt. I 17; J. C. Franklin, “A Feast of Music”: The Greco-Lylian Musical Movement on the Assyrian Periphery, in B. J. Collins et al. (eds.), *Anatolian Interfaces: Hittites, Greeks and Their Neighbors. Proceedings of an International Conference on Cross-Cultural Interaction, September 17-19, 2004*, Oxford 2008, 196, 197.

³⁵¹ Hdt. I 93.

³⁵² R. Wenghofer, Sexual Promiscuity of Non-Greeks in Herodotus’ *Histories*, *CW* 107 (2014), 516, 517, 521, 522, 525, 526.

ову традицију, и сви каснији аутори који је преносе позивају се на Херодота.³⁵³ Према њему, Лиђани говоре да се за време владавине краља Атиса десила велика глад у Лидији, и да су Лиђани том приликом изумели и играли разне игре које су биле распрострањене и међу Грцима. Ова глад је трајала осамнаест година, а Лиђани су је подносили тако што су се један дан хранили, а други дан су играли разне игре, да би олакшали своје стање. Пошто глад није престајала, него се појачавала, краљ Атис је одлучио да подели Лиђане на два дела; један део је остао у Лидији, и на његовом челу је остао Атис. На чело другог дела Атис је поставио свог сина Тирсена, који је имао задатак да предводи исељавање једног дела Лиђана. Они су у Смирни направили бродове и на њима отпловили тражећи ново место за живот, и на крају су стигли у Умбрију (ἐς Ὀμβρικόους), где су подигли своје градове. Своје име су променили и назвали се Тирсени, по имену Атисовог сина који их је довео у Италију.³⁵⁴

Ништа сигурно не може да се каже о глади коју Херодот спомиње. Поједини научници су раније сматрали да се ова глад треба повезати са сломом Бронзаног доба око 1200. године, али за ову тврдњу не постоје довољно јаки докази. Такође, ово мишљење се не слаже са Херодотовим рачунањем времена, пошто је династија Хераклида тада већ била на власти, а глад се десила за време претходне династије. Ксант преноси да се за време владавине Артаксеркса десила велика суша у Малој Азији; недавне природне непогоде су могле да послуже као инспирација за састављање ове приче, уколико она не представља стварно сећање на велику глад која се десила неколико векова раније.³⁵⁵ Херодот приписује Лиђанима проналазак неколико игара које су Грци играли у његово време: κύβοι су коцке обележене са свих шест страна, ἀστράγαλοι су коцке од животињских зглобова, и σφαῖρα је лопта, а πεσσοί је игра налик на шах која се игра са каменчићима, али Лиђани не тврде да је ова игра њихов изум. Грци су сматрали да је ове игре изумео Паламед под Тројом, такође због глади.³⁵⁶

У овом раду нећемо улазити у сложено питање порекла Етрураца, већ нам је намера да сазнамо на који начин је настала ова прича, и које изворе је Херодот користио при њеном састављању. Највећи проблем у вези са овом причом је чињеница да је Херодот први који износи теорију да Етрурци воде порекло из Лидије. У науци, ова Херодотова тврдња и стела са Лемноса одавно представљају два главна доказа за теорију о источном пореклу Етрураца, али никада није постојала сагласност око овог питања. Поједини научници су сматрали да се долазак Етрураца у Италију треба повезати са нападима „народа са мора“, међу којима се помињу и Турша, за које се обично сматра да су Етрурци. Међутим, нигде у изворима се не помиње да је овај народ живео у Малој Азији; они нису присутни ни у хетитским таблицама, ни у Каталогу бродова у Илијади. Иако Хесиод

³⁵³ Drews, *Herodotus 1.94*, 16, 17 n. 13.

³⁵⁴ Hdt. I 94.

³⁵⁵ Drews, *Herodotus 1.94*, 15, 16, 38; Strab. I 3, 4.

³⁵⁶ LSJ, s.v. κύβος I, 1; ἀστράγαλος IV; πεσσοί I, 1; Drews, *Herodotus 1.94*, 37; Asheri et al., *A Commentary on Herodotus*, 146.

помиње Тирсене, не повезује их са Малом Азијом, већ говори да су над њима владали Агриј и Латин, синови Одисеја и Кирке. Незнање Хомера и Хесиода не може се лако одбацили као доказ, зато што је Хомер био из Мале Азије, а Хесиодов отац из еолске Киме.³⁵⁷ Међутим, Хеланик из Митилене је у другој половини V века изнео тврдњу да Тирсени воде порекло од Пелазга које су Грци изгнали из Грчке. Ово мишљење је вероватно засновано на чињеници да су Атињани у V веку изједначавали Тирсене и Пелазге. У Атини је постојало мишљење да су Пелазги некада давно били протерани из Атике на Лемнос и Имброс, и да су Тирсени који су тамо живели док их Милтијад није протерао око 510. године били њихови потомци.³⁵⁸

Мишљење да су Етрурци дошли из Лидије није било распрострањено ни међу Лиђанима у V веку, зато што Ксант из Лидије не говори о томе. Он преноси да се Атисов син и Лидов брат звао Торев, а не Тирсен. Да је Ксанту била позната теорија коју преноси Херодот, сигурно би је пренео; он говори да је лидијски војсковођа Аскал основао град Аскалон у Канану приликом једног похода, као и да је Скамандрије предводио Фрижане у њиховој миграцији из Европе, што значи да фантастичне приче о личностима које предводе миграције и оснивању градова нису биле непознатица за њега. Дионисије из Халикарнаса је сматрао да је Ксант био најбољи познавалац историје Лидије, и његов главни аргумент за одбацивање Херодотове тврдње је била управо чињеница да Ксант ништа није знао о исељавању Лиђана у Италију. Стога, чињеница да пре Херодота ова прича није била распрострањена ни међу Грцима ни међу Лиђанима указује на то да је састављена у Херодотово доба.³⁵⁹

Да бисмо разумели како је Херодотов извор дошао до закључка да Етрурци воде порекло из Лидије, морамо узети у обзир да према грчком схватању, сваки народ има свој „почетак“ (ἀρχή), и носи име по митској личности која је имала истакнуту улогу у раној историји тог народа, а земља добија име по народу који у њој живи. Као примери се могу навести тврдње да су Персијанци добили име по Персеју или његовом сину Персу, или да су Међани добили име по Меду, сину Медеје. Постоје и примери где су народи добили име по области у којој су живели; наводно су Феничани добили своје име зато што су раније живели на обалама Црвеног мора, али овакви примери су ретки.³⁶⁰

Иако је већ било познато мишљење да су Тирсени потомци Пелазга које су протерали Грци, које је изнео Хеланик, није постојало објашњење за порекло њиховог имена. Пошто је име народа било Τυρσηνοί, име њиховог оснивача је Τυρσηνός. Постоји неколико мишљења зашто је Лидија одабрана као домовина Тирсена. Једно мишљење је да је ова теорија развијена у Атини, где се на атичком дијалекту Тирсеново име изговарало као Τυρρηνός, и да је повезан са Лидијом због сличности са речју τύραννος, зато што се сматрало да је ова реч пореклом из Мале Азије. Такође, у познијим изворима забележен је град Тира у Лидији, али није сигурно да ли је овај град постојао у V веку. Пошто Ксант из

³⁵⁷ Hes. *Theog.* 1011-1016; Drews, *Herodotus* 1.94, 26, n. 49, 31.

³⁵⁸ *Исто*, 26, n. 49, 31.

³⁵⁹ *Исто*, 31-33.

³⁶⁰ *Исто*, 34, 35.

Лидије преноси да је краљ Атис имао синове Лида и Тореба, по којим су Лиђани и Тореби добили име, Херодотов извор је заменио Тореба са Тиреном, зато што се Торебу ништа значајно није приписивало.³⁶¹ Иако Херодот тврди да је ову причу чуо од Лиђана, формула φασὶ δὲ αὐτοὶ Λυδοὶ не мора да указује да је ова прича била позната свим Лиђанима. Уколико је његов извор заиста био лидијског порекла, могуће је да се позива на „учењаке“ (λόγιοι), односно на Лиђане који су били упознати са грчком и лидијском историјом и митовима. Међутим, остаје сасвим непознато ко је био његов извор.³⁶²

Овом причом се завршава лидијски логос, и Херодот на његовом крају оставља упечатљиву реченицу: „Λυδοὶ μὲν δὴ ὑπὸ Πέρσῃσι ἐδεδούλωντο.“³⁶³

³⁶¹ Исто, 35-37.

³⁶² Исто, 33, 34.

³⁶³ Hdt. I 94.

Закључак

Подаци које Херодот износи о најранијој историји Лидије највећим делом су легендарни. Династија Хераклида која је наводно владала пре доласка Гига на власт измишљена је да би се Лиђани повезали са Грцима. Ни сам Херодот не износи имена краљева из ове династије, иако их је вероватно знао. Једини краљ из династије Хераклида о којем је изнео било какве податке био је Кандаул. Прича о његовој жени је такође легендарна, и повезана је са доласком на власт Гига, првог лидијског краља за кога сигурно знамо да је био историјска личност.

Херодот није био заинтересован за краљеве који су владали пре Креза, главне личности лидијског логоса. Описи владавине Гига и Алијата долазе само као кратка дигресија, да би се објаснила историја Лидије пре доласка Креза на власт, иако су и они несумњиво били важни владари. Херодот износи више података о медијском краљу Фраорту него о Гигу, иако је Гиг одржавао везе са Грцима, нападао грчке градове, даривао пророчиште у Делфима, и међу савременицима је био познат као пребогати владар, као што чувени Архилохов фрагмент говори. Ардис и Садидат су за Херодота били сасвим непознати, а једини догађај из времена Алијатове владавине кога подробније описује био је његов рат са Милетом.

Као главној личности лидијског логоса, Херодот Крезу придаје највећу пажњу. Опис његове владавине разликује се од описа његових претходника по дужини, уметању говора и дијалога и цитирању делфијских пророчанстава. Херодотов однос према њему на први поглед није сасвим једноставан. Најпре га приказује у негативном светлу, као особу која је неправедно поступала према Грцима, и одузела им слободу покоривши њихове градове у Малој Азији, а затим га приказује као варварског краља који је веома уважавао грчку културу и одржавао везе са грчким пророчиштима. Овакав став према њему може се разумети ако се узме у обзир да је Херодот био из Халикарнаса, и да га приказује у негативном светлу управо када говори о његовом покоривању грчких градова. Иако је персијска власт која је наследила лидијску била још неповољнија по малоазијске Грке, они нису заборавили да им је „слобода“ била одузета и пре доласка Кира Великог. Са друге стране, изгледа да су Грци ван Мале Азије имали другачије мишљење о Крезу. Они нису били под његовом влашћу, и вероватно им је остао у сећању као краљ који је даривао грчка пророчишта и био наклоњен грчкој култури, а сигурно је да је пророчиште у Делфима утицало да се створи таква слика о Крезу.

Поред свог богатства, Крез је међу Грцима био познат и по свом хибрису, чиме је Херодот сигурно допринео својим описом Крезовог сусрета са Солоном и његове судбине пошто је претрпео пораз испред Сарда. Иако су Крезови дијалози са Солоном и Киrom Херодотова конструкција, на њиховом примеру може се видети Херодотов став о људској срећи, односно схватање да нико не треба себе сматрати срећним док је жив, јер срећа није

постојана. Материјално богатство не може спречити велику несрећу, ако том човеку неки бог почне да завиди.

Што се тиче Херодотовог односа према Лидији и обичајима Лиђана, може се закључити да Лидија на њега није оставила снажан утисак. Једино што га је задивило је Пактол и Алијатова гробница, а вероватно је и Сард као најважнији центар тог дела Персије оставио утисак на њега, иако то не спомиње. Пошто је Херодот веома волео да пише о обичајима других народа, на први поглед делује зачуђујуће то што о обичајима Лиђана износи веома мало података. Ово се може разумети само ако узмемо у обзир његову тврдњу да су грчки и лидијски обичаји готово истоветни. Он је вероватно имао у виду да његовој грчкој публици неће бити интересантно да чита о обичајима једног народа који је прилично близак Грцима, па је сматрао да није потребно да пише о томе. Ипак, изнео је неколико занимљивости о Лиђанима, попут тврдње да су изумели игре које су распрострањене међу Грцима, да су били први ситни трговци и да су први ковали новац, и да се њихове ћерке баве блудом и на тај начин сакупљају мираз, вероватно управо зато што би такав детаљ био занимљив његовој публици.

Овом приликом морамо се осврнути на још једно важно питање, а то је однос између Херодота и Ксанта из Лидије. Он је највероватније био Херодотов савременик, и написао је дело о историји Лидије у четири књиге, које је сачувано само у фрагментима, највећим делом код Николаја из Дамаска. Иако је Николај користио и Херодота у свом опису лидијске историје, веома су јасне разлике између њихових описа. Могу се навести примери где су се њихови описи поклапали, или су били слични, попут приче о Кандауловој жени и доласку Гига на власт, али они се нису слагали чак ни око имена краља Ардуса, који се код Ксанта зове Алијат (I). Такође, Ксант није знао за легенду о исељавању Лиђана у Италију под вођством Тирсена; код њега се овај Атисов син није ни звао Тирсен, већ Тореб. Стога, због сувише великих разлика, мора се одбацити идеја да је Херодот користио Ксанта као извор.

Библиографија

Коришћени извори

Aristotle, *Politics*, trans. by H. Rackham, London-Cambridge, Mass. 1959.

Athenaeus, *The Learned Banqueters*, Vol. II: Books III 106e-V, ed. and trans. by S. D. Olson, London-Cambridge, Mass. 2006.

Diodorus of Sicily, Vol. I: Books I and II 1-34, trans. by C. H. Oldfather, London-Cambridge, Mass. 1967.

Diodorus of Sicily, Vol. VII: Books XV 20-XVI 65, trans. by C. L. Sherman, London-Cambridge, Mass. 1952.

Геродот, Историја в девети књигах, пер. и прим. Г.А. Стратановскогo, Ленинград 1972.

Herodotus, Vol. I: Books I and II, trans. by A. D. Godley, London-Cambridge, Mass. 1920.

Herodoti Historiae, Vol. I: Libri I-IV, C. Hude (ed.), Oxford 1908.

Herodoti Historiae, Vol. I: Libri I-IV, N. G. Wilson (ed.), Oxford 2015.

Herodoti Historiae, Vol. II: Libri V-IX, N. G. Wilson (ed.), Oxford 2015.

Херодотова Историја I и II, прев. М. Арсенић, Нови Сад 1980.

Jacoby, F., *Die Fragmente der griechischen Historiker. Zweiter Teil, Band A*, Leiden 1986.

Lyra Graeca, Vol. III, ed. and trans. by J. M. Edmonds, London-New York 1927.

Паусанија, *Опис Хеладе I*, прев. Љ. Вулићевић, Нови Сад 1994.

Паусанија, *Опис Хеладе II*, прев. З. Ђорђевић, Нови Сад 1994.

Plato, *The Republic*, Vol. I: Books I-V, trans. by P. Shorey, London-Cambridge, Mass. 1937.

Plutarch's Lives, Vol. I, Theseus and Romulus, Lycurgus and Numa, Solon and Publicola, trans. by B. Perrin, London-Cambridge, Mass. 1959.

Plutarch's Lives, Vol. IV, Alcibiades and Coriolanus, Lysander and Sulla, trans. by B. Perrin, London-Cambridge, Mass. 1959.

Plutarch's Moralia, Vol. IV: 263D–351B, trans. by F. C. Babbitt, London-Cambridge, Mass. 1962.

Plutarch's Moralia, Vol. V: 351C-438E, trans. by F. C. Babbitt, London-Cambridge, Mass. 1936.

The Geography of Strabo, Vol I: Books I and II , trans. by H. L. Jones, London-Cambridge, Mass. 1960.

The Geography of Strabo, Vol. III: Books VI and VII, trans. by H. L. Jones, London-Cambridge, Mass. 1924.

The Geography of Strabo, Vol. VI: Books XIII and XIV, trans. by H. L. Jones, London-Cambridge, Mass. 1960.

West, M. L. (ed.), *Iambi et elegi Graeci ante Alexandrum cantati*, Vol. I, Oxford 1989².

West, M. L. (ed.), *Iambi et elegi Graeci ante Alexandrum cantati*, Vol. II, Oxford 1992².

Коришћена литература

Asheri, D., Lloyd, A., and Corcella, A., *A Commentary on Herodotus Books I–IV*, Oxford 2007.

Ball, R., Generation Dating in Herodotus, *CQ* 29 (1979), 276-281.

Briant, P., *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, Winona Lake 2002.

Cadoux, C. J., *Ancient Smyrna: A History of the City from the Earliest Times to 324 A.D.*, Oxford 1938.

Chiasson, C. C., The Herodotean Solon, *GRBS* 27 (1986), 249-262.

Cobbe, H. M. T., Alyattes' Median War, *Hermathena* 105 (1967), 21-33.

Cogan, M., Tadmor, H., Gyges and Ashurbanipal: A Study in Literary Transmission, *Orientalia* 46 (1977), 65-85.

Dale, A., Alcaeus on the Career of Myrsilos: Greeks, Lydians and Luwians at the East Aegean-West Anatolian Interface, *JHS* 131 (2011), 15-24.

Dale, A., WALWET and KUKALIM: Lydian Coin Legends, Dynastic Succession, and the Chronology of Mermnad Kings, *Kadmos* 54 (2015), 151-166.

Drews, R., Herodotus 1.94, the Drought ca. 1200 B.C., and the Origin of the Etruscans, *Historia* 41 (1992), 14-39.

Drews, R., The First Tyrants in Greece, *Historia* 21 (1972), 129-144.

Evans, J. A. S., Candaules, whom the Greeks name Myrsilus..., *GRBS* 26 (1985), 229-233.

Evans, J. A. S., What Happened to Croesus?, *CJ* 74 (1978), 34-40.

Fantalkin, A., Naukratis as a Contact Zone: Revealing the Lydian Connection, in R. Rollinger and K. Schwegg (eds.), *Kulturkontakte in antiken Welten: Vom Denkmodell zum Fallbeispiel. Proceedings des internationalen Kolloquiums aus Anlass des 60. Geburtstages von Christoph Ulf, Innsbruck, 26. bis 30. Januar 2009*, Leuven 2014, 27-51.

Ferrill, A., Herodotus on Tyranny, *Historia* 27 (1978), 385-398.

Franklin, J. C., "A Feast of Music": The Greco-Lydian Musical Movement on the Assyrian Periphery, in B. J. Collins et al. (eds.), *Anatolian Interfaces: Hittites, Greeks and Their Neighbors. Proceedings of an International Conference on Cross-Cultural Interaction, September 17-19, 2004*, Oxford 2008, 193-203.

Gammie, J. G., Herodotus on Kings and Tyrants: Objective Historiography or Conventional Portraiture?, *JNES* 45 (1985), 171-195.

Gantz, T., *Early Greek Myth. A Guide to Literary and Artistic Sources*, Baltimore-London, 1993.

Gorman, V. B., *Miletos, the Ornament of Ionia: A History of the City to 400 B.C.E.*, Ann Arbor 2001.

Greenewalt Jr., C. H., When a Mighty Empire Was Destroyed: The Common Man at the Fall of Sardis, ca. 546 B. C., *PAPS* 136 (1992), 247-271.

Hansen, M.H., Nielsen, T.H. (eds.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford 2004.

Huxley, G., A Lydo-Median Treaty in Herodotos (1.74.3-4), *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 12 (1997), 9-11.

Huxley, G., A War Between Astyages and Alyattes, *GRBS* 6 (1965), 201-206.

Kaplan, P., Dedications to Greek Sanctuaries by Foreign Kings in the Eighth through Sixth Centuries BCE, *Historia* 55 (2006), 129-152.

Kindt, J., Delphic Oracle Stories and the Beginning of Historiography: Herodotus' Croesus Logos, *CPh* 101 (2006), 34-51.

Kuhrt, A., *The Persian Empire. A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, London-New York 2007.

Lesky, A, *Povijest grčke književnosti*, Zagreb 2001.

Liddell, H. Scott, G., R., *A Greek-English Lexicon*, rev. by H. S. Jones, With a revised supplement, Oxford 1996⁹.

Lloyd, M., Cleobis and Biton (Herodotus 1.31), *Hermes* 115 (1987), 22-28.

Munn, M., *The Mother of the Gods, Athens, and the Tyranny of Asia: A Study of Sovereignty in Ancient Religion*, Berkeley 2006.

Обрадовић, М., Мудрац Бијант из Пријене: традиција о времену у којем је живео, његовом пореклу и значењу његовог имена, *Истраживања* 22 (2011), 65-74.

Paradiso, A., Croesus and the Lydian navy, *Historika* 5 (2015), 167-182.

Parke, H. W., Croesus and Delphi, *GRBS* 25 (1984), 209-232.

Parker, V., Τύραννος. The Semantics of a Political Concept from Archilochus to Aristotle, *Hermes* 126 (1998), 145-172.

Pedley, J. G., *Ancient Literary Sources on Sardis*, Cambridge, Mass. 1972.

Pedley, J. G., Carians in Sardis, *JHS* 94 (1974), 96-99.

Pelling, C., Educating Croesus: Talking and Learning in Herodotus' Lydian *Logos*, *CA* 25 (2006), 141-177.

Powell, J. E., *A Lexicon to Herodotus*, Cambridge 1938.

Rollinger, R., The Median "Empire", the End of Urartu and Cyrus' the Great Campaign in 547 BC (Nabonidus Chronicle II 16), *AWE* 7 (2008), 51-65.

Rung, E., The End of the Lydian Kingdom and the Lydians after Croesus, in J. M. Silverman and C. Waerzeggers (eds.), *Political Memory in and After the Persian Empire*, Atlanta 2015, 7-26.

Shapiro, S. O., Herodotus and Solon, *CA* 15 (1996), 348-364.

Smith, K. F., The Tale of Gyges and the King of Lydia, *AJP* 23 (1902), 261-282.

Spalinger, A., The Date of the Death of Gyges and its Historical Implications, *JAOS* 98 (1978), 400-409.

Summers, G. D., The Identification of the Iron Age City on Kerkenes Dağ in Central Anatolia, *JNES* 56 (1997), 81-94.

The Cambridge Ancient History, Vol. III, Part 2, The Assyrian and Babylonian Empires and other States of the Near East, from the Eighth to the Sixth Centuries B. C., J. Boardman, I. E. S. Edwards, N. G. L. Hammond, E. Sollberger (eds.), Cambridge 1991².

The Cambridge Ancient History, Vol. IV, Persia, Greece and the Western Mediterranean c. 525 to 479, J. Boardman, N. G. L. Hammond, D. M. Lewis, M. Ostwald (eds.), Cambridge 1988².

Turpin, W. N., Croesus, Xerxes, and the Denial of Death (Herodotus 1.29–34; 7.44–53), *CW* 107 (2014), 535-541.

Wallace, R. W., Redating Croesus: Herodotean Chronologies, and the Dates of the Earliest Coinages, *JHS* 136 (2016), 168-181.

Wenghofer, R., Sexual Promiscuity of Non-Greeks in Herodotus' *Histories*, *CW* 107 (2014), 515-534.

West, M. L. *Hesiod, Theogony: Edited with Prolegomena and Commentary*, Oxford 1966.

West, S., Croesus' Second Reprieve and Other Tales of the Persian Court, *CQ* 53 (2003), 416-437.

West, S., Herodotus' Epigraphical Interests, *CQ* 35 (1985), 278-305.

Wormell, D. E. W., Croesus and the Delphic Oracle's Omniscience, *Hermathena* 97 (1963), 20-22.